

LIETUVIŲ
LITERATŪROS
IR TAUTOSAKOS
INSTITUTAS

INSTITUTE OF
LITHUANIAN
LITERATURE
AND FOLKLORE

2006

Redaktorių kolegija / Editorial Board:

Dr. LORETA JAKONYTĖ (vyriausioji redaktorė / editor)	Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas / Institute of Lithuanian Literature and Folklore
Doc. dr. NATALIJA ARLAUSKAITĖ	Vilniaus universitetas / Vilnius University
Prof. Ph. D. ENDRE BOJTÁR	Vidurio Europos universitetas (Vengrija) / Central European University (Hungary)
Doc. dr. ROMA BONČKUTĖ	Klaipėdos universitetas / Klaipėda University
Doc. dr. VIGMANTAS BUTKUS	Šiaulių universitetas / Šiauliai University
Prof. Ph. D. PIETRO U. DINI	Pizos universitetas (Italija) / University of Pisa (Italy)
Habil. dr. BENEDIKTS KALNAČS	Latvijos universitetas, Literatūros, folkloro ir meno institutas (Latvija) / Institute of Literature, Folklore and Art, University of Latvia (Latvia)
Dr. LIANE KLEIN	Greifswaldo Ernsto Moritzo Arndto universitetas (Vokietija) / Ernst Moritz Arndt University of Greifswald (Germany)
Dr. LORETA MAČIANSKAITĖ	Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas / Institute of Lithuanian Literature and Folklore
Doc. dr. AUŠRA MARTIŠIŪTĖ	Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas / Institute of Lithuanian Literature and Folklore
Dr. DONATA MITAITĖ	Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas / Institute of Lithuanian Literature and Folklore
Dr. SIRJE OLESK	Estų literatūros muziejus (Estija) / Estonian Literary Museum (Estonia)
Doc. dr. DALIA SATKAUSKYTĖ	Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas / Institute of Lithuanian Literature and Folklore
Dr. BRIGITA SPEIČYTĖ	Vilniaus universitetas / Vilnius University
Habil. dr. JŪRATĖ SPRINDYTĖ	Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas / Institute of Lithuanian Literature and Folklore
Prof. habil. dr. GIEDRIUS SUBAČIUS	Ilinojaus universitetas Čikagoje (JAV) / University of Illinois at Chicago (USA)
Dr. VAIDAS ŠEFERIS	Brno Masaryko universitetas (Čekija) / Masaryk University, Brno (Czech Republic)
Dr. MIKAS VAICEKAUSKAS	Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas / Institute of Lithuanian Literature and Folklore
Doc. dr. DAINIUS VAITIEKŪNAS	Vilniaus pedagoginis universitetas / Vilnius Pedagogical University
Prof. Ph. D. TOMAS VENCLOVA	Jeilio universitetas (JAV) / Yale University (USA)
Dr. AXEL E. WALTER	Osnabrucko universitetas (Vokietija) / University of Osnabrück (Germany)
Doc. dr. INDRĖ ŽEKEVIČIŪTĖ- ŽAKEVIČIENĖ	Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University

Redakcijos adresas / Address:

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas /
Institute of Lithuanian Literature and Folklore
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius, Lietuva
El. paštas: colloquia@liti.lt

ISSN 1822-3737

Turinys

Pratarmė	9

STRAIPSNIAI

AUŠRA JURGUTIENĖ	11
Kritikas romantizmo spąstuose	

AUDINGA PELURITYTĖ	43
Vytauto Kubiliaus kritikos tekstų poetika	

DALIA STRIOGAITĖ	55
Vytauto Kubiliaus monografijos apie lietuvių rašytojus („gyvenimas ir kūryba“): transformuoto žanro ypatumai	

NIJOLĖ VAIČIULĖNAITĖ-KAŠELIONIENĖ	69
Lyginamasis literatūros mokslas: cenzūruotas ir atviras tekstas	

LORETA JAKONYTĖ	81
<i>XX amžiaus literatūros</i> recepcija: ginčas dėl literatūros, istorijos ir kritiko	

VANDA ZABORSKAITĖ	97
Vytautas Kubilius: pašaukimo drama	

BENEDIKTS KALNAČS	109
Soviet Censorship and Latvian Drama	

SIRJE OLESK	122
On the Literary Life in the Soviet Estonia	

NUOMONIŲ DOMINO

DONATAS SAUKA	135
Vytauto Kubiliaus tiesos kriterijai ir jų aktualumas šiandien	

RECENZIJOS

GINTARĖ BERNOTIENĖ	138
Komparatyvistikos horizontai (<i>Acta litteraria comparativa</i> , Nr. 1, 2)	
LORETA JAKONYTĖ	154
Socialumo koordinatės (Marijus Šidlauskas, <i>Orfėjas mokėjo lietuviškai</i>)	
IMELDA VEDRICKAITĖ	160
Laiko patina ir neoromantizmo spindesys Antano Vaičiulaičio archyvuose (<i>Antanas Vaičiulaitis. Archyvai</i>)	

POKALBIAI

Klasiškasis literatūros tyrėjas ir tekstologas	167
(kalbasi literatūrologai Vytautas Vanagas ir Virginijus Gasiliūnas)	
ŠIO NUMERIO AUTORIAI	179

Contents

Preface	9

ARTICLES

AUŠRA JURGUTIENĖ	11
The Critic Entrapped by Romanticism	

AUDINGA PELURITYTĖ	43
Poetics of Vytautas Kubilius' Literary Criticism	

DALIA STRIOGAITĖ	55
Vytautas Kubilius' Monographs on Lithuanian Writers ("Life and Creation"): Peculiarities of Transformed Genre	

NIJOLĖ VAIČIULĖNAITĖ-KAŠELIONIENĖ	69
Comparative Literature Studies: Censored and Open Text	

LORETA JAKONYTĖ	81
Reception of the <i>20th Century Literature</i> : Polemic over Literature, History, and the Critic	

VANDA ZABORSKAITĖ	97
Vytautas Kubilius: the Drama of Calling	

BENEDIKTS KALNAČS	109
Soviet Censorship and Latvian Drama	

SIRJE OLESK	122
On the Literary Life in the Soviet Estonia	

DOMINO OF OPINIONS

DONATAS SAUKA	135
Vytautas Kubilius' Criteria of Truth and their Relevance Today	

REVIEWS

GINTARĖ BERNOTIENĖ	138
Horizons of Comparative Literature (<i>Acta litteraria comparativa</i> , Nr. 1, 2)	
LORETA JAKONYTĖ	154
The Coordinates of Sociality (Marijus Šidlauskas, <i>Orfėjas mokėjo lietuviškai</i>)	
IMELDA VEDRICKAITĖ	160
The Patina of Time and Shine of Neoromanticism in Antanas Vaičiulaitis' Archives (<i>Antanas Vaičiulaitis. Archyvai</i>)	

INTERVIEWS

A Classic Literary Scholar and Textologist	167
(Virginijus Gasiliūnas interviews Vytautas Vanagas)	

AUTHORS OF THIS VOLUME	179

Pratarmė

Tyrimų plėtotei yra gyvybiškai aktuali nuolatinė teorinė savistaba ir savosios istorijos analitinė bei polemikinė refleksija. Šis *Colloquios* numeris tęsia Lietuvos literatūrologinės minties analizę, susitelkdamas į iškilaus XX a. antrosios pusės mokslininko Vytauto Kubiliaus (1926–2004) palikimą. Jo darbai išsiskiria plačiu užmoju, rakursų įvairove ir objektų aprėptimi: ligi šiol vienintelė autorinė viso XX a. literatūros istorija, per dvidešimt studijų apie lietuvių poezijos ir prozos raidą, atskirų rašytojų kūrybą, romantizmo reiškinių, literatūrų sąveikas, globalizaciją ir t.t. Numeryje publikuojami straipsniai pradeda Kubiliaus literatūrologinės tyrinėjimus aktualiais ir novatoriškais aspektais: ieško teorinės metodologinės terpės, skvarbo veikalų žanrus, savitą mąstymo būdą ir rašymo stilių, bando biografiškai interpretuoti profesinę veiklą, perprasti retorikos laviravimą sovietinės cenzūros akivaizdoje, prieštarinę darbų recepciją Nepriklausomybės metais.

Aušra Jurgutienė kvestionuoja Kubiliaus priskyrimą vokiečių interpretacijai mokymui ir, niuansuotai atskirdama psichologinę ir lingvistinę stiliaus interpretavimo tradicijas, randa argumentų Kubilių sieti labiau su pirmąja (psichologine), tradiciškesne „dvasios hermeneutika“, į jo darbų teorinį lauką greta vokiečių dvasios kultūros mokyklos įtraukti Renė Welleko, Romano Ingardeno, Jeano-Paulio Sartre'o, Michailo Bachtino vardus.

Bene pirmąsyk specialaus tyrimo sulaukia Kubiliaus monografijos apie atskirus rašytojus (išleistos net devynios šio žanro knygos). Dalia Striogaitė išryškina jų bendrąjį vardiklį: problemų kėlimas, tapatinimasis su nagrinėjamu kūrėju, platūs istoriniai kontekstai, beletristikos elementai. Sovietmečiu populiariam monografijos tipui „gyvenimas ir kūryba“ Kubilius suteikė lankstumo, dinamikos, pirmiausia siekė suvokti kūrybos prasmes ir detalai atskleisti rašytojo estetinius principus. Audinga Peluritytė paties Kubiliaus literatūrologinius tekstus originaliai perskaito kaip meninius, sąlygišką tikrovę konstruojančius kūrinius, kurių poetikos pamatas – vizuali metafora, nuolat pasikartojantis tekėjimo, judėjimo, sprogo veiksmas.

Lietuvoje dar tik pradėdama giliau tirti sovietmečio kultūros problemą dvilypumą, oficialiosios ideologijos ir „autorinio“ balso difuziją. Šiuo požiūriu itin įdomus Nijolės Vaičiulėnaitės-Kašėlionienės pasirinkimas nagrinėti du Kubiliaus tekstus, publikuotus ta pačia lyginamojo literatūros mokslo tema, bet skirtingomis politinėmis aplinkybėmis – 1983 ir 1999 metais. Pasinaudodama

pokolonijinių teorijų prielaidomis, autorė leidžiasi į atidžią tekstų analizę ir parodo sovietmetinio rašymo vingrybes: cenzūrai tarnaujantys intarpai su įvairiu informaciniu svoriu, užslėpta ar kiek atviresnė kritika, tabu apėjimo strategijos. Panašią kompromisų ir vidinių konfliktų temą, tik iš kitos – asmenybinės, psichologinės – perspektyvos apmąsto Vanda Zaborskaitė. Remdamasi Kubiliaus užrašais, pokalbiais, straipsniais, mokslininko literatūrologines nuostatas, ideologines laikysenos prieštaras autorė aiškina prigimtiniu troškimu likti kuo arčiau literatūros. Ne mažiau keblioje padėtyje atsiduria Nepriklausomybės metų kritikas, ėmęsis apžvelgti ir įvertinti totalitarinės praeities literatūrą, – tai atskleidžia publikacija, nagrinėjanti polemiką, 1996 m. išsižiebusią dėl Kubiliaus veikalo *XX amžiaus literatūra*. Polemika straipsnyje traktuojama kaip ginčas dėl literatūros, istorijos ir kritiko, kuriame kryžiuosi 10-ojo dešimtmečio viduryje egzistavusios skirtingos literatūros sampratos ir mokslo darbams keliami lūkesčiai.

Svarstymus apie Kubiliaus fenomeną užskliaudžia Donatas Sauka, gyvai sudėliojantis esminius portreto štrichus, susumuojantis indėlį į Lietuvos literatūros mokslą bei aštriai klausinėjantis dabartinių tyrėjų, kodėl jų darbai neretai daugiau pasako „apie kritikų skonį ir estetines nuostatas“ nei pateikia argumentų apie poetines individualybes ar literatūros raidą. Tokiems probleminiams, diskutuoti kviečiantiems tekstams žurnale atveriamą rubriką „Nuomonių domino“.

Nagrinėjant XX a. antrosios pusės rašytojų kūrybą ar literatūrologų darbus neišvengiamai susiduriama su platesniais kultūriniais, socialiniais, politiniais sovietmečio reiškiniiais. Jausdama jų analizės stygių, nuo šio numerio *Colloquia* angažuojasi daugiau dėmesio skirti sovietmečio tyrimams. Šįkart spausdinami straipsniai apie to laikotarpio literatūrą Latvijoje ir Estijoje. Benediktas Kalnačas į apibendrinimus eina per konkrečią dviejų latvių dramaturgų (Arvīdo Grigulio ir Gunāro Priedes) literatūrinių karjerų analizę, o Sirjė Olesk stambiausiais bruožais apibūdina penkis estų literatūros gyvenimo dešimtmečius. Lietuviškąją sovietmečio patirtį reprezentuoja Vytauto Vanago atsakymai į Virginijaus Gasiliūno klausimus, paminintys ir anuometinę literatūros bei jos tyrimų politizaciją.

Rezenzių skiltis išžvalgo keletą naujų komparatyvistikos, literatūros sociologijos bei „literatūros populiarinimo“ leidinių: svarų Lietuvos lyginamųjų studijų dvitomį (*Acta litteraria comparativa*, Nr. 1, 2), Marijaus Šidlausko straipsnių rinktinę *Orfėjas mokėjo lietuviškai* bei plačiam adresatui skirtą Antano Vaičiulaičio archyvinės medžiagos knygą.

LORETA JAKONYTĖ

AUŠRA JURGUTIENĖ

Kritikas romantizmo spąstuose

Anotacija: Straipsnyje keliamas klausimas, kodėl Vytautui Kubiliui rūpėjo romantizmo literatūros tyrinėjimai ir kodėl jis domėjosi romantizmo tradicija ir likimu dabartinėje literatūroje. Iškeltam klausimui pasiūlomi keli atsakymai. Teigiama, kad romantizmo literatūra, suvokta ne tik kaip rašymo, bet ir mąstymo, gyvenimo stilius, buvo ne tik Kubiliaus tyrinėjimo objektas, bet ir jo metodologinis skaitymo įrankis. Uždaros ir cenzūruojamos sovietmečio kultūros specifika privertė Kubilių visą literatūros istoriją suprasti kaip dialektišką alternatyvių romantizmo ir antiromantizmo kryptų kovą. Kubiliaus romantizmo interpretacijose sovietmetyje propaguotas ideologinis romantizmas neatskiriama susiliejo su jo puoselėjamu psichologiniu romantizmu. Diskutuojama su naujausiais bandymais Kubilių priskirti vokiečių interpretacinės mokyklos tradicijai. Straipsnyje daromas skirtumas tarp psichologinės ir lingvistinės stiliaus interpretavimo tradicijų, Kubilių priskiriant prie pirmosios, labiau tradicinės „dvasios hermeneutikos“. Parodoma Kubiliaus pastanga kurti angažuotą aksiologinę kritiką kaip alternatyvą paplitusiam interpretacinės kritikos formalizmui. Metodologiniam Kubiliaus kritikos kontekstui priskiriama ne tik vokiečių dvasios kultūros mokykla, bet ir R. Welleko, R. Ingardeno, J. P. Sartre'o, M. Bachtino literatūros teorija.

Raktažodžiai: Vytautas Kubilius, romantizmas, literatūros kritika, interpretacinė kritika, estetinė vertė.

Nieko šiame pasaulyje nėra grynu pavidalu.

Visos geros idėjos turi savo tamsiąsias puses.

Viskas dvilypu¹.

Iki šiandien išliko puiki įtarumo hermeneutikos pamoka, gauta dar ankstyvoje jaunystėje iš Vytauto Kubiliaus straipsnio „Vidinis monologas“ apie Alfonso Bieliausko knygą *Kauno romanas*. Jame Kubilius tik su jam būdingu įžvalgumu ir įžūlumu suabejojo visais tuometinės kritikos romanui skirtais liaupsinimais,

1 Ger Groot, *Dvi sielos: Pašnekesiai su šiuolaikiniais filosofais*, vertė Antanas Gailius, Vilnius: Aidai, 2004, p. 38.

pastebėdamas, kad rašytojas „stengiasi suteikti moralinio reikšmingumo ir dvasinės simpatijos Sigitui Sėliui, nors šis visais savo poelgiais priklauso ‚bestuburių‘ giminei, gyvenančiai pagal aplinkybių diktatą“². Nedarydamas jokių išlygų nei garsiam sovietmečio prozininkui, nei prozą atnaujinančiai „vidinio monologo“ formai, kritikas savo mintis dėstė labai tiksliai ir griežtai: „Sigito Sėlio sąmonės maištas (dažniausiai pagiriomis), neurozinės būsenos – greičiau literatūrinis tinkas, kuriuo padengta paprasčiausio konformisto figūra, negu autentiška psichologinė tikrovė“³. Taip jis sunkiai dirbo labai reikalingą literatūros švarinimo darbą, keldamas jai meninės kokybės verdiktą ir palaikydamas, kokią tuomet tik buvo įmanoma, probleminio ir diskusinio mąstymo poziciją⁴.

Deja, kaip nemalonaus palikimo dovana, pragmatinio, linkusio pataikauti ir neklysti, reikštis papūstais ir nelabai aiškiais žodžiais neprobleminio mąstymo perviršis lietuvių literatūroje ir literatūrologijoje dominuoja iki šiandien. Prisimindami šią Kubiliaus pamoką mes eisime alternatyviu keliu, ieškodami nekonjunktūrinės ir poleminės tiesos apie jį patį, talentingą mokslininką, pakliuvusį į totalitarinio režimo pinkles. Vieno didžiausio lietuvių literatūrologo drama, kad ir kaip tai paradoksaliai nuskambėtų, – tai jo konfliktas su primityvia leninine propaganda, išreikšta pseudooptimistiniais lozungais („Tarybinės literatūros, labiausiai priešakinės literatūros pasaulyje, jėga yra ta, kad ji yra literatūra, kurioje nėra ir negali būti kitų interesų, kaip tik liaudies interesai, valstybės interesai“⁵), ir kankinantis nesaugumo jausmas, gyvenant juos neatitinkančioje tikrovėje ir dirbant nuolatinio politinio persekiojimo aplinkoje.

Jei pritarsime psichoanalizės nuostatai, kad Aš nėra izoliuotas nuo Kito, tai pasikeitus istorinei situacijai, pasibaigus sovietinei okupacijai, tampa svarbu psichoanalitiškai apsvarstyti paties Aš pokytį ir distancionuoti nuo vakarykščio savęs. „Aš“ mūsų darbe pirmiausia turi reikšti ir reiškia abstraktesnės literatūrinės savimonės pokyčio dimensiją. Arba, vėl prisiminus Kubilių, turime pakartoti jo žodžius, teigiančius, kad kritika, skiepijanti žmonėms kritiško mąstymo įgūdžius, pirmiausia turi būti kritiška savo pačios atžvilgiu:

2 Vytautas Kubilius, „Vidinis monologas“, in: *Problemos ir situacijos*, Vilnius: Vaga, 1990, p. 111.

3 *Ibid.*, p. 105.

4 Šio straipsnio įspūdį tik dar labiau sustiprino vėliau sužinoti faktai, kad tuo metu Kubiliaus kritikuotas Bieliauskas buvo Rašytojų sąjungos pirmininkas ir pareikalavo išmesti jį kritikuojusį mokslininką iš Lietuvių literatūros ir kalbos instituto, bet Korsakas to nepadarė.

5 Citata iš VKP(b) CK nutarimo, kuria baigiamas Korsako straipsnis „Lietuvių literatūros mokslo uždaviniai“ – žr: Kostas Korsakas, *Literatūra ir kritika*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1949, p. 33.

Kritiškas literatūros žvilgsnis į save ypač reikalingas postkomunistinėse šalyse [...]. Čia pamažu diegiama nuostata: nepriklausomybė natūraliai išsirutuliojo iš sovietinės santvarkos, diktatūra natūraliai peraugo į parlamentinę demokratiją, o sovietinis žmogus, valstybės mašinos sraigtelis, natūraliai tampa laisvu ir pareigingu Europos bendrijos nariu. [...] Priešintis sovietmečio gyvenmenos ir psichologijos traukai – tragiškais savo padariniais (atsigręžkim į Baltarusiją!), – regis, turėtų būti svarbiausias išsilaisvinusios literatūros rūpestis⁶.

Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad Kubilius romantizmo temai yra paskyręs ne tiek ir daug specialių studijų: „Romantizmo likimas“ (1966), „Lenkų romantizmo atgarsiai lietuvių literatūroje“ (1983), *Romantizmo tradicija lietuvių literatūroje* (1993), „Romantizmo ir antiromantizmo priešpriešos“ (1991–1994), „Poetas ir Lietuva“ (1998), „Jo romantinės dvasios pakylėti“ (1999). Tačiau jei patyrinėsime kitus jo darbus, pamatysime, kad romantizmo tradicija juos yra persmelkus kiaurai, nes ji buvo ne tik jo kritikos objektas, bet ir vidinis metodologinio mąstymo ir net pasaulėjautos elementas.

Romantinė tendencija kritinėse interpretacijose

Dažnoje Kubiliaus monografijoje lietuvių rašytojai (Julius Janonis, Salomėja Nėris, Kazys Boruta, Jonas Aistis) pristatomi kaip romantiniai tipai, su kuriais kaip savo *alter ego* tam tikrais aspektais buvo linkęs save tapatinti jų autorius⁷. Iš kultūrinės istorinės mokyklos išaugusi vokiečių dvasios istorijos mokykla monografiją, kurioje rašytojo kūryba susiejama su biografiniu, istoriniu ir psichologiniu kontekstu, įteisino ir išpuoselėjo kaip patį tobuliausią literatūros tyrinėjimo žanrą ir tyrinėjimo priemonę. Kubilius labai natūraliai perėmė šią

6 Vytautas Kubilius, „Literatūra pervertinimų žaizdre“, in: *Literatūra istorijos lūžyje*, Vilnius: Diemedžio leidykla, 1997, p. 162–163.

7 „Tik dabar žvelgdamas atgal suvokių, kad tokia pasirinkime būta kažkokios vieningos linijos. Matau, kad mane traukia asmenybės, maištaujančios prieš esamą aplinką ir gyvenamą laiką, pilnos konfliktiškų apsisprendimų ir dinamiškų lūžių, galingai besiveržiančios į tiesas, laivės, lygybės idealus. Netraukia rašyti apie ramybės ir harmonijos krėsluose sėdinčius klasikus ar literatūrinio profesionalizmo virtuozus“, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Rankraštyno archyvas, F 92903–2.

dvasios istorijos mokyklos tradiciją, parašydamas monografijų ciklą apie rašytojų asmenybės ir jų kūrybos savitumo vertę. Jis nuolat akcentavo romantizmo direktyvą „rašyk taip, kaip jauti“, vertindamas viena nuo kito neatskiriamus literatūros lyrizmo ir poetiškumo arba meniškumo aspektus: „Romantikai sukūrė naują kalbos tipą, nepripažįstantį statikos, subrandintą autobiografijos sferoje, išvarpytą atviro jausmingumo impulsų, perdėm lyrinių tonacijų“⁸. Šios direktyvos kontekste, galima sakyti, jis regėjo visus savo monografijų personažus. Prie neabejotiną istorinę vertę turinčių Kubiliaus monografijų kaip tam tikrą jų teorinį manifestą ar neatsiejamos svarbos komentarą paminėčiau sovietinei cenzūrai užkliuvusį straipsnį „Talento mįslės“ (1971), kuriame kūrėjo genialumas ir kūrybinės galios paslaptis su ypatingai romantiškai maištinga dvasia buvo priešpriešinta reglamentuojančiai ir totalitarizuojančiai sovietmečio aplinkai:

Šiandieniniame pasaulyje literatūrinio gyvenimo mechanizmas tvirtai reguliuojamas, ir talentas gauna balsą paklusdamas vienokiam ar kitokiam reglamentui. Talento savarankiškumas – išblukusi romantikų iliuzija – nesiderina prie industrinių šiuolaikinio meno gamybos būdų (televizija, kinas, estrada), kur literatas tėra žodinės medžiagos tiekėjas – juodadarbis. Įkinkytas į ideologinio antstato ar „pasilinksminių industrijos“ tarnybą, menas vis dėlto nekeičia savo prigimties⁹. [...] Kiekvienoje unifikuotoje visuomeninių ryšių sistemoje menas visada išlieka blogiausiai koordinuota funkcija ir mažiausiai standartizuota detalė. Tai galbūt esminė meno žymė kompiuterių epochoje. Būtina išlaikyti šitą gaivalingą, akinantį meno vaidmenį. Tai įmanoma, jei publikos stalui nebus tiekiami „kepti poetai“, kaip bijojo Šarlis Boderas. Tai įmanoma, gerbiant talentą ir saugant jo individualumą¹⁰.

Vienos iš reikšmingiausių Kubiliaus knygų – lyginamoji *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas* ir istorinė *XX amžiaus literatūra*, skirtos nacionalinės literatūros fenomenui tirti, iš esmės remiasi vadinamosios hegelinės diltėjinės istoriosofijos nuostatomis ir tuo patenka į romantinės estetikos lauką.

Net garsiosios studijos *XX a. lietuvių lyrika: Stilių raida ikitarybiniu laikotarpiu* (1982), *Žanrų kaita ir sintezė* (1986) bei kitos knygos, atidžiau įsiskaičius, turi fundamentalių sąsajų su romantizmo estetinė paradigma.

8 Vytautas Kubilius, *Romantizmo tradicija lietuvių literatūroje*, Vilnius: Amžius, 1993, p. 134 (toliau cituojant šią knygą tekste skliaustuose nurodomas jos puslapis).

9 Vytautas Kubilius, „Talento mįslės“, in: *Problemos ir situacijos*, p. 55.

10 *Ibid.*, p. 71–72.

Studijoje *Žanrų kaita ir sintezė* Kubilius žanrų raidą nacionalinėje literatūroje ėmėsi tirti nuo tipologiškai apibendrinto romantikų konflikto su klasicistais. Dėl to autoriui prireikė net nukeliauti į Liudviko XIV dvarą, kad normatyvinę klasicizmo estetiką susietų su absoliutinės monarchijos valdoma visuomene, o jos dėka alegoriškai bei ezopiškai prabiltų apie sovietinę totalitarinę visuomenę, direktyvinę socialistinio realizmo estetiką ir nomenklatūrinę „dvaro literatūrą“. Kubiliaus vaizdingai aprašytas Liudviko XIV dvaras tapo politiniu šifru, leidusiu jam smagiai pasityčioti iš LKP CK „dvaro“, ideologiškai kuravusio sovietmečio meną ir uždariusio jį siauruose mintijimo rėmuose. Bet kurio amžiaus pataikūniškas „dvaro menas“ buvo pašauktas ir pasmerktas „kurti idealias žmogaus elgesio normas, skiepyti paklusnumą esamai tvarkai, moralizuoti ir linksminti karaliaus dvarą“¹¹.

„Mylėk dorybę“, – mokė N. Bualio. Tegul jūsų piešiami sielos ir papročių vaizdai visada būna kilnūs. [...] Nevalia apvilkti nuodėmių patraukliu drabužiu, nes tokiais vaizdais menas tik tvirkintų visuomenę. Romanas taip turi būti parašytas, kad jį galėtų skaityti damos, nenuleisdamos akių ir neparausdamos. Nevalia primesti karaliams ir princams blogų darbų („mes netikime, kad karaliai gali būti piktadariai“), nes tai griautų pasitikėjimą esama valdžia. [...] Klasicistinis menas, N. Bualio supratimu, teigia, aukština, idealizuoja, nedrįsdamas abejoti ir neigti¹².

Todėl romantikai ir šiame, ir kituose Kubiliaus tekstuose iškyla kaip patrauklūs maištininkai prieš klasicistinę bet kokio sąstingio laikotarpio „dvaro kūrybą“ ir sykiu prieš patį alegorizuotąjį dvarą. Abejoti ir neigti, kelti ir ginti žmogaus individualybės vertę ir laisvę – tokie romantiniai lozungai, perėję kelis istorinius šimtmečius, giliai įsitvirtino Kubiliaus literatūros kritikoje. Iš romantinio idealizmo ateinantis šūkis „valia išsakyti“ tampa pamatiniu visose jo knygos. Todėl nekeista, kad žanrų problemą nacionalinėje literatūroje Kubilius tyrinėjo iš esmės vadovaudamasis romantiniu meno interpretavimu, akcentuodamas jo antropocentrinį ir estetinį aspektus („Visos meno rūšys turi tą patį pagrindą ir pateisinimą – jos yra estetinė žmogaus buvimo išraiška“¹³). Kritikuodamas abu tuometinės literatūrologijos kraštutinumus – ir pozityvistinį

11 Vytautas Kubilius, *Žanrų kaita ir sintezė*, Vilnius: Vaga, 1986, p. 19.

12 *Ibid.*, p. 18.

13 *Ibid.*, 40.

scientizmą bei empirizmą, verčiantį mokslininkus detaliai ištirti tik konkrečius ir smulkius literatūros lauko reiškinius, ir abstrakčiąją metafiziką, diletantiškai nu-austą iš neargumentuotų tuščių frazių, taip pat akcentuodamas stiprėjančią gyvenimo ir mokslo specializaciją ir su ja susijusį vertybinio reliatyvizmo gilėjimą, Kubiliaus kaip priešuodį visoms šioms blogybėms iškėlė meninę kūrybą, romantiskai vis dar tikėdamas, kad žmogaus estetinei vaizduotei suteikta išskirtinė galia visus gyvenimo prieštaravimus sutelkti į sintezuojančią visumą. Menas jam vis dar regėjosi kaip vienintelė žmogų harmonizuojanti, nuraminanti, išskirianti ir gelbstinti salelė, išlikusi XX a. karų bei revoliucinių dramų okeane: „literatūra ir šiandien kaupia savyje visos dvasinės kultūros gelmę ir teikia kitoms meno rūšims programines koncepcijas“ (46). Susiedamas kūrybos esmingumą su kuriančios beribės sąmonės spontaniška saviraiška ir romantine menų sintezės idėja bei mitologiniu N. Fry'aus meno universalumo aiškinimu, gausiai cituodamas tiek romantikus, tiek modernistus, Kubilius meistriškai nubraižė naujausios lietuvių literatūros žanrinių formų kaitos ir sintezės vaizdą.

Kubiliaus darbai, išsaugantys geriausią nacionalinės ir pasaulio literatūros paveldą ir fundamentaliai susiję su modernybės kultūros estetika, padėjo jam atsiplėšti nuo vulgariojo marksizmo, teorinėje literatūroje įvardijamo leninizmu, ir riboto socialistinio realizmo diktato. Tačiau tenka tik apgailestauti, kad vienas iš talentingiausių lietuvių mokslininkų įstrigo senstelėjusios estetikos rėmuose ir sovietinės literatūrologijos džiunglėse, nes jo darbai daugiausia buvo skirti pramušti inertišką, siaurą ir dogmatiską, viską klasifikuojančią ir reglamentuojančią literatūroje ir literatūrologijoje pokario mąstyseną (53) ir negalėjo natūraliau įsitraukti į anapus geležinės sienos vykusius labai svarbius su metodologijos at-sinaujinimu susijusius literatūros mokslininkų ir kritikų debatus.

Nenuostabu, kad romantizmo šalininkas labiausiai domėjosi lyrika, parašydamas kapitalinę studiją *XX amžiaus lietuvių lyrika: Stilių raida ikitarybiniu laikotarpiu* apie XX a. pirmosios pusės lyrikos stilistines linkmes. Nenuostabu turėtų būti ir tai, kad šioje knygoje lyrikos samprata pradedama nuo fundamentalios Georgo Vilhelmo Frydricho definicijos „lyrinės poezijos centre privalo būti poetiškai konkretus objektas, poetas, jis ir sudaro tikrąjį lyrinės poezijos turinį“¹⁴. Tą pačią estetinę programą Kubilius konstatuoja ir modernizmo kūry-

14 Vytautas Kubilius, *XX amžiaus lietuvių lyrika: Stilių raida ikitarybiniu laikotarpiu*, Vilnius: Vaga, 1982, p. 7.

boje: „Vaizduotę Š. Bodleras paskelbė svarbiausia lyrikos galia – ji ne atspindi, o perkuria pasaulį“¹⁵. Kubilius čia demonstruoja platų lyrikos teorijų žinojimą, fiksuodamas pozityvistų, nepasitikinčių atskiros žmogaus psichikos verte, ir neokantininkų, patekusių į solipsizmo aklavietę, kur dingsta objektyvios tiesos galimybė, priešpriešą. Jis taikliai sumini egzistencialistų fenomenologinę nuostatą, kad buvimas pasaulyje yra vientisas bei nedalomas į skirtingas objekto ir subjekto sferas¹⁶. Kaip jos pavyzdį pateikia interpretacinės mokyklos Wolfgango Kayserio, kurį vadina imanentiškumo teoretiku, lyrikos sampratą, jog lyrikos esmę sudaro tai, kad daiktiškumas ištirpsta Aš trykštančioje nuotaikoje. Bet po visos lyrikos teorijų apžvalgos Kubiliaus pateiktas lyrikos supratimo variantas, kad „Tradicionis lyrikos principas – asmenybės saviraiška – nepasikeitė ir XX amžiuje“¹⁷, parodo tik tai, kaip nedaug jo buvo pasistūmėta nuo romantinės poezijos sampratos. Tai patvirtina ir visos kitos jo pateiktos išvados: „Psichologinis eilėraštis, žinoma, nėra vienintelė lyrikos forma. Bet nuo romantizmo laikų jis viešpatauja Europos literatūroje“¹⁸. Apibendrindamas jis savo nuostatas dar labiau susieja su romantizmu: „XIX a. pradžioje romantikai paskelbė poetinę formulę, kuri ilgam nustatė lyrikos kryptį bei ribas, – poeto galia glūdi ne kūrinio tematikoje ar žodžiuose, o išgyvenime: autoanalizė yra svarbiausias pasaulio pažinimo būdas ir kūrybos šaltinis. Įsigalėjo eilėraštis – poeto dvasinės išpažinties forma“¹⁹. Arba dar „Kūrėjo būseną, išgyvenimą ir patirtį romantizmas įtvirtino kaip vieną svarbiausių lyrikos versmių“²⁰. Kubilius pamini naujausius kūrybos ir kritikos bandymus atitraukti lyriką nuo psichinių išgyvenimų sferos ir suvokti ją kaip „uždarą ir specifinę kalbos ženklų sistemą“, bet, regis, tik tam, kad jos kalbiniam konstravimui priešpriešintų romantinį psichologinį išgyvenimą ir psichologinį eilėraštį kaip didžiausią lyrikos vertybę. Ne veltui jis su didžiausia simpatija ir talento jėga nacionalinėje literatūroje kanonizavo romantizmo ir modernizmo kūrybą, kurios buvo sukurtos ant to paties estetinio pagrindo, nepamatuotai nuneigdamas kitokio tipo kūrėjus (Adomą Jakštą). Iš čia radosi ir Kubiliaus pamėgti lyrizmo ir lyrikos terminai bei juos lydinti koncepci-

15 *Ibid.*, p. 9.

16 *Ibid.*

17 *Ibid.*, p. 11.

18 *Ibid.*

19 *Ibid.*

20 *Ibid.*, p. 12.

ja: „Lietuviškojo lyrizmo tezės – kūryba prasideda iš vidaus; asmenybės išsiliejimas – kūrinio gyvybė; poetinis vaizdas – gyva dvasios dalelė – nebuvo naujos. Tai bendros visai Europai psychologizuoto lyrizmo tezės, paremtos romantizmo premisa: kūryba – išgyvenimo apipavidalinimas“²¹. Kubilius laikėsi romantikų pradėtos ir neoromantikų išstobulintos gyvenimo filosofijos nuostatos, kad kūryba yra geriausia gyvenimo išgyvenimų tikrumo (subjekto ir objekto dialektinio sąryšio) įprasminimoja. Jis pratęsė lietuvių tautos kaip lyrikų (pradėtą Balio Sruogos) ir kaip romantikų (pradėtą Vaižganto) mitologizavimą, tarpukario kūrybą matydamas kaip naujausios literatūros brangintiną ir sekutiną pavyzdį. Tai buvo svarbi talentingo mokslininko atspirtis jo mūšiuose su socialistinio realizmo primityvizmais, bet konservatyvokai uždara, jei ją lyginsime su platesniu XX a. antrosios pusės Europos literatūros mokslo kontekstu.

Romantizmo recepcijos ypatumai ir paradoksai

Geriausiai romantizmo recepcija aiškėja iš specialiai romantizmui skirtų Kubiliaus darbų, kuriuos galima suskirstyti į dvi grupes. Viena grupė – straipsnis „Romantizmo likimas“, skirtas chruščiovinio atlydžio literatūroje periodui, bei straipsniai iš studijos *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas* („Lenkų romantizmo atgarsiai lietuvių literatūroje“ bei atskiri straipsniai apie Walterio Scoto ir Oskaro Milašiaus kūrybą), publikuoti okupacijos bei ideologinės cenzūros laikotarpiu, ir kita grupė – darbai, parašyti sąjūdžio bei nepriklausomybės metais, – *Romantizmo tradicija lietuvių literatūroje*, „Romantizmo ir antiromantizmo priešpriešos“ bei straipsniai, skirti Adomo Mickevičiaus 200-ųjų gimimo metinių paminėjimui („Jo romantinės dvasios pakylėti“, „Poetas ir Lietuva“). Nors pirmoji darbų grupė fiksuoja opoziciją stalinietišškai, o antroji – bendrai sovietinei romantikai, tarp jų yra labai daug tiesiog stulbinamų panašumų ir pasikartojančių motyvų. Tai liudija Kubiliaus pastangas net ir nepalankiausiu metu kuo sąžiningiau rašyti tekstus ir susikurti vertybinių kriterijų pastovumą.

Sovietinės totalitarinės kultūros uždaroje zonoje, radikaliai kritiškoje viskam, kas dėjosi „buržuazinėje“ literatūroje ir literatūrologijoje, susidarė palankios sąlygos nauju žiedu išsiskleisti senajai romantizmo ir realizmo literatūroje

²¹ *Ibid.*, p. 25.

alternatyvai, nors Vakaruose tai jau buvo praėjusio šimtmečio reiškiny. Šią alternatyvą palaikė abi tarpusavyje susigrūmusios vulgaraus marksizmo ir okupuoto krašto puoselėjama nacionalizmo ideologijos.

Stalinietiškas socialistinis realizmas romantiką, liaupsinančią komunizmo statytojus ir šviesųjį rytojų, padarė sudėtine sovietinės literatūros dalimi. Sovietmečio marksizmas buvo įgijęs kraštutinį utopizmo, mesianizmo ir promėtėjimo pavidalą. Savoms reikmėms jis perdirbo ir pritaikė XVIII a. švietimą su ateistine ir feodalinę visuomenės santvarką ardančia ideologija ir vadinamąjį progresyvųjį romantizmą, skleidusį revoliucines liaudies ir tautų išlaisvinimo idėjas. Visa tai buvo, aišku, labai originaliai suprimityvinta ir adaptuota prie sovietmečio partinės propagandos reikalavimų ir didaktinės retorikos. Komunistai jautėsi pačiais tikriausiais žmonijos gelbėtojais, rojus Žemėje konstruktoriais, nes dirbo, anot jų, pasirėmę pačiu tobuliausiu kultūros paveldu ir pagal griežtai mokslines visuomenės tyrimo bei pertvarkymo marksistines direktyvas.

Kubiliaus kritika identifikavosi su „atodrėkio“ metu prasidėjusiu romantizmu, kurį jis kildino iš amžinai gyvos romantinės pasaulėjautos:

Romantinės pasaulėjautos tipas su būdingu jam dvasiniu maksimalizmu, žmogiško atsinaujinimo troškimu, svajonės kultu, jautimu už esamų reiškinių ir dabarties formų kažko gilesnio, neišsemiamo ir nuostabaus ypač atitiko jaunosios poetų kartos, atsiradusios po TSKP XX suvažiavimo, siekimus ir lūkesčius. Su šiuo pasaulėjautos tipu susijusi vidinės laisvės, neribotų perspektyvų ir džiugaus ryžto būseną...²².

Jo pasirinkta romantinė (o)pozicija reiškė pastangą ir įveikti stalinietiškos propagandos stereotipus literatūroje, ir kompromisinio „socialistinio humanizmo“ įteisinimą. Vieni kritikai tai darė patetiškai, neatsikratydami tokių intonacijų net ir nepriklausomybės metu, o Kubilius nuolat rizikingai su cenzūra eksperimentuodamas ir atvirai tais eksperimentais bjaurėdamasis:

Tragiška buvo humanitarinių mokslų situacija: jie turėjo pagrįsti, įteisinti, glorifikuoti okupacinį režimą Lietuvoje, o, antra vertus, ginti lietuvių tautos buvimą šioje žemėje, ginti jos istoriją, kalbą, kultūrą. [...] Šitoje prieštaringoje situacijoje humanitarams buvo kapojamos galvos, bet jie ir labiausiai primelavo tautai²³.

22 Vytautas Kubilius, *Dabartinė lietuvių poezija*: Medžiaga lektoriui, Vilnius, 1970, p. 25.

23 Idem, „Išprievertautas mokslas prisikelia“, in: *Literatūra istorijos lūžyje*, p. 22.

Romantizmo kūrybos studijos padėjo Kubiliui drąsiau atsiplėšti nuo pseudo-mokslinės marksizmo istoriografijos, operuojančios sausų faktų išklotinėmis ir klasės kovos ideologija grįstais vertinimais, atrasti savąjį rašymo stilių, kuriam būdinga stipri probleminio mąstymo energija ir vaizdingai kuriamo sakinio komunikacinė gyvybė. Bet, svarbiausia, romantinę tradiciją jis palenkė tautinio pasipriešinimo tikslams („XX a. viduryje, kaip ir ‚tautų pavasario‘ laikais, lietuvių rašytojas turėjo eiti tautos priešakyje ir būti jos savimonės reiškėju“²⁴).

Kubiliaus kritikoje pasaulio istorinės raidos idealinimo tendencija (atspaudusi jo vartojamose „tobulėjimo“, „progreso“ ir panašiose sąvokose) atitiko bendriausią sovietmečio optimistinę ideologiją, bet romantinės individo ir tautos laisvės gynimo bei kūrybos vertės idėjos ją griovė iš esmės. Kai Kubilius abstrakčiai romantizmą susaisto su „teisingumo, gėrio ir grožio mitais“²⁵, priskirdamas jam pačius gražiausius žodžius – „dvasios idealizmas“, „laimės ir idealų troškimas“ ar net „krištoliniai idealumo rūmai“²⁶, jis neabejotinai savo abstrakčiuoju patetiniu kovingu rašymu susilydo su marksistine ideologija. Gal šių gražių frazių autoriaus intencijos ir buvo kitokios, tačiau diskursyvinėje plotmėje jo teigtas „dvasios idealizmas“ turi neabejotino panašumo su marksizmo ideologiją propagavusiais tekstais. „„Pažiūrėk, kaip laksto/ Virš kalnų arai,/ Ir savęs paklauski:/ Ar tu taip darai?“ Šito pilnutinio idealo J. Janonis siekė ne tik kūryboje, bet ir savo gyvenime. [...] J. Janonio gyvenimas yra lyg koks jaudinantis įspūdingas kūrinys. Vertą darbą padarytų kuris mūsų beletristų, jeigu parašytų biografinį romaną iš J. Janonio gyvenimo“²⁷, – dėstė Kostas Korsakas, ideologinis sovietmečio kritikų mokytojas bei autoritetas. Šį Korsako pageidavimą su kaupu išpildė ne kas kitas, o Kubilius. Galiausiai tai suprato ir jis pats, kalbėdamas apie dvi romantizmo rūšis. Pirmasis, anot jo, yra ideologinis, lozunginis, pažangusis romantizmas, persmelktas ateities romantikos, arba „Kubanės kazokų romantizmas“, tautinis forma ir sovietinis turiniu, „nedaloma tarybinio meno dalis“. Jis siejo jį su pačią blogiausią meninę reputaciją turinčia stalinietiška „šalta“ literatūra. Antrasis romantizmas jo buvo vadinamas psichologiniu, siejamas su kūrybos fundamentaliaisiais psichologiškumo („dvasios“) ir meniškumo vertės aspektais, įtvirtintais romantizmo estetikoje. Tai savotiška pirmojo

24 Idem, „Atsigręžus į Vakarus“, in: *Literatūra istorijos lūžyje*, p. 32.

25 Idem, „Romantizmo likimas“, in: *Problemos ir situacijos*, p. 202.

26 *Ibid.*, p. 210.

27 Kostas Korsakas, „Julius Janonis – proletarų poetas“, in: *Literatūra ir kritika*, p. 187.

romantizmo paralelė, bet skirta ne istorinei engiamosios klasės pergalei, o individo ir tautos laisvės įtvirtinimui.

Tyrinėdamas lietuvių literatūroje romantizmo raiškos pavyzdžius straipsnyje „Romantizmo likimas“, kaip vienus iš geriausių Kubilius nurodė Vinco Mykoliaičio-Putino lyriką, Kazio Borutos *Baltaragio malūną*, Balio Sruogos *Pavasario giesmę*, Eduardo Mieželaičio *Žmogų*, Justino Marcinkevičiaus, Janinos Degutytės, Juditos Vaičiūnaitės poeziją, Mykolo Sluckio, Romualdo Lankausko, Icchoko Mero, Vytauto Rimkevičiaus lyrinę prozą. Straipsnis pabaigiamas labai aiškia išvada: reabilitavus romantizmą, ketinama pereiti prie modernistinės kūrybos reabilitavimo, kas ir buvo jo padaryta studijoje apie XX a. lietuvių lyriką.

Toks Kubiliaus tekstuose susidvilypavęs romantizmas net ir sovietmečio cenzūros rėmuose jam leido gana maištingai antruoju psichologiniu jo galu mušti pirmąjį ideologinį ir primityviai propagandinį. Romantinis estetikos paveldas Kubiliaus darbuose juda dviem priešingomis kryptimis. Savo vadinamąja pažangia arba revoliucine dalimi, hegeline istorinės laivės ir būtinybės dialektika, šilerišku literatūros šviečiamuoju ir mesianistiniu tonu, gyvenimo prasmės ir tobulėjimo lozungais jis sklandžiai susilieja su marksistine ideologija, kurios pradžią kaip tik ir ženklina Karlo Marxo filosofinis Hegelio apvertimas nuo galvos ant kojų, bet žmogų tebetraktuojantis kaip istorinio progreso įrankį. O judėdamas individo bei tautinės kultūros laisvės ir atvirumo XX a. modernizmo kūrybai kryptimi, jis tęsė su marksizmu nesibaigiančią vidinę ir žūtbūtinę polemiką. Tai iš Mickevičiaus romantinės kūrybos perimta Konrado Valenrodo taktika, prisitaikymą prie okupacinio režimo naudojusi pasipriešinimui ir tai liudydama nuolatiniais ir ganėtinai rizikingais akcesais bei pragariškai sunkia vidine sielograuža.

Šiame mūšyje neišvengta paradoksalių pralaimėjimo momentų. Kubiliaus kritika, skirta prastai propagandinei literatūrai paneigti ir reikalaujanti didesnio sovietmečio literatūros supsichologinimo, sykiu neišvengiamai reikalavo „sušildyti“ dominavusius ideologinius lozungus ir pasitarnavo dar didesnei literatūros ideologinei mimikrijai ir jos pavergimui. Pasiremiant Michelio Foucault teorija apie galios diskursus, galima teigti, kad prievartinės ideologijos supsichologinimas arba, sovietmečio leksika tariant, „socialistinio humanizmo“ įtvirtinimas, buvo skirtas dar didesniai žmogaus ideologiniam pavergimui. „Šalta“ propagandinė literatūra dar atvirai demonstravo totalitarinės valstybės priespaudos galią ir jos tik formalų prievartinį akceptavimą, tačiau ji turėjo būti „sušildyta“;

paversta sava, pademonstruojant, kaip klasinės prievartos ideologija gali būti „psichologiškai“ priderinta prie žmogaus bendrųjų moralinių įsitikinimų. Todėl apibendrinančio, įvairovę naikinančio ir kontroliuojančio mąstymo įgūdžiai, angažavimasis kilnioms idėjoms ir akivaizdi savų ir priešų opozicija, deja, sąmoningai ar nesąmoningai įsigėrė į visus sovietmetyje išleistus tekstus. Ne veltui Charlesas Tayloras komunizmą ir nacionalizmą vadino vienos paradigmos reiškiniais, puoselėjančiais totalitarinę homogeniškumo idėją ir utopinius tikslus.

Nepralenkiamu lenininės ideologinės propagandos „sušildymo“ ir „modernizavimo“ pavyzdžiu buvo Lenino premija apdovanota Eduardo Mieželaičio poema *Žmogus*, dažnai ir Kubiliaus minima kaip teigiamas romantizuotos kūrybos pavyzdys.

Kitas paradoksinis keblumas, išplaukiantis iš pirmojo, kad praktiškai ne taip jau lengva buvo atrasti tarp šių dviejų ideologinio ir psichologinio romantizmų norimą skirtumą, nes jie, šlovindami Dievo vietą užėmusį tobulą žmogų, sueidavo ir susiliedavo ties tuo pačiu tikslu – akinančiu humanistinio „idealumo horizontu“. „Romantinės pasaulėjautos vienetai tebesirėmė daugmaž politinio mąstymo kategorijomis ir pasaulį pertvarkančio žmogaus apoteoze“²⁸.

Abu romantizmai – genetiškai tipologiškai artimi reiškiniai. Knygoje *Romantizmo tradicija* ideologinio (kaip valdančiojo) ir psichologinio (kaip vergiškojo) romantizmo formos buvo traktuojamos kaip du tarpusavyje susiję romantiniai balsai ir stiliai. Aukštajam, labiausiai vertybiškai, švietėjiškai angažuotam, labiausiai prometėjiškai kovingam, atstovauja Maironio (sovietmečio romantikus minint jau kaip jo foną) kūryba, o psichologiniam, kaip labiausiai kritiškam ir sielvartingam, – Aisčio. Šių dviejų romantizmo stilių giminingumą rodo jų tapati psichologinė genezė, nes jie abu iškyla iš tos pačios „romantinio herojaus“ krūtinės, kūrybinės sąmonės, pasaulėvaizdžio, kuris pasižymi ypatinga išgyvenimų ambivalencija:

Aistringas nepasitenkinimas esamu, įnirtingas visa ko neigimas, pasaulį laužančios individualios galybės pojūtis – būdingi romantinio herojaus bruožai. [...] Tačiau kalbėjimas iš įniršusios ir šturmuojančios jėgos pozicijų nėra vienintelis romantinio herojaus balsas. Dažnai jis pasijunta užsmagtas priklausomybės ryšių, bejėgis pa-

28 Vytautas Kubilius, „Romantizmo ir antiromantizmo priešpriešos“, in: *XX amžiaus lietuvių literatūra*, Vilnius: Vaga, 1994, p. 293.

keisti savo paties likimą, įstumtas aplinkybių į pralaimėjimo būsenas. Kartais nebėra nė noro priešintis, nes čia, žemėje, niekas ir negali išsispręsti. Rezignacija, melancholija, beribiškumo ilgesys formuoja kitokį romantinio herojaus veidą – liūdną, svajingą, atgręžtą praeitin. Kentėjimas tampa pagrindine jo gyvenimo situacija. Tada kalbama tyliu ir trapiu balsu, tarsi pačiam sau. (128–129)

Toks prieštarų balsų sąlytis, romantinė dekadencija, gali turėti paralelių su tuo, ką Albert'as Camus pavadino egzistenciniu maištu, juntančiu saiko ribą ir tuo priešingu totalitariniam revoliucijų maištui. Abu romantiniai balsai ir stiliai Kubiliaus aiškiai interpretuojami iš kūrybos psichologinės (gyvenimo išgyvenimų) perspektyvos, kuriai liko svetimas kalbinis metodologinis perversmas, įvykęs XX a. antros pusės Vakarų literatūrologijoje:

Tačiau pagrindinis postulatą, lėmęs romantinio herojaus naujumą Europos literatūroje, buvo individualizmo postulatą. Kiekvienas žmogus – atskiras pasaulis, visiškai nepanašus į kitą, greta esantį pasaulį. Tai savaime besikeičianti vidinė begalybė, nepavaldi išorinės tikrovės dėsniams. Ją galima pažinti tik savistaba. Todėl romantinis herojus dažniausiai yra kūrėjo autoportretas. Pats kūrinys – šito herojaus dienoraštis, atsiminimai, išpažintis, o pasakojimo emocinis autentiškumas – išskirtinė – žymė. (124)

Taigi romantizmas, kaip Kubiliaus kritikos objektas ir subjektas, yra perdėm dviprasmiškas reiškiny, kur ribą tarp jo ideologinės, sutampančios su marksizmu ir palaikiusios visuomeninį aktyvumą, tendencijos ir alternatyviosios individualistinės bei psichologinės, nuolat gravitavusios dekadentinio estetizmo link, tendencijos neįmanoma aiškiau užbrėžti.

Sąjūdžio metu galėdamas laisvai permąstyti praeitį, Kubilius straipsnyje „Rašytojas pokary“ padarė skubotą ir galbūt pernelyg optimistinę išvadą, norimą tiesą priimdamas vietoj esamos ir teigdamas, kad privalomas prisitaikymas prie marksistinės metodologijos literatūroje ir jos kritikoje tebuvo formalus, o ne vidinis procesas:

Marksistinė ideologija, neturėjusi Lietuvoje gilių viešos raiškos tradicijų, buvo priimta kaip privalomybė, ir marksistinės sąvokos, jėga įkaltos, netapo egzistencinėmis kategorijomis – būti ar nebūti. [...] Todėl taip lengvai buvo išsinerta iš dogmatizmo

apdarų, kai jie pasidarė nebūtinai. Todėl taip grakščiai išmokta kaitaliojosi pagal kintančias aplinkybes ir naujas lestinumo normas, nes būtent šiame laike viešasis mąstymas atplyšo nuo žmogaus individualybės ir dvasios imanentiškumo šaknų²⁹.

Jei sutiksime su šia Kubiliaus mintimi, tada anksčiau cituota Bieliausko *Kauno romano* herojui Sėliui jo kritika netenka prasmės, nes Sėlio pažiūrų kaitaliojimas rodytų jau ne jo silpnumą ir pataikavimą ideologijos pokyčiams, bet visišką „abejingumą“ jiems ir sykiu jo „dvasios imanentiškumo šaknų“ atsparumą. Bet tai, kad anksčiau Sėlis Kubiliaus buvo vertinamas visai kitaip, rodo, jog individualūs ir vieši įsitikinimai nebuvo taip atplyšę, kaip, į juos retrospektyviai žiūrėdami, norėtume. Todėl vertėtų gerai įsiklausyti į kitą šio Kubiliaus straipsnio, nors skirtą stalinizmo dešimtmečiui, bet nesvetimą ir kitiems sovietmečio dešimtmečiams, išvadą:

Pabuvęs po traiškančiu kumščiu, žmogus ilgai negalėdavo atskirti, kur jo tikrasis veidas, o kur išprievartautas, kada jis kalba iš širdies, o kada iš reikalo. [...] Stalininėje valstybėje lageris – bene vienintelė vieta, kur galima buvo pasakyti teisybę, jei žmogus dar turėjo jėgų paimti pieštuką į rankas ir gaudavo popieriaus lapelį rašyti³⁰.

Kubiliaus darbuose romantizmo temos tyrimas gerai parodo, kokios neišpainiojamos dviprasmybės pilni jo tekstai, kaip nesąmoningai ideologija pereina ir persmelkia net jos didžiausių oponentų tekstus ir kad mes turėtume išmokti šią dviprasmybę priimti kaip jų neišvengiamybę. Jo kritika buvo neišvengiamai paveikta konkrečios istorinės situacijos, bet sykiu negali būti su ja sutapatinta, nes ji buvo rašoma kaip iškentėti ir rizikingi klausimai istoriškai duotiems nykiams atsakymams.

Nors „Romantizmo likimo“ ir *Romantizmo tradicijos* sukūrimo politinis ir kultūrinis kontekstas buvo visai skirtingas, bet tam tikras jų panašumas yra stulbinamas. Abiejų studijų pavadinimuose ir tekste romantizmo problema pasukama labai savitu kampu. Tyrinėtojo nedomina romantizmas tik kaip istorinis reiškinys, nors jo knygoje *Romantizmo tradicija* labai meistriškai atkurtas istorinis romantizmo epochos paveikslas. Jam rūpi romantizmo likimo, tradicijos,

29 Idem, „Rašytojas pokary“, in: *Problemos ir situacijos*, p. 186–187.

30 *Ibid.*, p. 189–190.

leitmotyvų, temų, idėjų ir poetikos restitucijos problema, jo išlikimo ženklai poromantinėje ir naujausioje literatūroje.

Abi studijos pradedamos ir pabaigiamos tomis pačiomis mintimis apie romantizmo istorines laidotuves ir jo paradoksalų bei gaivalingą pomirtinį gyvastingumą:

Romantizmui jau ne kartą buvo giedamos šermenų giesmė. Statomi paminkliniai akmenys. Paskiriama rami vietelė istoriniam kapinyne. O jis vis grįžta į gyvosios literatūros areną, tarsi užkeikta dvasia, negalinti numirti³¹.

Šiuolaikinėje literatūroje negirdėti šūkių „Atgal į romantizmą“, skambėjusių XX a. pradžioje [...]. Užguito žmogelio „aš“ nė nebando įsivaizduoti savęs pasaulio centru, kuriame vienintelį kartą atsiveria nepakartojama egzistencija, stebuklingai išnirusi iš praeities (7). [...] Tai nereiškia, kad romantizmas jau palaidotas kaip atitarnavęs „istorinis stilius“, kad nutrūko jo švytėjimas dabartyje, kad jo motyvai ir įvaizdžiai galutinai išdilo iš šiuolaikinių kūrinių. Standartizuotoje asmenybėje išbunda ir išbunda užslopinti laisvės sapnai, numarintos savo reikšmės ir galybės iliuzijos, nutildytas maksimalistinis radikalizmas arba-arba. Netikėjimo ir apatijos išvarginta visuomenė vėl nori kažkuo tikėti, vėl tiesia rankas į nematomą idealybę, vėl pasigenda savo technizuotoje buityje dvasingumo“. (8–9)

Simpatizuodamas ir advokataudamas romantizmui, Kubilius įsiklausydavo į jo gausių oponentų kritiką, savo tekstuose surežisuodamas dar neregėtas lietuvių literatūrologijoje diskusijas (ir pralenkdamas net Sruogą). Abiejuose minėtuose darbuose diskusiniu stiliumi jis pristato romantizmo kritikus (knygoje tam net sukurtas atskiras skyrius „Ginčas su romantizmo tradicija“, kuris yra pakartotas straipsnyje „Romantizmo ir antiromantizmo priešpriešos“). Pradėdamas nuo varpininkų, nuo pozityvistų marksistų („Lietuviško romantizmo ašarizmas, šovinizmas, idėjinis ir formos bankrotas – nebe šiandien aiškus“³², „Sudie seneliui romantizmui, sudie tam literatūriniam bankrotui“, 162), pereidamas prie avantgardistų („Šalin romantikas/ dabar etapas/ kitokio darbo“, 161), jis itin atidžiai įsižiūri į pokarinę Vakarų literatūros ir egzilio kritiką, skirtą romantizmui („Antiromantinę nuostatą, paženklinantą egzistencializmo idėjų poveikio, Vytauto Ma-

31 Vytautas Kubilius, „Romantizmo likimas“, in: *Problemos ir situacijos*, p. 200.

32 *Ibid.*, p. 200.

černio draugai (Alfonsas Nyka-Niliūnas, Henrikas Nagys ir kiti) 1944 m. rudenį išsinešė iš Lietuvos į Vakarus, kur ją priglaudė tenykštis filosofinės minties ir literatūros kontekstas, stimuliuodamas lietuvių literatūros raidą nauja kryptimi“ (178). Kubiliaus santykis su egzistencialistine išeivijos literatūra ganėtinai komplikotas. Jis atvirai žavėjosi jos intelektualiuoju kritiškumu, labai vertino Vytauto Mačernio, Algimanto Mackaus, Alfonso Nykos-Niliūno kūrybos komplikotas mąstymo ir rašymo formas, net buvo linkęs peržengti į maištaujančių egzistencialistų, ypač visuomeniškai angažuotų, zoną, tačiau jų nihilistinės, individualistinės ir absurdo intonacijos jam nebuvo artimos: „Literatūra, žvelgdama į metafizinį Nieką, jau nebeturi išganyką skelbiančios ideologijos. Ji daugiau abejoja negu teigia. [...] Ji daugiau griaua esamus mitus, negu juos palaiko ar kuria naujus. Tai antiromantinis kursas, būdingas postmodernistinei literatūrai“ (291–292). Egzistencializmas Kubiliui buvo artimas tiek, kiek jis nauja laiko kalba sugebėjo atgaivinti romantinę gyvenimo filosofiją ir laisvo maištingo subjekto vaizdinį, tačiau destrukcijos ir metafizinio Nieko tema liko jam svetimos.

Be to, Kubilius ir pačioje romantizmo restauracijoje nuolat pastebėdavo ne tik teigiamus, bet ir devalvacijos bei menkavertiškumo ženklus – piktnaudžiavimą gražiuoju ornamentiniu rašymu, abstraktumą ir teziškumą, patetines intonacijas. Jo jautri istorinė nuovoka leidžia abejoti, ar didžiausios estetinės romantizmo vertybės gali tęstis amžinai („Šiandieninėje literatūroje romantizmas jau nesudaro savo atskiro ir uždaro žemyno, o įeina į bendrą margaspalvį meno pasaulį“³³, „Romantizmas, išsisėmęs kaip kolektyvinė sąmonė, palieka literatūros arsenale savo motyvų ir tonacijų modelius, kurie ir toliau aktyviai naudojami“, 66). Ir vis dėlto abu romantizmo tyrimai, regis, parašyti tam, kad po atidžių žvalgybų po lietuvių ir Europos literatūrą ir po įnirtingiausių ginčų su oponentais romantizmas būtų restauruotas kaip būtinas nacionalinės įvairiasluoksnės literatūros meninis elementas. Romantizmas traktuojamas kaip gyvybiškai svarbus kultūros paveldas, kurio negali pamiršti šiandienos rašytojas:

Šiuolaikiniame pasaulyje, pereinančiame į visuotinės mašinizacijos, automatizacijos ir kibernetikos civilizaciją, romantinė tradicija bando apginti dvasinių vertybių savarankiškumą. Ji bando išlaikyti tikėjimą kažkuo dideliu, nepaprastu ir begaliniu. Rafinuotoje bei ironiškoje šiuolaikinės literatūros aplinkoje romantizmo tradicija

33 *Ibid.*, p. 204.

neretai atrodo vaikiškai naivi ar senamadiškai patetiška, bet tie principai, kuriuos ji gina, tebėra svarbūs ir aktualūs dabarties kūrėjui³⁴.

Romantizmas – tautos prisikėlimo balsas – lietuvių literatūroje nėra tik istorinės praeities reiškiny. [...] Bandyta išryškinti romantizmo dominantę kaip charakteringą mūsų istorinės situacijos ir mūsų mąstysenos išraišką, kaip patvarią mūsų literatūros tradiciją (5). Romantizmas – esminė Europos kultūros paradigma. Ne eilinė meno srovė, o perversmas, išugdęs naujo žmogaus mąstymo, jausmų ir elgsenos tipą, sukūręs ypatingą dvasinės kultūros modelį, kurio įtaka jaučiama iki šiol. (9)

Nesileisdami į detalesnę Kubiliaus romantizmo studijų referavimą išsikelkime klausimą, kodėl ir koks romantizmas literatūroje Kubiliaus buvo matomas ir gaivinamas? Juk jau ir jo paties plačiai ir kvalifikuotai pristatytame romantizmo koncepcijų aiškinimo kontekste (Friedrichas Schellingas, Williamas Wordsworthas, Frankas Kermode, Paulis Valéry, Ernstas Behleris, Benedetto Croce, Wilhemas Dilthey'us, Lilian Furst, Arthuras O. Lovejoy, Renė Wellekas, Volkeris Peckhausas ir kt.) matome ne tik didelę jų įvairovę ir net priešpriešą, bet ir kategorišką atsisakymą tokius pernelyg abstrakčius ir todėl nieko nesakančius „nelaimingus terminus“ taikyti naujiems literatūros tyrimams (15).

Kubilius tarsi sujungė tris tarpukario spalvingiausių diskutantų Vaižganto, Mykoliaičio-Putino ir Sruogos nuomones į vieną, romantizmu vadindamas ir konkretų istorinį laikotarpį bei jo kūrybą, ir istorinį modernybės kultūros lūžį, ir tautinio lyrinio mentaliteto savitumą. Gal dėl to jis taip pat kaip kiti tyrinėtojai (Lilian Frust, Fritzas Strichas ir kt.) buvo linkęs romantizmą vertinti kaip ilgalaikę Vakarų kultūros paradigmą (9), kūrybos centre iškėlusią kuriančio individo galią, kurios ribas ženklina konfrontacija su tradicine visuomene bei normatyvine estetika iš vienos pusės, ir su postmodernia kūryba – iš kitos. Ne veltui jam visa literatūra regėjosi kaip dviejų literatūrinių bangų – romantizmo ir antiromantizmo – grumtis, kurion įsižiūrėti ir ją aprašyti jis jautėsi pašauktas: „Lietuvoj ligi šiol tebesigrumia romantizmo ir antiromantizmo bangos. [...] Iš tokių viena kitai oponuojančių priešingybių judėjimo, sąlyčio taškų ir susikirtimų klostosi lietuvių literatūros vyksmo vidinė dramaturgija“ (22). Po vadinamuoju „antiromantizmu“ slėpėsi, kaip jau buvo minėta, keli labai nevienaverčiai literatūros sluoksniai – klasicistine normatyvine estetika kuriama lite-

34 *Ibid.*, p. 230.

ratūra, marksistų išliaupsintas realizmas, sovietmečio pokaryje išplitę gamybiniai romanai, visa kolchozinė epika bei stagnuojanti „Schreibende Frau“ literatūra, išeivijos egzistencialistinės krypties kūryba, nepriklausomybės metu suaktyvėjęs postmodernizmas. Antra, „antiromantizmas“ Kubiliui, kaip ir Hegeliui, buvo būtinas kaip dialektinės, matomos per priešybes, meno raidos elementas.

Nepriklausomybės metais fiksuotą dramatišką romantizmo ir antiromantizmo priešpriešą Kubilius išsprendė pernelyg paprastai ir aiškiai pirmojo naudai:

Kova dėl realios nepriklausomybės, be abejo, ir Lietuvoje dar kartą aktualizuos romantizmo tradicijos nuostatas: istorinėje atmintyje įrašytas tautos likimo šifras; tėvynės gamta – prasmingos egzistencijos pamatas; poetinis žodis ateina iš tautos kolektyvinės sąjaučios; kūrejo lūpomis byloja pati tauta, jos protėviai ir dievai³⁵.

Apibendrinant galime pasakyti, kad savo darbų visuma Kubilius sukūrė labai savitą romantizmo interpretavimo nuostatą, susidedančią iš dviejų svarbiausių tezių.

Viena, romantinė kūryba yra būtina kaip žmogaus individualios savimonės formavimosi ir išlaisvinimo („valios išsiskyti“) sritis, kaip būtinos ginties forma prieš įvairios pakraipos totalitarizmą ir ideologinę valdančių jėgų prievartą³⁶. Romantizmas, kaip meno teorija ir praktika, Kubiliui buvo svarbus ne tik tuo, kad sustiprino kūrybos estetinės vertės kriterijų ir individo laivės imperatyvą, bet ir tuo, kad sukūrė humanistinio idealizmo horizontą kaip būtiną pakaitalą prarastam religiniam pasaulėvaizdžiui.

Antra, romantinė kūryba, įtvirtinusi vergo metafizinio maišto prieš tironą temą, puoselėjanti tautos praeities galybės mitus, poetizuojanti kraštovaizdį ir ugdanti tautinę savimonę, yra okupuoto krašto (ne tik Lietuvos, bet ir visos Rytų Europos) kultūros gyvybiškumo garantas³⁷.

Tokio romantizmo klestėjimo ir akceptavimo erdvė – Lietuvos okupacija ir sąjūdis. Tačiau nepriklausomybės metu Kubiliaus darbuose prikelta tautinio romantizmo šmėkla jau nebeturėjo perspektyvos.

35 Vytautas Kubilius, „Romantizmo ir antiromantizmo priešpriešos“, in: *XX amžiaus lietuvių literatūra*, p. 298.

36 Žr. Idem, „Totalitarizmo kultūrinė politika“, in: *Literatūra istorijos lūžyje*, p. 18–22.

37 Žr. Idem, „Laisvė – didysis mūsų tikslas“, in: *Literatūra istorijos lūžyje*, p. 5–9.

Metodologinės problemos

Romantizmo temos Kubiliaus darbuose tyrimai, manau, gali taip pat padėti tiksliau ir konkrečiau nusakyti jo darbų metodologinį savitumą, kuris kol kas nėra pakankamai išspręstas. Viena, totalitarinėje sovietmečio visuomenėje šio klausimo joks mokslininkas negalėjo viešiau kelti ir svarstyti, nes atsakymas turėjo būti vienas ir neginčijamas, išpažįstantis tik marksistinę ideologiją ir socialistinio realizmo metodą. Atgavus nepriklausomybę posovietinėje literatūrologijoje susidurta su gana nelengva problema, kokiomis sąvokomis turėtume apibūdinti ir konceptualizuoti darbus tų literatūros kritikų, kurie sovietmečiu ne tik nerodė didesnio lojalumo marksistinei metodologijai, o netgi, kaip Kubiliaus atveju, nuo jos ne kartą nukentėdavo?

Ši problema naujai aptariama Elenos Baliutytės knygoje *Laiko įkaitė ir partnerė: Lietuvių literatūros kritika 1945–2000* (2002) ir Ritos Tūtlytės straipsnyje „Neeksponuojama tradicija šeštojo–devintojo dešimtmečių lietuvių literatūros moksle“ (2000). Abiejų autorių tikslai panašūs: noras kuo labiau profesionaliau–sią sovietmečio kritiką atskirti nuo marksistinės. Tūtlytė net prisipažįsta, kad jos straipsnį inspiravęs vokiečių kritikų „klaidingas supratimas“, kad lietuvių literatūrologijoje tik struktūralistai ir semiotikai gebėję atsiriboti nuo vulgaraus sociologizavimo tendencijos. Savo straipsnyje, polemizuodama su tokia išvada, ji iškelia iš vokiečių kultūros konteksto perimtą literatūrinės hermeneutikos idėją, su kurios pagalba tikisi paaiškinti sovietmečio literatūros mokslo „neeksponuojamą metodologiją“, priskirdama jai dalį artimų Vilniaus universiteto Literatūros katedros dėstytojų ir apskritai žymiausių kritikų. Tokia Tūtlytės koncepcija daugeliui labai patiko, todėl nenuostabu, kad ji taip pat minima Baliutytės knygoje³⁸. Baliutytė hermeneutikos terminą irgi pritaiko Kubiliaus kritikai, kad pabrėžtų, jog jis „sovietmečiu rinkęsis socialistinio realizmo metodui alternatyvios kritikos kryptį“³⁹. Tačiau jau kitame jos knygos puslapyje išgainingoji metodologinė hermeneutikos nuoroda užbuksuoja ir nustoja sėkmingai veikti: „Kubilius savo hermeneutine su marksizmo priemaišom metodologija priklauso kitai (tradicinei) interpretacinei bendruomenei, kurioje tebegalioja transcendencija, subjektas, autorius, estetinis santykis, vertės matmuo, hierar-

38 Žr. Elena Baliutytė, *Laiko įkaitė ir partnerė: Lietuvių literatūros kritika 1945–2000*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 145.

39 *Ibid.*, p. 188.

chiškumas“⁴⁰. Sugretinę šias dvi Kubiliaus kritikai skirtas Baliutytės metodologines charakteristikas, galime pastebėti, kad hermeneutika ne tik neapsaugojo kritiko nuo „marksizmo priemaišų“, bet ir liudija jo priklausymą ganėtinai tradicinei interpretacinei bendruomenei. Hermeneutikos reikšmė, net stengiantis ją supriešinti su marksizmu ir sociologizavimu, abiejuose minėtuose darbuose išskysta, prarasdama savo metodologinį tapatumą. Ne veltui graikiškos kilmės žodis „hermeneutika“, kaip ir tas pats lotyniškos kilmės žodis „interpretacija“, turi labai platų reikšmių spektrą – kalbėti, suprasti, aiškinti, versti, atlikti, – todėl nesunkiai gali tapti apskritai bet kokios kritikos sinonimu. Tūtlytės ir Baliutytės darbuose matome, kaip posovietinė literatūrologija daro labai būtiną kompensacinį šuolį, grįždama savo praeitin su naujomis iš Vakarų metodologijos perimtomis sąvokomis, pervadindama bei išvalydama, kas buvo cenzūros užteršta, bet sykiu rodo, kad šis darbas nėra lengvas. Jį apsunkina ir tai, kad lietuvių literatūrologijoje silpna mokslinio mąstymo patirtis ir yra išplitę empatiniai įpročiai, puoselėjantys nesvyruojančią meilę didiesiems autoritetams. Šios pastabos neturėtume apibendrinti ar atsižadėti savo mokytojams pelnytų pagarbos, bet nėra gerai, kai mokslo diskurse pragmatiškasis gerumas laimi prieš poreikį aiškintis tiesą, sklindi objektyvistinė retorika – prieš kuklią su nežinojimo spragomis ir abejonėmis kalbą:

Humanitarinių mokslų sferoje nesusidarė opozicinio mąstymo centro, būtino kiekvienai visuomeninei sistemai. Humanitariniai mokslai šiandien atsidūrė pervertinimo krizėje. Tai skausmingas procesas: reikia kaltinti ir teisti ne tik santvarką, kuri reikalavo dviveidystės ir įpratimo meluoti, bet ir save patį⁴¹.

Sovietmečio politinės nomenklatūros ir akademinio elito įteisinimas po „tyliosios rezistencijos“ skraiste ir neįvykusi desovietizacija, kaip pastebi Vytautas Rubavičius, suteikė galimybę jam tik persigrupuoti ir išlaikyti beveik nepakitusią savo galią, bet blogiausia tai, kad dėl šios priežasties akademinė ir neakademinė visuomenė buvo įstumta į ganėtinai prastą, iš sovietmečio įpročių nesugebančią efektyviau reformuotis būklę⁴². Ne veltui 1999 m. dienoraščio įrašė Kubilius baisyti, kad sovietinis isteblišmentas sklandžiai perėjo į naujus laikus – „Lietuva yra mirtinai sovietizuota, ir aš čia esu visai svetimas...“⁴³.

40 *Ibid.*, p. 189.

41 Vytautas Kubilius, „Išprievartautas mokslas prisikelia“, in: *Literatūra istorijos lūžyje*, p. 23.

42 „Atmintis be atminties“, *Metai*, 2006, Nr. 11, p. 109.

43 Vytautas Kubilius, „Dienoraštis“, *Metai*, 2006, Nr. 11, p. 139.

Tūtlytės straipsnis „Neeksponuojama tradicija šeštojo–devintojo dešimtmečių lietuvių literatūros moksle“ yra svarbus tuo, kad pradeda naują sovietmečio lietuvių literatūrologijos žvalgybą platesniame XX a. metodologijų kontekste. Toliau einant jos pradėtu keliu iškyla poreikis daug labiau sukonkretinti iškeltą metodologinę problemą. Tūtlytės straipsnyje konspektyviai pristatyta vokiečių hermeneutika, siekianti labai galias reformacijos šaknis, suveria ant vieno metodologinio siūlo visus Friedricho Schleiermacherio, Wilhelmo Dilthey'aus, Martino Heideggerio, Hanso Georgo Gadamerio, Emilio Steigerio ir Wolfgango Kayserio darbus. Autorė parodo, kaip jų visų bendru sutarimu, be jokių konfliktų ar susvyravimų hermeneutika buvo be perstojo tobulinama, kol pasiekė nieko nestokojantį savo tobulybių tobulybės variantą – „imanentinės analizės“ mokyklą. Ši mokykla charakterizuojama tokiais abstrakčiais superliatyvais, kad pasiginčyti dėl jų teisingumo, regis, nelieta jokių šansų („Ir Kayseris, ir Staigeris į filologinės hermeneutikos lauką stengiasi įtraukti kūrėją, kūrinių ir skaitytoją“⁴⁴). Todėl visi lietuvių kritikai, nors kartą mokyklos atstovus pacitavę ar kaip kitaip prie jų prisilietę, memuaristams liudijant ar tiesiog mums nujaučiant jų nuslėptąjį giminingumą su minėta mokykla, įgavo išskirtinio profesionalumo ir galių atsiskirti nuo marksistinės ideologijos.

Tūtlytės straipsnyje, regis, labai atidžiai suregistruota kiekviena net menkiausia lietuvių kritikų nuoroda į vokiečių „imanentinės analizės“ mokyklos ar literatūrinės hermeneutikos kontekstą, tuo grindžiant jos, kaip nuslėptos ir tikrosios metodologijos, idėją. Bet užtenka į tekste minimą kritiką pasižiūrėti ir net ne taip atidžiai, kai pamatai, jog citavimo indeksas kitokių pavardžių ir kitokių literatūrinių mokyklų joje čia kur kas viršija pageidaujamąją imanentinę. Užtenka pamatyti straipsnyje brėžiamą priešpriešą tarp estetizuojančios ir sociologizuojančios kritikos, kai vėl kyla neatsakytų klausimų virtinė, kodėl visos estetinės lietuvių kritikos tendencijos suvedamos vien į vokiečių „imanentinės analizės“ mokyklą ar kodėl Heideggerio hermeneutikos, iš kurios išaugo Jeano-Paulio Sartre'o egzistenciškai angažuota literatūros teorija, Hanso Roberto Jausso recepcinės istorijos koncepcija ar JAV mokslininko Richardo Palmerio hermeneutikos manifestas, nukreiptas prieš Naujosios kritikos uždaramą, negalėtu me susieti su sociologizuojančios ir literatūros komunikaciją aktualizuojančios

44 Rita Tūtlytė, „Neeksponuojama tradicija šeštojo–devintojo dešimtmečių lietuvių literatūros moksle“, *Literatūra*, t. 39–42 (1), 2000, p. 9.

kritikos atgimimu. Ir apskritai, ką reiškia per visą straipsnį varijuojama mintis, kad žymiausi lietuvių kritikai tyliai postulavo hermeneutiką? Ar ji neprovokuoja nemalonaus ir nemandagaus klausimo, o ką jie tokiu atveju postulato garsiai? Nors „nenuslėptame“ jų kalbėjime atrasime ne mažiau įdomių dalykų nei atrasti „paslėptieji“.

Visais šiais iškeltais klausimais norėjau atkreipti dėmesį į tai, kad Tūtlytės ir Baliutytės darbuose esantis literatūros hermeneutikos metodologinis apibrėžimas nėra pakankamas, tapdamas labiau deklaratyviuoju retoriniu gestu, leidžiančiu autorėms mandagiai ir palankiai vertinamus kritikus, dažniausiai jų profesijos dėstytojus ir mokytojus, išskirti iš socrealistinio konteksto vulgarijų.

Šia tema turiu prisiminti paradoksali atvejį iš savo darbo patirties, kai 1996 m. Kubiliaus buvau pakviesta į LLTI užbaigti sovietmečio VU aspirantūroje pradėtą ir užmestą darbą „Lietuvių neoromantikų estetinė mintis“. Kai ji apsigynusi pradėjau domėtis nauja darbo tema, pasirinkdama literatūros hermeneutikos sritį, Kubilius tai toleravo, bet ne itin pritarė, su kolegiškai šilta ironija iš „neoromantikės“ perkrikštydamas į „hermeneutę“. Pati „hermeneutikos“ sąvoka to meto lietuvių literatūrologijoje skambėjo ganėtinai neįprastai ir net pretenziningai (ir tuo ji skyrėsi nuo vokiečių literatūrologijoje vartojamos). Pačios sąvokos paplitimas literatūros kritikoje prasidėjo tik nepriklausomybės metu, kai buvo išleisti Arūno Sverdiolo išversti Hanso-Georgo Gadamerio *Istorija, Menas. Kalba* (1999) ir Paulio Ricoeuro darbai, pasirodė Vytauto Rubavičiaus ir kitų filosofų hermeneutikos tyrimai. O paradoksas ir likimo ironija ta, kad kol keletą metų susitikęs institute Kubilius mane smagiai traukdavo per dantį kaip „hermeneutę“, kitos savo darbo kolegės Baliutytės knygoje pats buvo tokiu pavadintas.

Mūsų darbe stengiantis išsklaidyti apie literatūros hermeneutiką susitelkusias miglas, bus apsiribota tik Kubiliaus kritika. Tūtlytės minėtame straipsnyje pateiktas Kubiliaus straipsnio „Kritika – specifinis mąstymo būdas“ (1974) vertinimas yra diskutuotinas. Nors ir prisipažindama, kad Kubiliaus tekste nepavyko surasti ieškomų nuorodų iš „interpretacinės mokyklos“, autorė vis tiek padaro savą išvadą, kad „jis tyliai postuluoja pagrindinius interpretacinės mokyklos principus, kritiko uždavinius ir kritiko pozicijas nustato iš esmės sekdamas Staigeriu“⁴⁵. Kad ši išvada būtų argumentuota, jai pasidaro tinkami net ir Kubilių peikę kritikai (mat marksistinę ideologiją uoliai propagavę daltoniški kritikai

45 *Ibid.*, p. 11.

kiekvieną ne tokį uolų nesunkiai buvo linkę išvadinti „estetu“!), bet svarbiausia autorė pasikliauja savo nuojauta, kuri interpretacinei mokyklai priskiria tokias Kubiliaus mintis apie kritiką:

Kritiko profesionalo darbas prasideda *įsijautimu į kūrinį*. Reikia pasinerti į jo uždarą pasaulį, užsikrėsti jo idėjomis ir nuotaikomis, *persirgti jo meninio kerėjimo burtais* [...]. Kritika pratęsia ir pagilina kūrinio išpūdį, bet negali jo atkartoti. *Į logišką sąvokų sistemą neįmanoma transformuoti meninių vaizdų kalbos* [...]. *Na-grinėti kūrinį kaip neišardomą vienybę*, o ne kaip mechaninę atskirų elementų sumą – sunkus menas (kursyvas – AJ)⁴⁶.

Kažin ar nuojautos, be kritinės analizės, yra patikimas dalykas. Nes kito skaitytojo galvoje Kubiliaus teiginiai apie būtinybę įsijausti į kūrinį, apie estetinio kerėjimo galią, kurios neįmanoma transformuoti į logišką sąvokų sistemą, bei kūrinio kaip įvairovės vienybės samprata gali būti asocijuoti su ganėtinai seniau Immanuelio Kanto iškelta nesuinteresuoto grožio idėja ir bendrąja romantine bei poromantine iracionalistine estetika, sureikšminusia kūrinio psichologinius (dvasinius) ir estetinės vertės aspektus.

Bet paslėptų prasmių tekste intuityvusis ieškojimas pavojingiausias tuo, kad, jomis susižavėjęs, ieškantysis gali pražiūrėti, kas tekste yra labai aiškiai užrašyta.

Kubiliaus straipsnis „Kritika – specifinis mąstymo būdas“ rodo ne tik tai, kad jis tuometinėje lietuvių kritikoje bene geriausiai išmanė labai platų prancūzų, lenkų ir rusų naujosios kritikos kontekstą ir jį lakoniškai pristatė, bet ir kad išsakė ganėtinai griežtą kritiką būtent interpretacinei mokyklai (!), kuri jam nebuvo priimtina dėl kelių paprasčiausių priežasčių – ji yra siaurai profesinė, komentatoriška, neturinti probleminio mąstymo azarto, stokojanti visuomeninių aktualijų ir komunikacinio su aplinka gyvybingumo:

Bet dabar visame pasaulyje paplito interpretacinė kritika. Ji atsisako teisėjo vaidmens, anot prancūzo Ž. Pulė. Gana rašinėti pažymius rašytojams. Vienintelė kritiko pareiga – išaiškinti, ką kūrinio autorius norėjo pasakyti. Spauda lūžta nuo straipsnių, perspakančių romanų, dramų, eilėraščių turinius, baksnojančių pirštu tai į vieną, tai į kitą vaizdą: žiūrėkite, kokia giluma... [...] Kai kritika susitaiko su pilkumu ir sukloja į

46 *Ibid.*, p. 11.

klasiką vidutinybes, kai ji ima mandagiai lankstyti rangams ir išdavinėti neliečiamumo licencijas, literatūra praranda vystymosi perspektyvą ir tobulėjimo troškimą. [...] Kritika, aklina užsidariusi analizuojamojo teksto narvelyje, virsta kūrinio satelitu. Savarankiško egzistavimo teisę ji įgyja, skindama kelius visai literatūrai į gyvenimo tiesą, ardydama pažinimo schemas ir griaudama įpratimo inerciją. Kaip ir kiekviena literatūrinio darbo sritis, kritika yra pasaulio suvokimo ir dvasinės savimonės aktas. Kur nėra tokio akto, nėra mokslinės būtinybės, be kurios spausdintas žodis darosi tuščias muilo burbulas⁴⁷.

Ar čia nekalba gyvenimo filosofijai ir visuomenės rūpesčiams angažuotas naujų dienų romantikas, linkęs sprogdinti vakarykščios dienos kultūros ir gyvenimo trafaretus, projektuojantis jos tobulinimo perspektyvas, keliantis aktualiausias problemas ir reikalaujantis iš kritiko asmenybės pačios didžiausios ne tik profesinės, bet ir etinės atsakomybės?

Dar labiau interpretacinės ir angažuotos (vertinančios) kritikos alternatyva Kubiliaus buvo pratęsta ir pagilinta straipsnyje „Vertybės imperatyvas“ (1982). Jis jame dėstė, kad kritika yra pašaukta ne *interpretuoti* ir apolitiškai užsižiasti tik sau ir savyje, o *vertinti*, nes kritikos esmė yra aksiologinis mąstymas. Kubilius kritiko drąsą įvertinti analizuojamą kūrinį egzistencialistiškai susiejo su jo būtinybe jaustis laisvam, o laisvę aiškino kaip poreikį sakyti tiesą ir aktyvų norą geriau suprasti šiandienos pasaulį. Kubiliaus sampratoje literatūra ir jos kritika peržengia vien estetinio fenomeno ribas ir tampa „gyvenimo tiesos“ ir intelektualiniu skaitančios visuomenės savimonės reiškiniu. Kubilius, suformuodamas interpretacinei kritikai savą alternatyvios angažuotos kritikos sampratą, pasirinko dviem jam svarbiais autoritetais. Renė Welleku, kuris primygtinai reikalavo iš kritikos vertinimo funkcijos, teigdamas, kad literatūros vertė negali būti nustatyta tik jos pačios ribose, nes ją formuoja visuomenės lūkesčiai. Ir, žinoma, Jeanu Pauliu Sartre'u, kuris savo garsiaame straipsnyje „Kas yra literatūra“ tvirtino, kad estetinio imperatyvo dugne turįs slypėti moralinis imperatyvas⁴⁸. Egzistencialistinėje literatūroje gyvenimo žmogus buvo priešpriešintas teoriniam žmogui, o kūrybos vertinimuose išsaugotas jos romantinis sureikšminimo momentas. Kadangi egzistencinis mąstymas yra suaugęs su konkrečiu erdvėlaiku,

47 Vytautas Kubilius, „Kritika – specifinis mąstymo būdas“, in: *Problemos ir situacijos*, p. 246–247.

48 Idem, „Vertybės imperatyvas“, in: *Problemos ir situacijos*, p. 52–53.

kurio riba – kiekvieno asmeninė mirtis, tai jos absurdo akistatoje maištaujantis žmogus ne tik kritikuoja jam primetus instrumentinius socialinius santykius, bet ir kūrybą vertina kaip svarbiausią savo autentiško gyvenimo raiškos vietą.

Kubiliui imponavo literatūrinėje erdvėje vykstantis nuolatinis žanrų, rūšių ir stilių judėjimas – intelektualėjant grožinei prozai ir, priešingai, vis drąsiau ir profesionaliau meninį kūrybiškumą eksploatuojant literatūros kritikai, tokiu būdu sparčiai plintant ir formuojantis hibridiniam esė mąstymui ir žanrui. Pripažindamas, kad loginė argumentacija išlieka pagrindiniu kritikos kalbos būdu ir stuburu, jis nesiliovė žavėtis romantikų pradėta kritikos kalbos korekcija, kuri ją papildė metaforinio, ironiško ir aistringai kalbėjimo galimybe (nuolat primindamas Tadeuszo Boj-Żeleńskiego, Wisławos Szymborskos, Balio Sruogos ir kt. kritikos pavyzdžius). Jo meilė kritikai nebuvo menkesnė už meilę pačiai literatūrai, todėl svarstymus apie kritiką straipsnyje „Kritika – specifinis mąstymo būdas“ jis pagrindė, kaip nuolat mėgo tai daryti, esminiu alternatyviu klausimu – nu-grimzta ar nenugrimzta kritika istorijos šiukšlyne? Ir kokia turi būti kritika, kad jame nenugrimztų, tapdama lygiateise literatūrinio gyvenimo dalyve? Kubiliaus straipsnių ir knygų aukštos kritinės natos ir aštrios strėlės, jo drąsūs šūkliai nustoti komanduoti rašytojams, bet ir liautis aklai pataikauti autoritetams, neabejotinai žeidė daugelio skaitytojų širdis. Jis tapo daugelio pamėgtu ir laukiamu kritiku.

Vis dėlto jei mes Kubiliaus kritiką norėtume vertinti vokiečių kritikos metodologiniame kontekste, kaip tai dabar daro ne vienas lietuvių literatūrologas, prasminga būtų atkreipti didesnę dėmesį į Gadamerio darbus ir Kayserio straipsnį „Stilius“. Lietuvių literatūrologijoje vartojamą dažniausiai iš vokiečių perimtą bendrąją hermeneutikos sąvoką būtina tikslinti, dalijant ją bent pagal kelias istorines tradicijas ir mokyklas, kad geriau suprastume, kuri iš jų yra ją labiausiai paveikusi. Vokiečių romantizmo suklestėjimo metu iki tol dominavusiai „gramatinei hermeneutikai“ Schleiermacheris priešpriešino „dvasinę hermeneutiką“, kuri XIX–XX a. riboje Dilthey'aus buvo modernizuota kaip kultūros istorijos tyrimo hermeneutinis metodas. O Heideggerio ir Gadamerio filosofija padėjo vokiečių literatūros mokslui ir kritikai pereiti nuo XIX a. įsivyravusios „dvasinės hermeneutikos“, psichologinio literatūros tyrimo, ieškančio istorinių autorių prasmų ir mokslinio objektyvizmo garantijų, prie interpretacinių teksto kalbos skaitymų. Gadameris literatūros kritikai įdavė svarbiausią metodologinį klausimą, *kaip konkretaus teksto kalba perduoda literatūros lobyno praeities žinių dabarties skaitytojui?* Ir pasiūlė jį spręsti *dialogo, o ne struktūrinių metodų* būdu,

susiejant literatūros *kalbos* ir *istorijos* tyrimo aspektus. Vadinasi, interpretacinė kritika labiausiai ir domisi šiomis, tekstų kalbos ir istorijos keliamomis, problemomis, jas fokusuodama į skaitytojo žiūros tašką.

Tūtlytės straipsnyje ganėtinai apibendrintai aptartas abstraktokas vokiškosios šveicariškosios interpretacinės mokyklos poveikis lietuvių literatūrologijai, o Kayseris joje įžiūri net keturių kritikos mokyklų takoskyrą pagal tai, kaip skirtingai jos supranta ir aiškina interpretuojamo kūrinio stilių: 1) kalbos filosofijos paveikta Ženevos mokykla (Charles Bally), 2) kalbos psichologijos paveikta Miuncheno mokykla (Karlas Vossleris, Leo Spitzeris), 3) formalistinės menotyros mokykla (kuriai priskirti Heinricho Wölfflino darbų apie renesanso ir baroko matymo būdus paveikti literatūrologai, pavyzdžiui, Fritzas Strichas) ir 4) imanentinė Ciuricho mokykla (Emilis Staigeris, Clemensas Lugowskis, Karlas May, Richardas Alewynas). Iš visos Kayserio pateiktos kritikų mokyklos panoramos lietuvių literatūrologijai yra svarbiausia jo padaryta skirtis tarp *kalbos psichologiją* puoselėjančios Miuncheno mokyklos kritikos, kuriai buvo artima Georges'o Louiso Buffono tezė, kad stilius yra žmogus, ir kuri kūrinio stiliaus įvairovę psichologiškai susiedavo su Aš centru, su centrine „poetica personalità“ (Croce's sąvoka, kuria poeto kūrybinis Aš buvo atskirtas nuo jo empirinio Aš), ir vadinamosios *imanantinės kritikos*, kuri vadovavosi antibiufoniška teze, kad „stilius yra stilius“. Nors toks tautologinis stiliaus aiškinimas nėra visai tinkamas, bet juo Kayseris nori pasakyti, kad kalbos filosofijai ir formalistinei menotyrai veikiant susiformavusi imanentinė interpretacinė kritika jau daug radikaliau atsisako ankstesnio kalbos psichologizavimo, nuo autoriaus kur kas ryžtingiau pasisukdama į kūrinį ir jį padarydama svarbiausiu reikšmės šaltiniu. Ši kritika pripažino imanentinį kūrinio stiliaus reikšmingumą, pagrįstą turinio ir formos identiškumo koncepcija. Jos kritikams kūrinio „reikšmės nenurodo jokios realybės. Visas turinys, kuris pasireiškia, būna tik formos pavidalo“⁴⁹. Tokiu būdu Goethe's – Dilthey'aus suformuluotas stiliaus, kaip žmogaus subjektyvumo ir pasaulio objektyvumo santykio išraiškos, apibrėžimas tampa taikytinu ne išskirtinai grožinei literatūrai kaip estetiniam reiškiniui, bet visai kalbai apskritai. O interpretacija iš genetinio psichologinio ir istorinio kūrybos tyrimo tampa teksto ir skaitytojo horizontų susiliejimo procedūra. Vis dėlto šis konkretaus kūrinio stiliaus imanentiškumas net Ciuricho mokyklos darbuose, turime pastebėti,

49 Wolfgang Kayser, „Stilius“, vertė Juozas Girdzijauskas, *Metai*, 1992, Nr. 6, p. 109.

buvo pusinis, nes jam sucentruoti dar prireikė, tegul ir labai formalios, bet vis dėlto asmenybės, žanro, kartos ar epochos „pozicijos“ arba „žiūros taško“ kaip stilių formuojančios jėgos sąvokos, išreiškiančios kūrybinės sąmonės percepcijos savitumą ir padedančios kritikui „iš vidaus“ atkurti poetinį pasaulį. Ne veltui Kayseris dar vartoja stiliaus (nors ir stipriai redukuotą nuo autoriaus), o ne teksto sąvoką, ir dar ganėtinai santūriai kalba apie interpretacinę skaitytojo funkciją. Vis dėlto Heideggerio, Gadamerio ir Saussure'o darbuose išsakytos „kalbos galios“ poveikis imanentinei interpretacinei kritikai, kurios svarbiausios figūros buvo Staigeris ir Kayseris, buvo lemiamas. O jeigu taip, tai Kubiliaus kritika, jei ją mes vis dar norėtume charakterizuoti vokiečių interpretacinės kritikos kontekste, turėtų būti artimesnė kalbos psichologijos ir istorinių stilių tyrimų tradicijas puoselėjusiai Miuncheno mokyklai (Spitzerio) nei imanentinei interpretacinei Ciuricho (Staigerio) mokyklai.

Nepaisant Heideggerio darbų suaktualinimo vadinamoje postruktūralistinėje literatūros teorijoje ar net jo Šliogerio vertimų ir interpretacijų lietuviškos kultūros erdvėje, Kubilius liko anapus jo pradėtos metafizikos dekonstrukcijos ir kalbos galios sureikšminimo, laikydamasis romantinės gyvenimo filosofijos ir tautinės kūrybos koncepcijos. Literatūra jam regėjosi misionistiškai svarbiausia kultūros sritis, o kūrėjas – ypatingos prigimties talentas, turintis būti atsakingas už savos tautos ar net visos žmonijos ateitį.

Išties, matydamas literatūrą, net literatūrologinius tekstus, Kubilius pirmiausia matė stilių. Bet mums svarbiausia suprasti, kaip jis tą stilių matė ir suprato. O suprato, cituodamas Aistį, labai aiškiai: „Rašto žmogaus stiliun įeina visas žmogus“ (154). Šią tezę paremia ir išplečia jo straipsnių pavadinimai: „Poezijoje gyvena žmogus“, „Aš liksiu ištikimas žmogui“, „Širdies šviesa ir stilizacija“, „Eilėraštis – gyvybės skiltelė“, „Auksinės pilnatvės lyrika“ ir kt. Vadinasi, stilius čia dar turi romantiškai pačią plačiausią prasmę – tai subjekto objektyvavimo si ekranas, – kurią tyrinėdamas ir sintetindamas „įvairovės vienybės“ principu, gali panirti į individualios, tautinės ir pasaulinės kultūrinės sąmonės gilumas ir paslaptis. Kubilius dar laikėsi istorinio ir personalinio stiliaus sampratos, iš asmeninės kalbos sistemos restauruodamas kūrybinės sąmonės istorinius profilius (siekdamas „viską, ką autorius laiko stilistiškai vertinga, sujungti ir susieti su jo asmenybe“⁵⁰). Šia prasme tikslesnė atrodo Kęstučio Nastopkos mintis, teigianti,

50 *Ibid.*, p. 99.

kad Kubilius laikėsi psichologinės literatūros interpretavimo programos⁵¹. Nebent ją dar papildytume – laikėsi kūrinio stiliaus (ar kalbos) psichologinės interpretavimo programos, nes tik į stilių atsiremdamas ir jį aprašydamas jis išeidavo į individo, tautos ir apskritai bendrąsias kūrybinės savimonės atodangas.

Nepriklausomybės laikas parodė, kad Kubilius, nors išliko pilietiškai labai aktyvus, kultūroje labai skaudžiai pasijuto žmogumi iš vakarykštės dienos. „Vakarykščią dieną“ turėtume tapatinti ne tik su sovietmečiu, bet, kaip rodo romantizmo temos tyrimas, su apskritai modernybės kultūros paradigma. Jei modernybę suprasime kaip humanistinę kultūrą, nuo Renesanso ar, tiksliau, nuo Švietimo įtvirtinusių tikėjimą progresyvistine istorijos raida, žmoniją pakylėjusią į Dievo visagalybės statusą ir padovanojusią atnaujintus Fausto ir Prometėjo kultūrinius simbolius. Lengvai prisitaikyti prie pakitusios, į laisvąją rinką patekusios posovietinės kultūros, kaip padarė pragmatiškesni kolegos, perėję nuo paviršutiniškai perrašytų Lenino prie Foucault citatų, Kubilius negalėjo ir nenorėjo. Jis kategoriškai atsisakė perimti postmodernios kritinės kultūros gigantiškus masyvus su antihegelizmo, metafizikos dekonstravimo, psichoanalitiniu asmenybės suskaidymu, skirtybės, kitoniškumo, netapatumo, decentralizavimo, polilogiškumo, tapsmo ir kt. kategorijomis. Nors jam labai gerai buvo žinomos Saulio Bellow, Theodoro Adorno, Leslie'o Fiedlerio, Jeano Cocto ir kt. mintys apie tai, kad masinės ir pramoginės kultūros apsuptyje literatūra neteko savo antropologinio fundamentalumo, liovėsi ieškoti žmogaus esmės, patirdama didžiausius krizinius simptomus (p. 46). Nors asmeninėje bibliotekoje turėjo ir labai neblogai išmanė Paulo de Mano literatūrologinius darbus. Cituodamas Blaise'ą Pascalį, kad stipri literatūra yra tiesos ieškojimas vaitojant, ar net rusų demokratų opozicionierišką „Aš – pasaulio kovotojas“⁵² formulę, Kubilius liko anapus postmodernaus fundamentalių klaidų dekonstravimo („Filosofinė idėja,

51 „Kaip kadaise Putinas griovė A. Jakšto teologinį normatyvizmą, taip pokario metais kūrėjo individualybės gynimas priešinosi bolševikinei literatūros reglamentacijai. Standartinius ideologinės priežiūros terminus – „kurti teisingą, gyvenimišką poeziją“ – V. Kubilius jau 1953 m. perinterpretavo kūrėjo nuoširdumo, psichologinės tiesos kriterijais“ – Kęstutis Nastopka, „Literatūros samprata XX a. lietuvių kritikoje“, in: *XX a. lietuvių literatūra*, Vilnius: Vaga, 1994, p. 421.

52 „Man regėjosi, kad ir aš pats esu neramus literatas. Drumsčiantis ramybė. Kritikos misiją supratau kaip pareigą laužyti nusiramino, pasitenkinimo ir sustingimo ledus. Vis knietėjo šūktelti: broliai, mes gi trypčiojame vietoje!“ – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Rankraštyno archyvas, F 92730.

kad mes, pasitelkdami skaidresnes idėjas ir tyresnes sąvokas, geriau išvelgsime žmogaus būties pobūdį, buvo fundamentali klaida⁵³). Jis nenorėjo matyti ir pripažinti visą gyvenimą puoselėto romantizuoto humanizmo ribų ir žmogaus lemties menkystės, tebekeldamas literatūrai tą patį svarbiausią klausimą: „Ar toji literatūra bus, kaip iki šiol, moralinė visuomenės teisėja, sąžinės balsas, aukštesnio idealo siekinys?“⁵⁴. Jis negalėjo atsisveikinti su bendrųjų principų ir amžinųjų tiesų aksiologinėmis paieškomis, kuriomis visą gyvenimą mito, skaitydamas geriausią Europos ir gimtosios šalies literatūrą. Romantizuota protingojo Aš figūra, kaip ir idealizuotas tautinės kultūros konstruktas, buvo jo literatūrologinio mąstymo subjektas ir objektas, dar nepatyręs rimtesnių psichoanalizės, ideologijos kritikos ar kalbos filosofijos sukrėtimų. Kūrybinė Aš energija per vidinius prieštaravimus (romantinį valdovo ir vergo konfliktą) dialektiškai turėjo būti sufokusuota ir skirta tautos išsilaisvinimo ir suklestėjimo tikslo absoliutui.

Paskutiniai nepriklausomybės metu parašyti Kubiliaus didesni darbai ir straipsniai, deklaruojantys individo ir tautos tapatumą, tapo stulbinamai pilietiškai ir politiškai⁵⁵. Jų ryškiausiu pavyzdžiu galima būtų laikyti paskutines straipsnių knygas *Literatūra istorijos lūžyje* (1997) ir *Tautinė literatūra globalizacijos amžiuje* (2003), *Neparklupdyta mūza: Lietuvių literatūra vokiečių* (2002). Straipsnį „Tautinė literatūra ir tautinė valstybė“ pradėjęs nuo Hegelio esencialistinės sampratos, kad tėvynė yra „dieviškosios valios prigimtis“, „Dievo žingsniai žemėje“ ir tobuliausias visos žmonijos idealų horizontas, Kubilius buvo įsitikinęs, kad geriausiai jis yra realizuojamas literatūroje. Literatūra iš idealinių vaizdinių lipdo ateities vizijas, „kurlink mes veržiamės per kraują ir ašaras. Tais vaizdiniais pagrindžiamas kovojančių idealistų pasiaukojimas, herojinė ištvermė ir žūtis“⁵⁶. Nekritiškas emocija paremtas tikėjimas idealais, nesvarbu kokios ideologijos pagimdytais, yra pavojingas todėl, kad neišvengiamai tikintįjį veda prie

53 Ger Groot, *Dvi sielos*, p. 257.

54 Vytautas Kubilius, „Literatūra be ideologijos karkaso“, in: *Literatūra istorijos lūžyje*, p. 45.

55 „Kultūra yra svarbiausia tautos integralumo saugotoja. [...] Ilgus dešimtmečius menas buvo savotiškas tautos pylimas, saugojęs ją nuo išdirpimo ‚broliškų tautų‘ katile. Dabar šis pylimas turės sergėti mūsų dvasinį savitumą, plūstantį į kraštą masinės kultūros srautams. [...] Literatūra, abejinga tautos buvimo ir išlikimo klausimams, jau nebėra nacionalinė literatūra. Tokią nuostatą paveldėjome iš lietuvių literatūros klasikų – Maironio, Krėvės, Putino, Nėries, Simonaitytės“, – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Rankraštyno archyvas, F 92767, F 92735–3, F 92737–7.

56 Vytautas Kubilius, „Tautinė literatūra ir tautinė valstybė“, *Darbai ir dienos*, t. 35, 2003, p. 8.

išorinio arba vidinio smurto ir kančios. Patriotinė formulė, kad žmogaus laisvė yra neatskiriama nuo tėvynės laisvės, galios turėjo tik okupacijos ir sąjūdžio metais, laisvės sąlygomis ji neveikia. Kaip neveikia šiandienos skaitytojui pasiūlyta ir idealizuotos tėvynės–istorijos aukos formulė: „Lietuvių kultūrai, hitlerinės okupacijos metais teberymančiai ant istorinės savimonės ir sudvasinto psichologizmo pamatų, buvo visiškai svetimas biologinio prado kultas. Poetizuodama gailestį ir atjautą kaip žmogiško elgesio normas, pasvirusi į kenčiančio rūpintojėlio melancholiją ir gaudumo tonaciją, lietuvių kultūra stovėjo toli nuo herojinio monumentų pozų ir netiko pateisinti įnirši, žiaurumą, žmonių naikinimą“⁵⁷. Kad ir kaip būtų gaila, bet romantinio tautinio idealizmo laikas baigėsi. Kitam laikui buvo reikalingos kitos tėvynės ir žmogaus meilės formulės, kurių surasti Kubilius negalėjo. Tai ir sukėlė jo paskutiniųjų metų vidinį dramatiškumą, susvetimėjimo su išsilaisvinusios tautos literatūra pojūtį. Savo rašymą apie socialistinio lagerio menininkus jis grindė pačiu skaudžiausiu ir teisingiausiu savęs paties psichologiniu pjūviu:

Šioje tradicinių meno koncepcijų griūtyje gana nejauku buvusio „socialistinio lagerio“ menininkams, įpratusiems laikytis kietų meninio pasaulio normatyvų. Kaip šaunu buvo atakuoti Don Kichoto ietimi tų normatyvų pamėkles! Jauteisi drąsus ir reikalingas. Dabar laukas tuščias ir horizontas atviras į visas puses. Bet, nulipus nuo nuvaryto ideologijos arkluko, linksta kojos – visos ankstyvesnės kategorijos ir antitezės, naudotos apibrėžti ir klasifikuoti pasauliui, pasirodė netinkamos, o daugelis gražių įvaizdžių ir žodžių staiga nupliko per vieną dieną⁵⁸.

Galvojant apie Kubiliaus darbų metodologijos platesnį tarptautinį kontekstą, neturėtume ribotis vien jų paralelėmis su vokiečių literatūrologija. Būtų prasminga ir įdomu juos patyrinėti susiejant su kitais kontekstais: su rusų literatūrologu Michailu Bachtinu, kurio dialogiškumo koncepcija išaugo iš formalizmo su marksizmu, kalbos su istorija, subjektyvios su objektyvia estetika sandūros; su jo itin pamėgtu čekų kilmės JAV literatūrologu Renè Welleku, kuris iš nuodugnių vokiečių romantizmo studijų išsinešė kūrybinės individualybės ir estetiškos vertės kriterijus, suderindamas juos su struktūralizmo ir Naujosios kritikos ak-

57 Idem, „Okupacija ir literatūra: Ryšių tipologija“, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Rankraštyno archyvas, F 92768–8.

58 Idem, „Literatūra be ideologijos karkaso“, in: *Literatūra istorijos lūžyje*, p. 43–44.

tualizuotomis tekstualistinėmis tyrimo tendencijomis; su angažuotos pakraipos prancūzų egzistencialistais, taip pat su lenkų kritika, kurią jis neblogai išmanė.

Kubiliui kritikos, kaip ir literatūros, egzistencija buvo galutinai neišsprendžiama ir amžina, kaip ir žmogaus pastangos įprasminti savo besikeičiantį pasaulį⁵⁹. Ji buvo labiau siejama ne su filosofiniais traktatais ir teorijomis (iš pseudo-marksizmo paveldėta alergija), o su gyvybe kunkuliuojančiu literatūriniu ir visuomeniniu gyvenimu. Jis kratėsi perdėm matematizuotos mokslinės literatūrologijos, ramaus interpretavimo akademiškumo, genamas literatūros suvokimo smalsulio ir puoselėdamas dialektinę estetinio išgyvenimo formulę, atrastą Hegelio meno filosofijoje ir fenomenologiškai transformuotą Romano Ingardeno, Vosylius Sezemano, Renė Welleko bei Jeano-Paulio Sartre'o knygosė.

O jei vis dėlto norėtume Kubilių krikštyti hermeneutu, tai derėtų jo hermeneutiką tikslinti iki romantinės dvasios hermeneutikos (literatūrą ir literatūros kritiką vertinusios kaip tobuliausią gyvenimo išraiškos ir suvokimo istorinę formą), kurios akivaizdžiausiu požymiu turėtume laikyti jo darbų poleminį ir dialoginį stilių (Gadameris hermeneutiką siejo su klausimų atsakymų konstravimo metodu). Kubiliui rūpėdavo parodyti alternatyvias nuomones (todėl jo straipsniuose gausios citatos nėra ornamentinės), kad, polemizuodamas su jomis, per intelektualinių prieštaravimų ir diskusijų siužetą nužiestų ir įtvirtintų savus kūrybos regėjimus:

Gerame straipsnyje intelektualinės būsenos keičiasi kaip ir grožiniame kūryne, – teiginys grumiasi su neiginiu, vienos mintys ginčijasi su kitomis, tvirtą nusistatymą sudrumsčia abejonė, išvada išsisklaido improvizacijos atšakomis, susižavėjimas pereina į kritišką refleksiją, po lyrinių pasažų eina ironiški įgėlimai, meilė autoriui žengia susikibusi su karčios teisybės žėrimu į akis ir t.t. [...] o viską suriša minties ritmas, kaprizingas ir sunkiai apčiuopiamas⁶⁰.

Šiuo eseistiškai nupieštu kritikos autoportretu ir pabaikime. Jis – įkvepiantis.

59 Idem, „Kritika – specifinis mąstymo būdas“, in: *Problemos ir situacijos*, p. 236.

60 *Ibid.*, p. 250.

The Critic Entrapped by Romanticism

Summary

Romanticism was an exclusive area of research conducted by Vytautas Kubilius. It included not only historical studies of the romantic tradition (to the field of which the scholar ascribed a large part of modernist literature) and monographs on romantic authors, but also the foundations of the aesthetic interpretation of literature. Kubilius associated romanticism with the voice of distinct national culture, of self-defence and resurrection and with permanent contemplation rebelling against the stagnation of life and culture in pursuit of high ideals. The paper considers several questions. Wasn't romanticism, which was identified with self-defence in the Soviet period, occupied by Marxism? Wasn't Marxist ideology too often treated wantonly as 'vulgar Marxism' (Leninist propaganda) in the post-Soviet period? Isn't it high time a period should be put to the protracted inertia of romantic self-awareness in Lithuanian literary studies? In search of solutions to those questions, an attempt is to give a more specific definition to Kubilius' methodological relation to literature.

Key words: Vytautas Kubilius, romanticism, literary criticism, interpretative criticism, aesthetic value.

Vytauto Kubiliaus kritikos tekstų poetika

Anotacija: Straipsnyje aptariama kritiko ir istoriografo Vytauto Kubiliaus tekstų stilistika – meno principais grįstas kalbėjimas apie literatūros tekstus, sąlygiškos realybės kūrimas vizualiomis metaforomis. Vizuali metafora – Kubiliaus poetikos pamatas, turintis sąsają su moderniuoju XX a. menu, dominuojančiomis jo programomis. Vyraujantis vizualios metaforos vaizdas šioje kritikoje įkūnija judėjimo – tekėjimo, judėjimo, sprogo – veiksmą ir dažniausiai yra realizuojamas veiksmožodžiu ar dalyvine konstrukcija. Vizuali metafora Kubiliaus tekstuose įkūnija judėjimo link pasaulio ištakų, laiko ir istorijos pradžios utopiją – idealistinę, iš realybės ir gamtos diktato ištrūkusios idealios būties turinį.

Raktažodžiai: Vytautas Kubilius, metafora, vizualumas, veiksmožodis, Utopija.

Reaguodami į autoritetų tekstus, mes ieškome būdų įveikti autoritetų įtaką. Nebūtinai ta reakcija turi būti atmetimas, nors taip reaguoti visada yra lengviausia, pakanka ribos pojūčio ir išryškėjusios vertinimo distancijos. Vytauto Kubiliaus kritikos ir istoriografijos tekstai turi tokį stiprios asmenybės lauką ir kuria tokį stiprų įtakos rezonansą, kuris yra labiau būdingas meno kūriniai. Šaltos ir beasmenės kritikos Kubilius nėra rašęs apskritai, todėl asmenybės sugestija yra įsigėrusi į jo vertinimus, neišpešama gija įsiaučiusi į tekstus. Ir šioje sugestijoje esama kažko, kas galėtų būti vertinama kaip specifinis Kubiliaus tekstų meniškumo matmuo, įkūnijantis meno estetikos principus – tik literatūros tekstui būdingą poetiką. Dar 1984 m. išeivijos kritikas ir literatūrologas Rimvydas Šilbajoris yra parašęs recenziją „Vytautas Kubilius – pusiaukelėje tarp kritiko ir poeto“¹, kurioje išsitaria, kad taip, kaip rašo Kubilius, rašyti yra pavojinga, nes „ko gera, skaitytojui praeis visos ūpas domėtis poetais, bile tik jis turės prie savęs Kubilių, ko ne geresnį

1 Rimvydas Šilbajoris, „Vytautas Kubilius – pusiaukelėje tarp kritiko ir poeto“, *Akiračiai*, 1984, Nr. 9.

poetą už tuos, kuriuos jis aprašo“². Beveik po dešimtmečio rašytame straipsnyje apie Kubiliaus kritiką Šilbajoris įvardija specifinį šio autoriaus kalbėjimo būdą, sakydamas, kad Kubilius yra ir poetas, ir romantikas savo pasaulėjauta ir stiliumi: atkreipia dėmesį ne tik į Kubiliaus kritikos tekstų retoriką, bet ir į ypatingą sintaksę, nešančią mintį sakinio bangomis ir retoriškomis kaskadomis: „Pasitaiko, kad jo sakinyš taip pamažu ir su tokia gracinga įtampa skleidžia savo minties žiedą, kad mums net kvapą užima taško belaukiant“³. Elena Baliutytė tokiam stiliui yra suteikusi apibūdinimą – „ornamentuotas estetizmas“⁴. Savo ruožtu galėtume tarti, kad gyvas ir vaizdingas rašymas savaip perkopia būtinos literatūrologinės informacijos slenkstį ir įgyja tą kūrybiškumo matmenį, kuris būdingas vieno meno tekstams. Kubiliaus literatūrologinė kompetencija neatsiejama nuo tokio kūrybiškumo, peržengiančio literatūrologinio informavimo bei istorinio vertinimo būtinybę. Pasak Algirdo Juliaus Greimo, svarbiausios literatūrinės funkcijos – mokyti žmones skaityti ir didinti skaitančiojo jaučiamų malonumų skalę, tad kritiko tekstai priklauso iš karto dviem tipams – interpretacija (*interpretatio*) ir įtikinėjimas (*persuasio*), iš kurių antrasis, būtent įtikinėjimas, įkūnija figūratyvinę retoriką, kuri jau yra literatūros, taigi ir meno, prerogatyva⁵. Kubiliaus kritinis autoritetingumas, manyčiau, neatsiejamas nuo figūratyvine retorika užfiksuoto įtikinėjimo energijos ir azarto ir savaip atspindi ne tik kūrėjiškus kritiko užmojus, bet ir talentą, kuris gebėjo ir kitus talentus atpažinti.

Valentinas Sventickas, atsakinėdamas į Sigito Birgelio klausimą, akcentuoja ypatingą Vytauto Kubiliaus talentą, kuris buvo kalbinės prigimties ir visa savo jėga pasirodė krikoje ir moksle⁶. Sventicko įsitikinimu, Kubiliaus talento fenomenas buvo nulemtas „estetinės vertės ir socialinės misijos jungties, o kūrinyje turi būti talento kibirkštis, kūrinys turi perteikti bei paveikti bendruomenės sąmonę“⁷. O tai reiškia, kad Kubiliaus asmenybėje įtikinėjimo turinį lėmė meno specifiškumo suvokimas, jo dėsnių analizė ir interpretacija, galbūt kartais

2 *Ibid.*, p. 4.

3 Rimvydas Šilbajoris, „Kritiko portreto eskizas“, *Metai*, 1991, Nr. 5, p. 114.

4 Elena Baliutytė, „Literatūrologija kaip būtinoji gintis: Vytauto Kubiliaus fenomenas“, *Darbai ir dienos*, 2002, Nr. 29, p. 17.

5 Algirdas Julius Greimas, „Poetika ir semiotika“, in: *Iš arti ir iš toli: Literatūra, kultūra, grožis*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 85–86.

6 „Apie Vytautą Kubilių ir jo nuveiktus darbus“: [Su literatūros kritiku, poetu Valentinu Sventicku kalbasi Sigintas Birgelis], *Aušra*, 2004, Nr. 5, p. 18–19.

7 *Ibid.*

spontaniška ir intuityvi, bet atitraukta į meno sąlygiškumo sritį, tačiau ne tiesioginės realybės ir ne didaktinės ideologijos padiktuota. Bendruomenei Kubilius kalbėjo meno kalba ir siekė perteikti jai per meno prizmę perkoštas, patikrintas, iš esmės estetines vertybes. Socialumas – paskelbti dienoraščio tekstai tai puikiausiai iliustruoja – turėjo prasmę tik meno dvasios išugdytoms ir paliudytoms humanistinėms vertybėms. Meno tiesa, subrandinta kultūros istorijos, tad ne tik literatūros, bet ir vaizduojamųjų menų, Kubiliui iš esmės buvo orientacinė visų kitų tiesų atžvilgiu, net ir politinės. Todėl ir „talento mįslės“, prie kurių šiandieną grįžta kone visi šio talentingo kritiko darbų tyrinėtojai, jam buvo svarbios dėl savo specifinės ir paslaptingos meno prigimties, kurią liudyti galėjo ne kiekvienas ir juo labiau – ne minia, o ypatingas meno išgrynintas ir sutvarkytas pačių esminių egzistencinių patirčių išgyvenimas. Šią Kubiliaus kūrejiško talento savybę būtina turėti omeny, nes būtent ji dažnai lėmė kritiko vertybinę orientaciją ir galėtų būti laikoma kritiko vidinės emigracijos, į kurią linko prie sovietmečio nepritampantys, bet viešai oponuoti nedrįstantys rašytojai ir poetai, sąlyga. Meno realybė Kubiliui buvo vienintelė individualios laisvės galimybė, ir būtent ją Kubilius gynė besąlygiškai. Šiandien galėtume pasakyti, kad tai buvo ir rezistencijos, ir kovos būdas, ne tik kompromisų ir prisitaikymo prie aplinkybių padiktuota situacija, nes ideologinėje aplinkoje meno savasties ir individualumo gynimas buvo visiškai teisingai ir adekvačiai suprantamas – kaip nepriimtinas.

Jūratė Sprindytė, apžvelgdama Kubiliaus indėlį į kritinę lietuvių literatūros mintį, rašo: „Tai buvo ne tik akademinis literatūrologas, solidus kritikas, o ir rašytojas. Tą patvirtina ir žmonos, literatūrologės Janinos Žėkaitės, išsitarimas, kad asmeniniame archyve ji rado jaunystėje sukurtų novelių ir kad jo ankstyvieji dienoraščiai alsuoja pakiliu beletrizuotu stiliumi. Bet labiausiai rašytojo pašaukimą liudija mokslinių darbų egzistencinis žmogiškasis matmuo ir ypatinga metaforizavimo galia“⁸. Kubiliaus meno savitumas ir individualumas Sprindytės užfiksuojamas ekspresyviomis metaforomis, tiesiog metaforų kaskadomis: „Visada pavydėtinai kruopščiai restauruojama kiekvieno aptariamo rašytojo gyventa aplinka, jos istorinis psichologinis kontekstas, pilnas unikalių detalių, o kūrybos charakteristikos trykšta neišsenkančiomis metaforų kaskadomis“⁹. Atsidūręs metaforų sukurtoje antrinėje realybėje Kubilius išties galėdavo jaustis saugus nuo

8 Jūratė Sprindytė, „Paskutinė, aštuntoji“, *Metai*, 2005, Nr. 5–6, p. 173–175.

9 *Ibid.*

tikrosios. Kita vertus, įtaigi metafora yra tipiškas prigimtinio talento, lanksčios, lengvai valdomos kalbos ženklas. Kubiliaus meninė prigimtis linko į vizualios metaforos, plastiško vaizdo kūrybą: „Ir rašytojo biografija, ir kūryba interpretuojama taip, kad adresato sąmonėje be paliovos išskyla vizualūs pavidalai [...]“¹⁰. Sugebėjimas kritine, literatūrologinė kalba kurti vizualius pavidalus – išskirtinis paveikios Kubiliaus stilistikos bruožas, vertas atskirom aptarimo, nes priklausydama literatūros mokslui kritika paprastai siekia abstraktaus ir nuasmeninto kalbėjimo. Šis abstraktus ir nuasmenintas kalbėjimas akademiniame, literatūrologiniame, kritiniame diskurse dažniausiai atskiria objektą, kūrinį nuo skaitytojo, nuo jo subjektyvios patirties ir požiūrio, įterpia estetinio atstumo ir vertinimo mechanizmą. Ir čia esama tik Kubiliaus kritikai ir istoriografijai būdingo subtilumo – šis kritikas niekada neišsprūdavo į subjektyvių literatūros apžavų sritį. Atvirai demonstruodamas suinteresuotumą Kubilius niekada nevengė atskleisti savo emocijų, tačiau net ir reikšdamas jas likdavo profesionalus meno patyrėjas, saugantis sąlygiškas meno realybės ribas ir dėsnius.

Sąlygiška meno, metaforos, jos sukurto vaizdo erdvė iš esmės sukuria kokybiškai naują reikšmių lauką, kuris, pasak Juriiaus Lotmano, komunikacijos momentu, kuomet adresatas priima adresanto jam siunčiamą informacijos tekstą, suteikia impulsą įprastos ar žinomos reikšmės keitimui ir naujos reikšmės sukūrimui (*преращение*)¹¹. Nauja reikšmė sukuria tą kokybiškai naujos informacijos lauką, kuris meno kūrinį daro vienartinį ir nepakartojamą. Sukurta papildoma simbolinė reikšmė savo kritinio įvertinimo galia pranoksta įvertinimo intencijas ir perauga į naują daugiareikšmį tekstą, turintį meno kūrinio užmojų bei sukuriantį naują estetinę duotybę. Būtent tokio efekto savo kritiniuose ir istoriografiniuose tekstuose siekė (arba dėl talento prigimties negalėjo išvengti) Kubilius, sukurdamas tikrai autentišką ir įtaigų stilių, prisodrintą psichologinės analizės ir emocinio vertinimo spalvų. Šis stilius reagavo į lietuvių poetų ir rašytojų kuriamų reikšmių lauką, į pagautų metaforų ypatybes, bet vis dėlto buvo ir liko būdingas tik Kubiliaus kritinei mokyklai – nei pasiskolintas, nei nuplagijuotas. Kubiliaus kritikos tekstai poetikos požiūriu iš tiesų turi stipriau juntamą vizualumo matmenį, išskiriantį šiuos tekstus iš kitų šiuolaikinės kritikos tekstų: ne mažiau sugestyvūs Viktorijos Daujotytės kritikos darbai labiau akcentuoja intuityviai atpažįstamą pasaulio tapsmą iš kūrėjo ir pasaulio sąlyčio ikikalbinėje, jų komu-

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ Юрий Лотман, *Избранные статьи*, I, Таллинн: Александр, 1992, p. 145.

nikacijos pradžios situacijoje ir fiksuoja poetinio talento iš kalbos klausos kilmę bei raidą. Vanda Zaborskaitė ir Donatas Sauka struktūruoja klasikinių struktūrų literatūros kūrinys tapimą bei kaitą, Jūratė Sprindytė – išryškina modernios sąmonės ir amžinųjų kūrinio keliamų klausimų konfliktus, Algis Kalėda fiksuoja tarpkultūrines lenkų ir lietuvių literatūrų jungtis, Donata Mitaitė – lietuvių ir rusų, Aušra Jurgutienė ir Saulius Žukas – teorijų modelius ir principus, Elena Baliutytė – metakritikos raidą. Apskritai labai skirtingų, išsiskiriančių literatūros mokyklų šiandieninėje lietuvių kritikoje nedaug rastume, ir jos visos motyvuotos ryškėjančia viena literatūros istorijos, jos sampratos ir vertinimų generaline linija. Šiuo požiūriu esame net pernelyg nuosaikūs, o kartais net neįdomūs – ką apie mūsų pasirinktas vertinimo pozicijas, motyvus ir argumentus galės spręsti kiti, žvelgdami į nugeltusią mėnraščių ir savaitraščių spaudą? Ar vertėjo ją apskritai marginti? Kubilius šiuo požiūriu yra nuolatinė kūrybinga nuobodžios ir šaltos kritikos alternatyva. Ir šalia Vytauto Kubiliaus, į vizualesnių, temperamentingesnių kritikų gretą galima būtų įrašyti gausiai kritikos tekstus rašiusį Rimvydą Šilbajorį bei beveik nustojusį tai daryti Kęstutį Nastopką.

Vizualumas – išskirtinis Kubiliaus bruožas, įkūnijantis svarbiausias kūrėjiškas šios kritikos bei istorijos vertinimo perspektyvas. Kubiliaus socialumo jausmas bei temperamentas, vaizduotės galia bei stilistiniai sprendimai yra nulemti vaizdiško pasaulio ir literatūros regėjimo principo: ryškų vizualumo matmenį įkūnijančios metaforos bei palyginimai (šie sutinkami rečiau); veržli frazė, sujungianti iš karto kelis pasaulio regėjimo kadrus, nuspalvinama dinamikos, judesio reikšmę turinčio veiksmazodžio (būtent reiškiančio dinaminę slinktį, poslinkį, judėjimą), dalyvio ar pusdalyvio reikšme, visada nurodo į gana raiškiai apibrėžtą romantinio pasaulio modelį:

Didžiausias pastarojo dešimtmečio žygis – fundamentalių filosofijos veikalų – nuo antikos iki Kanto, Hegelio ir Nietzsche's vertimai į lietuvių kalbą. Neįprastiems terminams, sudėtingoms sąvokų konfigūracijoms, per visą puslapį nusidriekiančiai daiktavardinei sintaksei ir aforizmų elegancijai reikėjo *ieškoti resursų lietuvių kalbos nejudintuose klotuose**. Arvydas Šliogeris, vienas iš vertėjų, turintis stiprų poetinės intuicijos jausmą, sugebėjo nukalti ekspresyvius naujadarus ir suteikti verstiniam tekstui *minties gimimo būtent šią akimirką įspūdį*¹².

* Visur išskirta kursyvu – straipsnio autorės.

12 Vytautas Kubilius, „Vertėjai kelia didelę kultūros našta“: Kalba, pasakyta per steigiamąjį Vertėjų centro susirinkimą, *Literatūra ir menas*, 2003 11 07.

Šis modelis konstituojamas pagal pasikartojančią matricą: iš sujaukto bei problemiško pasaulio žvilgsnį nukreipiant į žmogaus psichikos erdvę, į jo subjektyvias šachtas, į vidinėje realybėje ryškėjančius vidinio pasaulio parametrus. Pagal Kubiliaus pasaulėvaizdžio modelį kažkur būtinai glūdi kalbos ir istorijos klodai, nesvarbu, judinti tie klodai ar neatrasti, ir būtent juose slypi potencialūs galimybių resursai, veržiasi kūrybos impulsai ir trykšta prasmės šaltiniai. Laiko atžvilgiu tokie klodai yra lietuvių literatūrinio pasaulio praeityje, laiko ištakose, įkūnydami jei ne prasminį lietuvių literatūros Rojų, tai bent jo amžinąją viziją, svajonę, turinčią labai originalių literatūrologinės Utopijos bruožų: jos egzistavimą grindžia nuolatinis grėžimasis atgal, į istorijos pradžią, į praeitį, kurioje neiškreiptu pavidalu glūdi istorijos tiesa, žmogiškoji tiesa apskritai, viena ir neginčijama. Istorijos *širdies ir paslapties*, kas yra įvardijama kaip svajojama lietuvių literatūros tradicija, ieškoma fundamentaliame veikale *XX literatūra: Lietuvių literatūros istorija* (1995)¹³. Ir šitą grėžimąsi nuolat įtvirtina judesį, slinktį, dinamiką žyminčių veiksmažodžių, dalyvių ir pusdalyvių vartojimas: „Ezra Poundas sakė, kad žmogaus ritmas yra *nepakartojamas ir nesuklastojamas*. Poetinio teksto vertimas yra to ritmo imitacija. Ji daugiau ar mažiau pavyksta tikram poetui, kuris perpranta fonemų slaptaraštį ir gali suteikti eilutėms *impulsyvaus tekamumo*“¹⁴.

Intensyvaus tekamumo sąvoka nėra išlaužta iš piršto, nėra būdinga tik cituojamam tekstui, bet nulemta vaizdinės Kubiliaus utopinio pasaulėvaizdžio prigimties. Savo ruožtu šis *intensyvus tekamumas* padeda kurtis nuolat srūvančio, tekančio, dinamiškai besikeičiančio pasaulio metaforai. Koks tai iš tiesų galėtų būti pasaulis, ką jis reiškia, kas ir kur nuolat *teka, juda, sprogsa ir veržiasi, per-eina, apsivalo* Kubiliaus tekstuose? Ir ne šiaip sau *teka, juda, sprogsa ir virsta*, bet – vis *šniokšdamas, almedamas ir griaudėdamas*, trumpam ir tik retsykais *prislopdamas*. Savo ruožtu *tėkmės ir srautai* Kubiliaus tekstuose dar linkę *kryžiuotis ar užplaukti* vienas ant kito, taip išryškindami kritiko vaizduotėje glūdintį ypač konkrečių, kone jutiminių ir apčiuopiamų daiktų ir reiškinių ištakų šaltinį. Kubiliui labai svarbu visą poezijos vyksmą vaizduoti lyg patiriantį santykį su tikrove, jos veikiamą. Pavyzdžiui: „Į lyrinio *vyksmo akimirką* čia *subėga* daug pašamonės impulsų ir atsitiktinių kasdienybės realių, *susikryžiuoja* tokia galybė skirtingo laiko ir skirtingos erdvės dalykų, kad poetas vos spėja sužymėti visa

13 Idem, *XX amžiaus literatūra: Lietuvių literatūros istorija*, Vilnius: Alma littera, 1995.

14 Idem, „Vertėjai kelia didelę kultūros našta“.

tai trumpomis asociacijomis. Jos užplaukia viena ant kitos, jų planai susilieja, jų tėkmė nutrūksta pirma laiko“¹⁵. Arba: „Beasmenės metaforos dengia grėsmingą sielos niaurumą, socialinio konflikto ir bręstančio sprogimo situaciją. Vėtra, žaibai, paukštė pašautu sparnu, raudonos gyvatės, demonas – būdingi šito tramdomo ir nuasmeninto vidinio intensyvumo įvaizdžiai. Į beveiksmį stebėjimo lauką įsiveržia ūmaus judesio veiksmožodžiai – klykti, staugti, trankytis, plaktis, kuriuos buvo įsikandę ekspresionistai“¹⁶. Arba: „Jo [Balio Sruogos – AP] išgyvenimas retai kada būna galutinai susiformavęs, aiškiau atsiskyręs iš bendro jausmų ir pojūčių telkinio. Tai srovė, kuri tekėjo, teka ir teks“¹⁷. Įsidėmėtina, kad tas šaltinis visada turi tos pačios prigimties ištakas – pasąmonės impulsus, kuriuos sukelia vidiniai psichikos konfliktai ir kurie tik sąlytyje su realia aplinka, su žmogaus patiriama medžiagine tikrove gali virsti jausminių išgyvenimų, veikiamų medžiaginio realybės pasaulio, judėjimu. Kubiliaus veiksmožodžių ir dalyvių konstrukcijos, netgi veiksmą reiškiantys daiktavardžiai, įkūnija būtent tokio psichinio žmogaus pasaulio sąlytį su aplinka. Ir šis sąlytis yra sudėtingas, aprėpiantis daugybę patirčių ir subtilių niuansų, todėl Kubilius ir gali kalbėti tokia laiptuota, į skirtingus patirties periodus išskaidyta fraze, kuri fiksuoja kintantį žmogaus psichikos judėjimą: iš pasąmonės gelmės į sąlytį su kasdienybės realijomis ir galiausiai – į sąlygiškoje meno gelmėje glūdintą visas šias patirtis talpinantį žmogiškojo patyrimo ir sąmoningumo telkinį. Šis universalus, archetipinių patirčių pripildytas telkinys įkūnijo Kubiliaus meno utopijos idėją, nes būtent čia turėjo suteikti visi įmanomi išgyvenimai ir jausmai, ištekančys iš žmogaus pasąmonės ir pasaulio konfliktų ir sukuriantys žmogaus psichinės patirties modelį, literatūrinę amžinybės versiją.

Nėra abejonės, kad literatūrologinė Kubiliaus utopija yra nulemta sovietmečio epochos aplinkybių, kai iš realybės simuliakrų prisodrintos literatūros ir literatūrologijos kūrybingiau ir profesionaliau buvo sprukti savo vaizduotės, literatūros vaizduotės bei aptarinėjamų autorių vaizduotės link. Kubiliaus žvilgsnis į pasaulį greičiausiai yra nulemtas ne tik romantinės lietuvių literatūros tradicijos (nes nuo *Varpų* epochos ši tradicija visai galėjo būti ir švietėjiška ar pozityvistinė), bet veikiau troškimo atsiriboti nuo nepatrauklaus, nepriimtino, meluoti verčiančio rea-

15 Idem, „Avangardinės lyrikos kryžkelėse“, in: *XX amžiaus lietuvių lyrika*, Vilnius: Vaga, 1982, p. 235.

16 Idem, „Neoromantikų karta“, in: *XX amžiaus lietuvių lyrika*, p. 281.

17 Idem, „B. Sruogos lyrika“, in: *XX amžiaus lietuvių poetai*, Vilnius: Vaga, 1986, p. 35–37.

lybės diktato, XX a. viduryje grąsinusio nuožmaus pseudorealizmo grimasomis. Kubiliaus romantinė vaizduotė, beje, stipriau nei kitų šiandieninių literatūrologų, yra paveikta modernistinio meno programų, atspindinčių viso nerealistinio XX a. meno tendencijas. Kuo ypatingas toks požiūris? Viena vertus, jis nesuformuluotas kokiomis nors paties Kubiliaus tezėmis ar samprotavimais, o išplaukia iš jo vizualaus pasaulio regėjimo būtent nauja reikšmė, nauju informaciniu lauku, nauja simboline sistema, nes susikuria iš metaforų; kita vertus, jis neabejotinai nulemtas santykio su tikruoju pasauliu, ypatinga jo daiktų ir faktų, medžiagų ir formų duotimi. Kubiliui tiktų jo paties Maironio poezijos vertinimui suteiktas komentaras: „Tai idealiojo prado ir realybės konfrontacija, demonstratyviai atvira, žiauri, jausminga, kaip įprasta romantinėje lyrikoje“¹⁸. Ir: „mes stovime prie bedugnės, atsivėrusios tarp nepriklausomybės idealo ir realios tikrovės“¹⁹. Ir svarbiausia šiame užsimezgusiame santykyje – ne tik bedugnės riba, kurią galima suvokti kaip universalią išorės ir vidaus pasaulių ribą, bet kaip tik medžiagiškos pasaulio realybės, apčiuopiamos ir aprašomos, susitikimas kūrėjiškoje Kubiliaus vaizduotėje. Tai ir yra įdomiausia Kubiliaus kritikoje – išnirimas iš kūrėjo individualaus „aš“ į meno apibendrintą tokių „aš“ sancaupą – telkinį. Kaip romantikas ir idealistas iš principo, Kubilius nebuvo naivus, todėl absoliučiai kiekvieną savo aprašomo kūrėjo patirtį išskleisdavo jo gyvenamo laiko ir vietos erdvėje, perkošdavo per neišvengiamą tikrovės sieta, skrupulingai ir neabejotinai profesionaliai sudėliodamas savo meno utopiją grindžiančią laikmečio, charakterio, socialinių ir politinių aplinkybių, kūrybos tradicijos, kūrybos evoliucijos mozaiką, sekdamas ne savo paties režisuojamo siužeto vingiais, bet kūrėjo talento prigimtimi, mindamas tik jam (kiekvienam iš jų) būdingo talento mįslę. Todėl tokios įtikinamos yra Kubiliaus parašytos monografijos.

Medžiaginis formų ir faktūrų, spalvų ir linijų pasaulis Kubiliaus iš tiesų ne-
domina, nuo jo atsiribojama kiek tik įmanoma, bet domina šis – idealusis, ir ne
bet kaip, o *sukuriamas pagal medžiaginio pasaulio dėsnius*, vartojant tuos *medžia-
gos formavimo ir lietojimo judesius*, kokių reikėtų formuojant realybės daiktus: „Jį
[Joną Aistį – AP] traukė ne citatos, o melodijos išglostytas poetinės kalbos švel-
numas. Antanas Miškinis *sušiaušia eilutę* netikėtais kirčiais ir pauzėmis, aukštai-
tiškos tarsenos stačiokiškomis intonacijomis, o Jonas Aistis *išlygina visus frazės*

18 Idem, „Du romantinio stiliaus tipai“, in: *Romantizmo tradicija lietuvių literatūroje*, Vilnius: Amžius, 1993, p. 142.

19 *Ibid.*, p. 146.

susigarankščiavimus, atplaišas ir įskilimus, kad susidarytų vientisas skambesys“²⁰. Formuodamas savo idealaus pasaulio idealius daiktus Kubilius pasirodo toks dėmesingas ir atidus tikriems daiktams, kad primena uolų ir kūrybingą meistrą, kuris savo ankštoje dirbtuvėje mėgina pakartoti didžiojo Kūrėjo užmojus. Jo kuriami daiktai atitinka visus modernistinio meno vizualumo ir plastiškumo kanonus: jie kone apčiuopiami. Tad ar nėra Kubiliaus idealistinio pasaulio vizijoje globalesnės utopijos vizijos? Ar už romantinio polėkio surasti istorijos ir tautos širdį neglūdi pastanga restauruoti, atkurti galimo pasaulio parametrus, jei jau tos širdies nebeįmanoma rasti toje istorijoje, – atkurti kartu su tiesos ir paslapties šaltiniais, kartu su įtikinamais egzistenciniais turiniais? Modernistai tikėjo medžiaginio pasaulio pažinimu, pasitikėjo gamtos ir technikos mokslo suteiktomis kūrybos galimybėmis ir buvo įsitikinę žmogaus pajėgumu savaip pertvarkyti Dievo jiems patiktą pasaulį. Moderniojo meno kūrėjai savo programose vienaip ar kitaip atspindėjo šią idėją – troškimą prasiskverbti į gamtą tokiu būdu, kad atsiskleistų vidinė realybės pusė²¹. Atskleista vidinė realybės pusė leido suvokti ir analizuoti jos elementus ir struktūrą, ir didieji XX a. vizualiojo meno meistrai, jų inspiruoti meno judėjimai įkūnijo tokios struktūros analizę bei interpretaciją. Kubiliaus Rojaus Utopijoje, paženklintoje romantinio patoso ir jausmingumo, į vieną sukimba dvi stiprios ir gana prieštaringos pasaulėjautos, formuojančios itin stiprią vidinio, subjektyvaus, idealaus pasaulio įtampą: vidinė žmogaus psichikos šachta, atverianti didžiųjų romantikų suformuotą sąmonės, nežinomų, amžinai kunkuliuojančių instinktų sritį; ir objektyvaus pasaulio spalvų ir linijų žaismas. Pastaroji, objektyvybės, sritis vidinę žmogaus psichikos patirtį, jo meno vaizduotę formuoja pagal vizualaus, regimojo pasaulio dėsnius – pažinimo ir sąmonės parametrais.

Kubiliaus poetinė metafora užgimsta kaip tik šio susidūrimo, įtampos krūvyje: akimi, žvilgsniu regimi (paprastai kančią ir neviltį keliančio) pasaulio kontūrai, su daiktų ir reiškinių ansambliais galingu vaizduotės sukuriu įtraukiami į vizijos ir vaizduotės pasaulį, kuriame yra perkeičiami pagal savo kūrėjo idėją: į gražesnę, šviesesnę bei optimistiškesnę: „Išorinę tikrovę jie suvokė kaip priešišką, slegiančią ir žalojančią jėgą, kuri atplėšia nuo vidinės žmogaus esmės [...]“²².

20 *Ibid.*, p. 153.

21 Herbert Read, *Konstruktivizmas: Trumpa moderniosios tapybos istorija*, Vilnius: Vaga, 1994, p. 74.

22 Vytautas Kubilius, „Romantizmo herojus“, in: *Romantizmo tradicija lietuvių literatūroje*, p. 105.

Arba: „Tai romantizmo estetikos atgaivinta katarsio teorija: lyrika gimsta iš kančios, kuri, pereidama į poetinį žodį, apsivalo nuo sopulingo realumo, virsta švytinčiu grožiu ir estetiniu džiaugsmu“²³. Kubiliaus idealistinėje pasaulėjautoje toks perkeitimo judesys nėra nei agresyvus, nei kvailas, jis iš tiesų liudija kritiko, kuris yra kūrėjas, istorijos prasmų ir tiesos atstatytojas, rūpestį. Savo ruožtu kiekvienoje stipresnėje Kubiliaus poetinėje metaforoje, kuri išreiškia gilių psichikos konfliktų sritį (kūrybos žaizdras, žaizda, versmė, priešybių kamuolys), galima išskaityti tokio vaizduotės sukurių sukeltą transformacijos procesą, patį regimojo pasaulio perkeitimą, kurio momentu tikrovė staiga suyra ir pradeda tekėti į savo ištakas: tiesos ir paslapties linkui, sukeldama jausmų potvynį: „Romantinis herojus apimtas nesutramdomo jausmų potvynio, kuris jam atrodo esąs vienintelis gyvenimo grožis ir jo prasmė“²⁴; arba: „Romantinės literatūros herojus (ir kūrėjas) jaučiasi esąs neišpainiojamų priešybių kamuolys“²⁵. Suirusi tikrovė įgauna takumo, tysumo ir tekamumo įspūdį ir kuria giliojo psichikos, pasąmonės, tamsaus paslapties vandens, vis stiprėjančiu srautu tekančio į pirmąpradžius kūrybos vandenį, vaizdinį. Šis tekantis minties, žodžio, eilutės, melodijos, balso srautas tam tikru momentu būtinai įgyja *intensyvaus tekamumo* įspūdį, apimdamas vis daugiau tikrovės ir psichikos reiškinių, verždamasis ir putodamas, *greitėdamas ir lėtėdamas, vagoje ir posūkiuose, įveikdamas kliūtis, nevaržomas* arba *krisdamas kaskadomis*, arba *patirdamas energijos išlydžius*, arba *patirdamas atoslūgius*. Beveik visi vaizduotės judesiai, sąmonės piešiniai ir konfigūracijos Kubiliaus kritikoje ir istoriografijoje galėtų būti perrašytos *vandens, tėkmės* ir kitų *tėkmės srautą* atliepančių substancijų ar fenomenų (šviesos, energijos) analogais, metaforomis. Todėl kad Kubiliaus poetinė metafora savo prigimtimi artėja prie archetipinių materijos provaizdžių, išgrynintų stichijų ir idėjų, prie Apeirono – neapibrėžtos ir beribės būties prado, idealios, kone mistiškos, archetipinės patirties matmens.

Apeironą įkūnijanti tekančio vandens, šviesos ar energijos metafora įkūnija pasaulio pradžios viziją ir nurodo į Kubiliaus istorijos sampratos poetinę, absoliučiai poetinę, interpretaciją, tačiau ji turi ir ryškią archajiškosios pasaulio sampratos, būdingos ankstyvajai graikų filosofijai, koncepciją. Bėgdamas nuo vulgaraus materializmo, prie šios sampratos autorius galėjo priartėti ir visiškai

23 Idem, „Du romantinio stiliaus tipai“, in: *Romantizmo tradicija lietuvių literatūroje*, p. 152.

24 Idem, „Romantizmo herojus“, p. 105.

25 *Ibid.*, p. 106.

intuityviai, pasikliaudamas ir romantizmo idealizmu, ir pagarbiu modernistinio meno požiūriu į gamtos ir daiktų pasaulį:

Balio Sruogos poetinis pasaulis, išaugęs iš kaprizingai šokinėjančių jausmo akimirkų, nuolat keisdavosi kaip saulėje raibuliuojantis vandens paviršius, bet tik tam tikrų minties paralelių ir emocinių leitmotyvų ribose. Jis turėjo savo vidinę ašį, apie kurią sukosi tas smulkių jausminių dalelių chaosas. Tai dviejų stichijų – žmogaus ir gamtos – suliejimas. Balys Sruoga ieškojo vieningo būties ritmo, plakančio vienodai tiek vėjo gūsyje, tiek žmogaus džiaugsme. Jis ieškojo pirmųjų formų, iš kurių kyla visa, kas gyva²⁶.

Tokių pačių pirmųjų formų, iš kurių kyla visa kas gyva, savo tyrinėjamoje literatūroje ieškojo ir Kubilius, visas jas regėdamas tikslingoje literatūros įvairių ir prasmų tėkmėje, judėjime, cirkuliacijoje. O tai reiškia, kad paties Kubiliaus kritinis ir istoriografinis literatūros vertinimas buvo dėsningai tokių filosofinių idėjų veikiamas, nes šios idėjos grindė vieningą kritiko požiūrį į pasaulį, jo sandarą, į laiko ir istorijos tėkmę. Kubiliui literatūros ir meno istorija – idealistinių jo vizijų išsiskleidimo vieta, nes istorijos ištakose po romantinės širdies ir paslapties pavidalais, o juo labiau po šiurkščios kasdienybės ir sovietinės literatūros pseudorealizmo pavidalais, glūdėjo materijai ir laikui nepavaldi beribio ir amžinojo Apeirono idėja. Savo, kaip istoriografo, uždavinį Kubilius regėjo kaip būtinybę šią idėją atskleisti, nes visi lietuvių literatūros faktai jam tai bylojo: „Visuomeninio aktyvumo ir kultūrinio įsitvirtinimo banga, užtelėjusi su pirmaisiais legalios spaudos leidiniais [...] tryško iš nacionalinio išsivadavimo įtampos, kylančios į vieną iš savo viršūnių“²⁷. Taip prasideda beveik 700 puslapių XX a. lietuvių literatūros istorijos vizija, ir ji iki knygos pabaigos išsaugo savo idealistinę logiką. Literatūriniai Kubiliaus vertinimai, jo kritikos tekstai yra visiškai sutapę su tokia istorijos samprata ir interpretacija.

26 Vytautas Kubilius, „B. Sruogos lyrika“, in: *Romantizmo tradicija lietuvių literatūroje*, p. 30.

27 Idem, „XX amžiaus pradžia – viešo visuomeninio ir kultūrinio veikimo pradžia Lietuvoje“, in: *XX amžiaus literatūra*, p. 11.

Poetics of Vytautas Kubilius' Literary Criticism

Summary

The article discusses stylistics of the texts by Vytautas Kubilius, literary critic and historiographer. The stylistics of Kubilius' writings is based on artistic principles and on creation of conditional reality with the help of visual metaphors. His visual metaphors are related both to traditional idealistic romantic Lithuanian attitude to the world and modern 20th century art, where the idea of world structure itself is attempted to be observed outside the material world of things. The material world in Kubilius' critique is also invoked for deep learning of its essence, while this superior essence embodies the meaning of the nation's heart and that of secret, and possesses features of idealistic Utopia. The dominating image of visual metaphor is fixed in motion – flowing, moving, and bursting – and is mostly expressed by the verb. The time and history in Kubilius' texts usually comes from the depths of human mind, bursts from the conflicts between subconsciousness and the world, yet merges into archetypic clusters of art and literature. Kubilius regards art and literature as a field of purified kindness and beauty contributing to the development of humanism. Visual metaphor and the opposition between its material and ideal subsistence in Kubilius' poetics could be summarised by the idea of indefinite and eternal subsistence with the features of apeiron. The principles of such an everlasting subsistence were traced by Kubilius in the origins of nation's history.

Key words: Vytautas Kubilius, metaphor, visualisation, verb, Utopia.

DALIA STRIOGAITĖ

Vytauto Kubiliaus monografijos apie lietuvių rašytojus („gyvenimas ir kūryba“):

transformuoto žanro ypatumai

Anotacija: Straipsnyje pirmąkart siekiama sintezuojančiu žvilgsniu aprėpti Vytauto Kubiliaus sukurtas monografijas apie atskirus rašytojus. Gilinamasi į kubiliškąjį monografijos modelį, aptariamas žanro kanono transformavimas, iškeliami jo ypatumai (sustiprintas problemiškumas, estetiškai sutaptis su nagrinėjamu kūrėju, prasmės koncentracija, platus kontekstai, beletristikos elementai). Ryškinamas Kubiliaus monografijos išskirtinumas: ji lanksti ir naujoviška, leidusi tinkamai pasireikšti mokslininko erudicijai, jo mąstymo aistrai, savitam stiliui ir įtaigiai atskleidžianti tyrinėjamo objekto estetiinę esmę bei reikšmę. Reflektuojamos ir kai kurios ginčytinos pusės, autoriaus subjektyvumo nevienareikšmiškumas.

Raktažodžiai: Vytautas Kubilius, monografija, kanonas, transformavimas.

Svarbi Vytauto Kubiliaus kūrybinio palikimo dalis – monografijos apie atskirus rašytojus. Jos savaip pratęsė ir plėtojo autoriaus kapitalinius literatūrologijos bei kibirkščiuojančius kritikos darbus, dėmesingai gvildeno nacionalinės kultūros, literatūros vertybes. Pirma šitokio tipo monografija (gal teisingiau – apybraiža) *Teoflis Tilvytis* pasirodė 1956 m. Paskutinė – apie Birutės Pūkelevičiūtės kūrybą – 2004 m. Per tą penkiasdešimtmetį išleistos devynios monografijos; trys iš jų išėjo pakartotinai, taigi galėtume sakyti: net dvylika Kubiliaus monografijų apie lietuvių rašytojus. Buvo pasirinkti įžymūs XX a. kūrėjai ir kartu ryškios asmenybės – Julius Janonis, Salomėja Nėris, Kazys Boruta, Ieva Simonaitytė, Antanas Vaičiulaitis, Jonas Aistis, Ona ir Kazys Puidos, Birutė Pūkelevičiūtė. Pasirodžiusios knygos traukė ir literatūros specialistų, ir visuomenės dėmesį. Visos monografijos sulaukė po dvi–keturias recenzijas, jas paskelbė žinomi literatūrologai Jonas Lankutis, Vanda Zaborskaitė, Kęstutis Nastopka, Albertas Zalatorius, Rimvydas Šilbajoris, Bronius Vaškelis, Elena Baliutytė, Rita Tūt-

lytė ir kt. (recenzijos pasklidusios ne tik Lietuvoje, bet ir Maskvojeėjusiuose literatūrologiniuose žurnaluose, ir užjūrio lietuvių spaudoje). Visi specialistų vertinimai teigiami ir labai palankūs. O ir plačiam skaitytojų ratui didelį įspūdį darė Kubiliaus erudicija, jo tyrinėjimų naujumas, rizikinga drąsa ir priešinimasis reglamentacijai; sovietmečiu šito su kaupu pakako žavėtis mokslininko laikysena ir jo darbais. Prisimintina, kad lietuvių literatūrologijos aruodai nebuvo gausūs, kad Kubiliaus monografijos apie jo pasirinktus kūrėjus dažniausiai būdavo pirmosios. Įnašas į lietuvių humanitariką ryškus ir svarus. Jeigu ir nieko daugiau nebūtų parašęs, vien šios monografijos jų autoriui būtų pelniusios šlovę. Už knygą *Kazio Borutos kūryba* 1981 m. buvo apdovanotas Valstybine premija.

Tačiau ši neeilinė mokslinė produkcija dar nėra tapusi bent kiek išsamesnės studijos objektu. Išskyrus minėtas recenzijas (jų iš viso apie trisdešimt¹) ir vertinimus, išsakytus bendresnio pobūdžio darbuose apie visą mokslininko veiklą², lig šiol neturime Kubiliaus monografių visumai skirto specialaus tyrinėjimo. Šitokiam darbui tenka ryžtis pirmąkart ir išsyk susidurti su tam tikrais sunkumais. Monografijos rašytos skirtingais autoriaus mokslinės patirties bei lietuvių literatūrologijos raidos tarpsniais (sovietiniu ir laisvos Lietuvos laikotarpiu), jos turi vienos ir kitos epochos antspaudą. Sovietmečiu rašytose neišvengiamai paisyta ideologinių reikalavimų, tekstai apdoroti cenzūros (Kubilius yra tai paliudijęs: „Leisdamas 1989 m. pakartotinai monografiją *Salomėjos Nėries lyrika*, atstačiau apie 2–3 lankus teksto, kuris buvo išbraukytas 1968 m. leidinyje. [...] *Kazio Borutos kūryba* (1980) per penkerius metus perėjo keturių redaktorių rankas, stropiai tašoma kaip šakotas ir kreivas sienojas. Suniveliuotas, o gal ir visai užtrenktas tapo mano ketinimas sukurti protestuojančio ir maištaujančio kūrėjo simbolį, aktualų ir mūsų dienoms“².) Šitose knygose autoriaus įterpta nemaža vadinamųjų „perkūnsargių“: kritiškas prieškario Lietuvos („fašistinės“ santvarkos) vertinimas, klerikalizmo demaskavimas, modernizmo („dekadentinio“ meno) smerkimas, Vladimiro Lenino citatos ir pan. Paskutiniąsias monografijas yra paženklinusi skuba ir šioks toks, Kubiliui anksčiau nebūdingas, neišbaigtumas. Tačiau,

1 Labiausiai minėtina: Elena Baliutytė, „Kritikas par excellence“, in: Elena Baliutytė, *Laiko įkaitė ir partnerė: Lietuvių literatūros kritika 1945–2000*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 188–211; Donatas Sauka, „Nepavark, Vytautai!“, *Metai*, 1998, Nr. 11, p. 110–120.

2 Vytautas Kubilius, „Kaip neatslūgstanti grėsmė“, in: *Rašytojas ir cenzūra*, sudarė Arvydas Sabonis, Stasys Sabonis, Vilnius: Vaga, 1992, p. 98–99.

nepaisant intelektualinės laisvės suvaržymų, nuoseklaus darbo trukdžių ir kitų nepalankių aplinkybių, slopinusių autentišką mokslininko balsą, tiesos sakymą ir jo tikrąjį kūrybingumą, Kubiliaus sukurtos monografijos gali būti traktuojamos kaip gana vieninga visuma, verta atidaus įsiskaitymo, sintetiškos žiūros, tipologinių žanro ypatumų reflektavimo bei bandymo apibūdinti talentingo literatūrologo patirtį. Galima būtų pasigilinti, kaip tose monografijose atsispindi bendroji lietuvių literatūrologijos (sovietinio ir posovietinio meto) plėtra, kaip autorius palaipsniui nusipurto privalomo ir standartinio literatūros ideologizavimo bei sociologizavimo, kaip atsiskleidžia tikroji tyrėjo individualybė, randamas savas kelias. Galima būtų tirti, kaip monografijos plėtoja ankstesnių Kubiliaus veikalų idėjas, kaip santykiauja su kitų autorių to paties žanro reikšmingais darbais (Jono Lankučio apie Vincą Mykolaitį-Putiną, Vandos Zaborskaitės apie Maironį, Algio Samulionio apie Balį Sruogą ir kt.). Monografijų rašymo penkiasdešimtmetis inspiruoja nemažą galimų svarstymų apie mokslininką Laiko kontekste. Bet šio straipsnio uždavinys kiek siauresnis ir konkretesnis. Pasirinkta specifiskesnė (manome, literatūrologams svarbi) problema – monografijos žanro kanono transformavimas. Norima aptarti Kubiliaus monografijų apie lietuvių rašytojus specifiką, išryškinti ir susumuoti jų būdinguosius bruožus, įvertinti kubiliškąją monografijos tipą. Į tyrimo lauką šįkart nepateks dvi ankstyvosios knygos. Tiesmukai ideologizuotas *Teoflis Tilvytis* (1956) yra iš tų darbų, apie kuriuos autorius kalbėjo, kad būsią nurašyti į „istorijos nuostolius“³, o *Julius Janonis* (1962, 2-as leid. 1970) – išsami, skvarbi, su meile parengta, bet tai akademinė, tradiciškai struktūruota monografija, ir mūsų nagrinėjimui mažai tegali teikti medžiagos. Tad dėmesys sutelkiamas į septynias vėlesnes knygas.

Vieno rašytojo gyvenimui ir kūrybai skirta monografija yra gana kanoniškas žanras (būdinga chronologinis naratyvas, kūrinių genezės aptarimas, nuodugni analizė, kūrybos įvertinimas). Ilgą laiką apie mūsų literatūros klasikus buvo rašomi būtent tokie tradiciniai mokslo veikalai arba populiarios, besimokančiam jaunimui taikytos monografinės apybraižos. Pastangos keisti nusistovėjusius žanro reikalavimus pagal naujoviškesnės monografijos sampratą – nelengvas, nesyk skausmingas mokslinių ieškojimų kelias (tai akivaizdžiai atskleidė neseniai iš archyvo medžiagos ir publikuotų fragmentų paskelbta Zalatoriaus nebaigta mo-

3 „.....Ką istorija įsimins iš tavo gausių rašymų': Pomirtinis Vytauto Kubiliaus atsiliepimas į kritiką“, *Kultūros barai*, 2004, Nr. 5, p. 19.

nografija *Vincas Krėvė*). O ir Kubiliui, naujų kelių ieškotojui, inercijos sprogdintojui, rūpėjo žanrą atnaujinti, modernizuoti – nuo savo trečiosios monografijos *Salomėjos Nėries lyrika* (1968, 2-as leid. 1989) jis aiškiai pasuko į kitoniškumą, pratarinėje pareiškdamas, kad knygoje „atsisakyta tradicinio monografijos principo“⁴. Anuomet, prieš keturias dešimtis metų, tai buvo tikrai nauja ir ardė socializmo teorijos pagrindus: kūrėjas jau nespraudžiamas į ideologijos schemą, ne determinizmo principu aiškinama meninė kūryba. Nagrinėjimo užmojis ir pagrindai kiti: nors knygoje pateikiama poetės gyvenimo ir kūrybos evoliucija, piešiama jos artimoji aplinka ir epochos paveikslas, bet ne tai visų svarbiausia. Prioritetas atiduotas esmingesniems meno (literatūros) specifikos dalykams: suvokti talento prigimtį, individualybės unikalumą, kūrybos paslaptį. Ir kitose monografiuose principinė literatūrologo nuostata – ryškinti ne tiek gyvenimo ir kūrybos nuoseklumą, kiek aptariamam autoriui pačius svarbiausius dalykus ir ypatumus (Nėries atveju – tai vidinis „aš“: prigimtis, pasaulėjauta, jausmai; nagrinėjant Borutos kūrybą – menininko ir visuomenės santykiai; aptariant Simonaitytę – tautinis identitetas, šaknų jausmas, mentaliteto savitumas...). Požiūrio ir nagrinėjimo konceptualumas itin reikšmingi.

Tradicinės akademinės monografijos apie vieno rašytojo gyvenimą ir kūrybą būdavo rengiamos skrupulingai išsamios, preciziškos, solidžios. (Informatyvumas – labai svarbi jų funkcija.) Tokiai monografijai parašyti buvo aukojama didžiulė literatūrologo kūrybinio gyvenimo dalis, kartais kone visas gyvenimas. Kubiliaus monografijos parodė kitokią ryškiai konceptualios, kondensuotos monografijos kelią: konkretaus rašytojo gyvenimo ir jo kūrybos atgaminys nebūtinai smulkmeniškai daugialypis ir viską aprėpiantis, galima atsisakyti mažiau reikšmingų požymių bei ryšių ir nelabai svarbios informacijos, bet užtat stipriai paryškinti pagrindinius ypatumus arba tuos, kurie dėl kokių nors priežasčių yra itin aktualūs. Monografijos autorius orientuojasi į kūrybinės asmenybės dvasinę struktūrą, turi savo hipotezę (autorinę prasmę), koncentruojasi į problemas ir jų sprendimus.

Transformuojant žanro kanoną bei reikalavimus ir siekiant problemiško (nors išlieka ir ankstesnieji tikslai – pažintinis, analitinis, vertinimo), nebėra tradicinėje monografijoje įprastos autoriaus visažinystės, dabar dominuoja atviras noras išsiaiškinti, įiminti svarbias kūrėjo ir jo kūrybos mįsles. Pasirenkami aspektai – tam tikros estetinės problemos, jos ne atsitiktinės, o centrinės būtent tam

4 Vytautas Kubilius, *Salomėjos Nėries lyrika: Trys etiudai*, Vilnius: Vaga, 1968, p. 5.

objektui. Ir tiesa čia nebus vienintelė ar galutinė. Štai *Salomėjos Nėries lyrikoje* gilinamasi į lyrizmo esmę ir išsirikiuoja sakiniai su klaustukais: „[L]yrikoje viskas turi lūžti per ypatingą prizmę, kuri viską transponuoja į naujus pavidalus. Kas yra šita prizmė? Taurumo koeficientas, be kurio lyrika nusmuktų iki natūralistinio buities ir psichikos faktų aprašymo? Grožio jausmas, be kurio meninis žodis bejėgis sužadinti estetines emocijas?“⁵. Klausinama-aiškinamasi ir toliau: „[A]r poetė peržengė savo gimtosios kalbos ribas ir tapo visuotinai pripažintu lyrizmo simboliu, kaip Federikas Garsija Lorka, Anna Achmatova, Avetikas Isahakianas, kuriems ji, atrodo, prilygo savo talentu?“; „Ar išverčiamas Salomėjos Nėries eilėraštis?“⁶. Kitose monografijose taip pat daug klaustukų – skverbiamasi gilyn, organizuojamas probleminis pasakojimas. Kiekvienu atveju jis kitoks.

Rašydamas *Salomėjos Nėries lyriką* ir pasinaudodamas palankia situacija, kad SSRS literatūros moksle jau pradėdamas pripažinti buvęs išstumtas romantizmas, Kubilius užsibrėžia ištirti sunkiai apčiuopiamą, labai subtilią salomėjiškumo paslaptį. Tai etiudinė monografija – trys skerspjūviai per poetės gyvenimą ir kūrybą (romantizmas, lyrizmas, dramatismas) padeda išsiaiškinti, kaip kūrėjos romantinė siela ir jos lyrikos esmė.

Monografijoje *Kazio Borutos kūryba* (1980, 2-as leid. 1985) siekiama akcentuoti tam tikros menininko laikysenos – „ėjimo prieš vėją, prieš srovę“ – simbolį ir kaip pasigėrėtiną fenomeną iškelti žmogaus ir kūrėjo vidinį vientisumą, nepalaužiamumą, tad labai kryptingai panaudojami būtent tokie, daugiausia jaunojo Borutos, biografijos ir kūrybos faktai, nuo kitokių, šiuo atveju nelabai reikalingų ar politiniu požiūriu neviešintų, atsiribojant arba juos paliekant gerokai tolesniame plane.

Pasakojimas apie Vaičiulaitį ir jo kūrybą pradėdamas iš tolo: pristatomas „Šatrijos“ sambūris, atkuriamas prieškarinio Lietuvos 4-ojo dešimtmečio jaunosios kartos dvasinė atmosfera, taigi pirmiausia parengiama dirva tinkamai suvokti primirštą kūrėją (*Antanas Vaičiulaitis*, 1993).

Netikėtas sumanymas – du kūrėjus nagrinėti vienoje monografijoje (*Dviese literatūros sūpuoklėse: Kazys Puida ir Vaidilutė*, 2003) ir sykiu gvildinti kūrybos bei menininkų šeimos problemų raizginį.

Savaip grupuojant medžiagą, prasmingai paryškinant ar atsiribojant nuo kai kurių faktorių, tiriamasis objektas anaip tol nesupaprastinamas, bet autoriui tai

5 Vytautas Kubilius, *Salomėjos Nėries lyrika*, 2-as papild. leidimas, Vilnius: Vaga, 1989, p. 99.

6 *Ibid.*, p. 270, 271.

padės pateikti autonomišką sprendimą ir net šiek tiek netikėtą nagrinėjamo rašytojo įvaizdį.

Orientuojantis į problemas ir pabrėžtiną konceptualumą, savo svarbą praranda standartinis, anksčiau monografijose toks būtinas linijinis medžiagos dėstymo principas „nuo gimimo iki mirties“. Knyga *Jonas Aistis* (1999) neįprastai pradedama ne nuo gimimo ir tėviškės, o nuo vieno iš ankstyvųjų jauno poeto eilėraščių ir nuo pavardės kaitaliojimo – bajoriško susireikšminimo pastangų; pasakojimą apie gimimą ir tėvus bei senelius skaitytojas ras vėliau. Tai nauja monografijų pradžios formulė – pateikiamas gerai apgalvotas, portretuojamam kūrėjui maksimaliai prasmingas epizodas, suintriguojama ir išsyk užmezgama knygos idėja, kuri paskui tekste ir plėtojama. Kur kova, drąsa, rizika, daug ryškaus originalumo, kur spindi tikras talentas – ten Kubiliaus stichija. Tyrėją traukia tai, kas konfliktiška, dramatiška, kontroversiška. Antai jis pasineria į sudėtingas istorines, politines, kultūrines Mažosios Lietuvos regiono problemas, išgyvena tautos būties tragiką, narplioja unikaliosios lietuvininkų etnosų reiškinės Simonaitytės gyvenimo ir kūrybos skaudulius (*Ievos Simonaitytės kūryba*, 1987). Knygoje *Jonas Aistis* asmenybės ir kūrybos priešpriešos fiksuojamos jau iš pat pradžių, o vėliau bus ryškinamas istorinių bei literatūros pervartų sąlygotas kūrėjo likimas ir poezijos vaidmens drama. Neatsitiktinai mokslininką patraukė ir nepaprastai konfliktiška dviejų rašytojų – Puidos ir Pleirytės-Puidienės – šeima (*Dviese literatūros sūpuoklėse*). Arba Pūkelevičiūtės prigimties ir talento dvišlypumas – teatro ir literatūros simbiozė (*Birutė Pūkelevičiūtė – aktorė ir rašytoja*, 2004). Kubilius yra pasisakęs šitaip: „Man nesinori klasikų. Nesinori sustingusių figūrų“⁷. Po kurio laiko labiau paaiškins savąjį objekto pasirinkimo principą: „Netraukia rašyti apie ramybės ir harmonijos krėsluose sėdinčius klasikus ar literatūrinio profesionalizmo virtuozus. Vis ieškau taško, kur susilieja žmogus ir žodis, kur gyvenimas tampa menu“⁸.

Asmenybinė dimensija Kubiliaus monografijose savita ir tuo, kad tiriamus objektus autorius tiesiog įsimylėjęs – ne tik įsijautęs į dvasinį tipą (daugiausia jam teko sudėtingi suvalkiečių charakteriai!), spontaniškai išgyvenantis jų dramas, bet ir estetiškai susitapatinęs tarsi koks šių rašytojų brolis dvynys. Ypač

7 Vytautas Kubilius, *Dienoraščiai 1945–1977*, parengė Janina Žėkaitė, Jūratė Sprindytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 385.

8 „Prisiliesti prie amžinų vertybių“: [Vytauto Kubiliaus atsakymai į redakcijos klausimus], *Naujos knygos*, 1981, Nr. 12, p. 5.

tai jaučiama monografijoje apie Borutą (dvasiškai artimi šio maištininko keliai). Aistis ir jo poezija Kubiliui visą gyvenimą buvo arti prie širdies. O ir Vaičiulaitį jis, anot vieno recenzento, „labai muzikaliai jaučia“⁹. Visad rašo įsijautęs, o nesyk ir prabildamas už kūrėją, savais žodžiais pratęsdamas jo nepasakytas, bet visai galimas mintis – tai Kubiliaus monografijoms būdingas netikėtai atsiveriantis balsų susilieėjimas, kaip antai: „Jau nebesi kovotoja, o tik auka, ir skaudi dejonė – tavo tikrovė ir tavo balsas. Nuolatinė graužatis – jau nebeparašysi to, ką norėjai ir turėjai parašyti“¹⁰.

Tik Simonaitytė nebuvo autoriui tokia dvasiškai artima kaip kiti nagrinėtieji, tad šiuo atveju autentiškumo siekta ryškinant jos charakterio šakotumą, daugiaplaniskumą: tai sąmoninga lietuvininkė, ginties savimonės reiškėja, išskirtinio valingumo moteris, vitališka asmenybė, tačiau nepagailėta dėmesio ir nepatraukliosioms jos charakterio pusėms, laikysenos metamorfozėms, norėta parodyti „gyvą žmogų, turintį silpnybių, kenčiantį, besigrumiantį su sunkiu savo likimu“¹¹.

Visais atvejais būdingas ypatingas atidumas faktografijai (dokumentinė medžiaga iš archyvų, iš senos periodikos, mokslo veikalų, net iš studentų darbų, iš daugelio gyvų liudininkų, kai kada ir iš tiesioginio bendravimo su portretuojamuoju). Bet medžiaga renkama kryptingai (prognozuojant autorinį sprendimą) ir panaudojama prasmingai. Kaip atsidėjęs ir nesibodėdamas Kubilius išstudijavo ankstyvąsias Simonaitytės publikacijas ir kitų eilėkalių vien šypseną keliančią „kūrybą“ bei menkavertę vokiečių prozą (tai reikalinga klasikės unikalumui suvokti); kiek sugaišo laiko Aisčio genealogijai, jo tariamai bajorystei išnarplioti (pirmąsyk taip išsamiai išaiškinta ir miglos išsklaidytos)!

Aistringai ir su dideliu psichologiniu įžvalgumu atskleidžiama asmenybė yra glaudžiai supinama su kūrybos procesu ir jo rezultatais. Asmenybės šviesa permelkia kūrybą. Tai Kubiliaus požiūris – per žmogų ir žmogiškumą į kūrybą, į jos gelmes. Įveda tarsi į patį vidinį procesą, intymų vyksmą – kūrybos žiedų skleidimąsi. Meistriškai interpretuoja kūrinius ir pateikia kūrybos kokybės sampratą.

Kubiliaus-analitiko meistrystė – tai aukšto lygio profesionalumas. Savo interpretacijas daugiausia grindžia estetinė kūrybos pajauta, išlavintu skoniu, ver-

9 Vaidotas Daunys, „Dvasingojo realizmo pamokos“, *Lietuvos rytas*, 1993 06 05.

10 Vytautas Kubilius, *Dviese literatūros sąpuoklėse*: Kazys Puida ir Vaidilutė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 134.

11 „Įsikibau į gyvąją literatūros tėkmę“, kalbėjosi Aldona Mickienė, *Naujos knygos*, 1987, Nr. 8, p. 9.

tybių išmanymu. Vadovaujasi kultūrinės istorinės mokyklos metodika, remiasi literatūros psichologinio gilumo ir meninio savarankiškumo pagrindais. Bet tyrinėjimai nėra saistomi griežtesne metodologija. „Kubiliaus metodas – jis pats, jo intucija, estetiškas imlumas, pagavumas. Šito neišmoksi, neišskaitysi...“¹² – taikliai yra apibūdinusi Elena Baliutytė. Pats mokslininkas taip pat yra pabrėžęs asmeninę (širdies, jautimo) paradigmą savo tyrinėjimuose: „Man rašymas nėra teorijos varinėjimas. Aš per daug savęs sudedu. Tai lyg emocinė išpažintis“¹³. Žinoma, esama ir pastovesnių tyrimo kriterijų. Aptardamas atskiros kūrėjo (kartu ir nacionalinės literatūros) palikimą, Kubilius mąsto vertybinėmis kategorijomis, formuoja vertybines humanistines nuostatas, savo nagrinėjamus rašytojus sieja su tautos lemtimi, su valstybės istorija. Bet labiausiai Kubiliui būdinga jo darbus išskirianti europinė perspektyva. Mūsų literatūrologijoje jis yra iš pirmųjų pėdsekių, nacionalinės kultūros reiškiniams ieškojęs europinės atramos ir sąsajų. Jo darbuose reto išpūdingumo platūs kontekstai – istoriniai, socialiniai, kultūriniai, literatūros dėsningumų ir kiti, tie savosios bei kitų šalių literatūrų įtakų, paralelių, analogijų kontekstai, kuriais gėrėjosi visi bet kada rašiusieji apie Kubiliaus monografijas. Tai žvelgimas į objektą ir sprendžiamą problemą sistemos lygmeniu: atveriami reiškinių bei procesų erdvė, nuo konkretumo einama prie bendresnio literatūros raidos suvokimo, regimi įvairūs ryšiai bei dėsningumai ir visa tai sujungiama į vieningą loginę visumą. Konkretaus rašytojo kūrybą Kubilius įstato į ankstesnę literatūrinę tradiciją, įpina į visuotinės literatūros rėmus ir kartais dar nužymi tradicijų perspektyvą iki naujausių dienų. Monografijai tas erdvus mąstymas, rimtas argumentavimas suteikia solidžios kultūrinės ir intelektualinės gilumos bei patikimumo. Galima stebėtis, kaip puikiai supinama kūrėjo individualybė, jo aplinka, epocha, literatūrinė mokykla, kūryba ir tie europiniai kontekstai – tai ypatinga mokslininko kompetentingumo ir kūrybingumo vienovė. Į standartinės monografijos rėmus tokio plataus turinio nebūtų įmanoma sudėti. Kubilius sugeba labai kondensuoti prasmę, rasti taiklų ir taupų apibūdinimą. Šitaip, pavyzdžiui, nužymi XX a. pradžios vagabundiško romano apie menininką tradiciją ir tame kontekste aptaria Borutos *Medinių stebuklų* originalumą. Aiščio lyriką sieja ir su Vakarų Europos modernizmu, ir su viduramžių poezija, ir su XVIII a. klasicizmu. O Simonaitytės *Viliuje Karaliuje* aptinka vakarietiškoji „prarastosios kartos“ literatūrai būdingų motyvų. Kartais

12 Elena Baliutytė, *op. cit.*, p. 190.

13 Vytautas Kubilius, *Dienoraščiai 1945–1977*, p. 372.

pakanka vieno kito brūkštelėjimo – ir jau aiškus žmogaus psichologinis portretas („mėgo berniukų žaidimus, nečiučiavo lėlės, nepripažino jausmingų flirtų“¹⁴), keli taiklūs žodžiai – ir glaustai nusakyta kūrinio esmė (apie Vaičiulaičio *Valentiną*: „nimfiškas sterilumas, trapumas ir pasidavimas likimui“¹⁵).

Monografijos yra savitai kubiliškos ir parašytos kubilišku eseistiniu stiliumi, grakščiu, su polėkiu ir kupinu šilumos. Dažnoka patetika, retorinio stiliaus priemonės (ypač pakartojimas) ir ritmiškai organizuoti sakiniai: „Čia nebus viską skaldančio dvilypumo (kaip Mykolaičio-Putino lyrikoje). Čia neįvyks dramatiškų pasaulėvaizdžio lūžių (kaip Salomėjos Nėries kūryboje). Čia nebus pervertinamos vertybės ir keičiamos gyvenimo gairės (kaip Juodelio veikloje)“¹⁶. Mąstymo ir kalbėjimo būdas individualus – metaforiškas, labai besiskiriantis nuo sausoko, neutralaus mokslinio kalbėjimo. Štai keletas pavyzdžių: „Visi poetės jautimai – tylūs ir skaidrūs, lyg peršviesti saulės. Daiktus ji liečia plonais ir jautriais pirštais, tarsi glostydama. Švelnus palytėjimas, tylus jautimo virpesys, lyg vos girdima cikados giesmė, – viena įstabiausių Salomėjos Nėries lyrizmo ypatybių“¹⁷; „Paklūsęs Kazio Binkio, Vladimiro Majakovskio ir vokiečių ekspresionistų komandoms, jaunas poetas paniekinamai nuspyrė šalin emociingosios lyrikos tradiciją“¹⁸; „palikto krašto regėjimai ir tautinės vertybės keliamos aukštytyn kaip ostija per pakylėjimą: čia nėra vietos abejonėms nei ironijai“¹⁹. Toks gražus kalbėjimas (kartais ir pernelyg prašmatnus, net nelabai aiškus) recenzentų ir skaitytojų vertintas gana įvairiai: vieniems jis poetiškas, elegantiškas, hipnotizuojantis, kitiems – keliantis vidinį pasipriešinimą. Gražų kalbėjimą savo recenzijoje kritikavo Zalatorius, pasišaipė ir čikagiškių *Akiračių* redakcija, iš įmantrių Kubiliaus posakių sudėliojusi ištisą „poemą“²⁰.

Turbūt niekas iš literatūrologų šitaip neberašys (vargu ar pajėgtų). Kubiliaus kalbėjimo tonas kiekvienu atveju vis kitoks (lengvai yra pasigaunamas objekto

14 Idem, *Dviese literatūros sąpuoklėse*, p. 17.

15 Idem, *Antanas Vaičiulaitis*, Kaunas: Šviesa, 1993, p. 115–116.

16 Idem, *Jonas Aistis*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999, p. 46–47.

17 Idem, *Salomėjos Nėries lyrika*, 2-as papild. leidimas, p. 122.

18 Idem, *Kazio Borutos kūryba*, 2-as papild. leidimas, Vilnius: Vaga, 1985, p. 37.

19 Idem, *Birutė Pūkelevičiūtė – aktorė ir rašytoja*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 46.

20 Albertas Zalatorius, „Menant Borutos mįslę“, *Pergalė*, 1981, Nr. 4, p. 171; „Nuostabios kalbos terminų ir frazių poema: Žodynėlis mūsų pavargusiems literatūros ir meno kritikams“, *Akiračiai*, 1982, vasaris, Nr. 2, p. 6–7.

stilius): apie Borutą kalbama temperamentingais, įsakmiai kapotais sakiniais; apie išdidžią Simonaitytę – ir su užuojauta, ir su pasigėrėjimu, ir su ironija; apie Aistį – persiėmus jo lyrikos „melancholišku melodingumu“ (Baliutytė). Bendra nebent tai, kad monografijos yra vaizdingos, artėjančios prie grožinės kūrybos, jos anaipol ne uždaros savo profesionalumu, o puikiai tinkančios visiems literatūra besidomintiems. Monografija apie rašytojo gyvenimą ir kūrybą – savotiškas „romanas“, visad labiausiai skaitomas ir plačiausias mases pasiekiantis literatūrologijos žanras. Kubilius nesibodėjo rašyti populiariai. Jis, kaip reta kas, gebėjo kurti „tarsi romaną“: jautriai suvokti individo tapatybę, įsigilinti į jo sielos virpėjimus, atskleisti jo kūrybos esmę. Kalbėjo: „O monografijos autorius, kaip ir romanistas, turi aiškiai matyti aplinką ir laiką, kuriame gyvena pagrindinis knygos herojus“²¹. Ir kaip tapytojas piešė prieškario Vilkaviškio, Kauno ar Grenoblio vaizdus. Jam visad buvo svarbios įsijautimą ir vaizduotę žadinančios detalės, net garsai, kvapai, padedantys atkurti rašytojo gyventos aplinkos atmosferą. Štai koks nepoetiškas knygoje iškyla anuometinės laikinosios sostinės vaizdas:

mediniai dviaukščiai nameliai, tašytais akmenimis grįstos pagrindinės gatvės, lentiniai šaligatviai, pamazgų grioviai. Nemuno ir Neries santakoje – dvokianti skerdykla, apsupta griūvančių lūšnų. Ažuolyne tebesiganė karvės. Vienybės aikštėje – gyvulių ir malkų turgavietė. Laisvės alėja dardėjo arklio tempiamas vagonas su skrybėlėtais keleiviais²².

Tai leidžia įteigti skaitytojui reikiamą nuotaiką, sužadinti mąstymą. Kartais net monografijos komponavimas yra beletristinis: antai Puidą ir Pleirytę autorius pristato betriušiančius *Vilniaus žinių* redakcijoje, o jie įsimylėję ir atvėrę širdis tarsi patys pasipasakoja apie save, taip skaitytojas sužino apie jų ankstesnį gyvenimą iki *Vilniaus žinių*. O *Kazio Borutos kūrybos* kompozicija žiedinė: knyga pradama vienu 1929 m. epizodu, o baigiama kitu, bet taip pat iš 1929-ųjų. Pats Kubilius beletrizaciją vertino rezervuotai, pripažindamas, kad ji atsirandanti iš reikalo: „lietuvių rašytojai nedaug yra palikę dokumentinių šaltinių. Neišvengiamai tenka beletrizuoti, o to nesinori. Norėtusi kalbėti faktais, tikrais atsitikimais, paties rašytojo pasakytais žodžiais“²³.

21 „Įsikibau į gyvąją literatūros tėkmę“, p. 9.

22 Vytautas Kubilius, *Jonas Aistis*, p. 25–26.

23 „Skaitytojo akimis“: [Laimos Jonušienės pokalbis su Vytautu Kubiliu], *Bibliotekų darbas*, 1981, Nr. 10, p. 18.

Gyvas, ekspresyvus naratyvas, vaizdinga kalba, o joje – ir koks visai netikėtas mokslo veikalui šmaikštus šnekamosios kalbos žodis ar liaudiškas frazeologizmas, pavyzdžiui: „Tai buvo, žinoma, autobiografinis anekdotas, *mikliai suskeltas* besityčiojant“²⁴, „deklamuodavo eiles, *droždavo* prakalbas“²⁵, „Jiems atiteko *Barbės devynderbės* pašaukimas“²⁶ ir pan. Įdomu ir lengva skaityti, kai kurias įžvalgas-aforistiškas tezes tiesiog malonu įsidėmėti: „Vydūnas ir Simonaitytė – paskutiniai jos [Mažosios Lietuvos – DS] balsai. Priešmirtinis jos šaukimas ir didingas atodūsis“²⁷; „Lietuvių lyrikoje iki tol dar niekas nemokėjo taip gaivališkai būti laisvas kaip Boruta“²⁸.

Tai sugestivus, kūrybos reiškinių supratimą žadinantis ir mąstymą provokuojantis rašymas. Knygas recenzavusieji įtaigumą nesyk yra patvirtinę: „Užversdamas perskaitytą knygą, tu negali užversti šito tau įduoto klausimo. Supranti, kad prie jo nuolat ir nuolat grįši“²⁹ (Vaidotas Daunys); „Svarbiausias klausimas, liekąs potekstėje: ar jo [Puidos – DS] kūryba šiandien įdomi? [...] Ar nebus abiejų Puidų biografijos įdomesnės už raštus?“³⁰ (Solveiga Daugirdaitė).

Reflektuodami transformuoto žanro ypatumus, turime pripažinti ir kai kuriuos minusus. Tam tikrų abejonių kelia interpretacijų subjektyvumas, apskritai subjektyvusis pradas, kuris toks ryškus Kubiliaus darbuose, suteikiantis objektui ir problemai papildomos vaizdinės raiškos, nesyk padedantis paveikti skaitytoją ir pasiekti įspūdingų sprendimų. Bet ginčytina: kaip turėtų būti vertinami rašytojų intymieji tekstai (autobiografijos, dienoraščiai, užrašai), kurie Kubiliaus, psichologinės meno interpretacijos atstovo, itin gausiai cituojami ir tyrinėjimuose jais remiamasi kartais nemaž nedvejojant (ypač Borutos ar Puidienės atveju). Tik monografijoje apie Simonaitytę – blaivus ir kritiškas literatūrologo žodis: „Rašytojo autobiografija [...] plėtojasi kaip ypatingos gyvenimo istorijos mitas, kuria idealizuoto „aš“ projekciją“³¹. (Panašiai aiškinama ir vėlesniame, specialiai autobiografijas nagrinėjančiame Kubiliaus straipsnyje: „Autobiografija yra tam

24 Vytautas Kubilius, *Jonas Aistis*, p. 11.

25 Idem, *Antanas Vaičiulaitis*, p. 9.

26 Idem, *Dviese literatūros sąpuoklėse*, p. 165.

27 Idem, *Ievos Simonaitytės kūryba*, Vilnius: Vaga, 1987, p. 18.

28 Idem, *Kazio Borutos kūryba*, 2-as papild. leidimas, p. 77.

29 Vaidotas Daunys, *op. cit.*

30 Solveiga Daugirdaitė, „Dviese – Puida ir Vaidilutė“, in: *Darbai ir dienos*, 2003, Nr. 35, p. 260.

31 Vytautas Kubilius, *Ievos Simonaitytės kūryba*, p. 247.

tikro gyvenimo dokumentas [...], bet ji taip pat yra meno kūrinys“³².) Taigi tyrėjas, įsijautęs į autobiografinius tekstus (meno kūrinį, kur nemažai nutylima, o kai kas paryškina) ir juos nekritiškai perpasakojantis, tampa savotišku mito tęsėju. Tai gali būti visai paranku jo kuriamam monografijos modeliui ir labai įdomu skaitytojams, tačiau – kiek čia bus tiesos, o kiek idealizacijos? Taip skatina galvoti monografijose gausiai cituojami tokie tekstai, kaip Borutos poetiška autobiografinė apysaka *Gyvenimas drauge su draugu* ar Puidienės dienoraštis. Jie buvo rašyti, turint specifinį tikslą bei adresatą: tai Borutos, politinio kalinio, pasipasakojimas paauglei dukrai, o Puidienės – apeliuojant į ateities skaitytojus, kad sužinotų, kokia ji nelaiminga ir koks nedoras jos vyras. Gal ir dėl įsijautimo į vienpusius tekstus Puidienės charakteris Kubiliaus monografijoje atskleista nepakankamai. Šią rašytoją lydėjo nuolatiniai konfliktai ne tik su vyru, bet ir su inteligentėmis moterimis, antai Šatrijos Ragana, pirmąsyk ją sutikusi Vilniuje, charakterizavo šitaip: „Iš visų čia asmenų daugiausiai antipatiška man yra Puidienė. Tokios bobos bjaurios nebuvo mačius. Nekenčia čia jos visi mažne. Vilniuje tai „pirma pirmėivė““³³. Tokį sudėtingą charakterį autentiškai atkurti reikia gerokai daugiau medžiagos, nepakanka remtis subjektyviaisiais tekstais.

Tačiau Kubiliaus monografijų vertė, be abejo, didelė. Lietuvių humanitariką praturtino informatyvūs, darnios koncepcijos, net ir intrigos nestokojantys tyrinėjimai apie įdomias kūrybines individualybes, buvo įtikinamai atskleista kiekvieno jų talento kokybė bei įnašas į lietuvių literatūrą. Sukurtas daug išradingumo ir laisvės galimybių teikiantis monografijos tipas. Įteigta literatūrinė nuostata siekti atsinaujinimo, sustabarėjusias formas keisti naujomis.

Pats monografijų autorius laikė, kad svarbiausia – „perprasti asmenybės vidinę logiką, įsižiūrėti iš arti į literatūros reiškinių dialektiką“, ir, nesureikšmindamas savų tyrinėjimų, mąstė apie tai, kad klasikų asmenybių ir jų kūrybos komentavimas kinta su kiekvienos epochos reikalavimais, kad tyrinėjimų procesas yra permanentinis: „Žinau, kad istorijos vėjai nupūs mūsų interpretacijas kaip laikinas dulkes, o patys kūriniai išliks...“³⁴.

32 Idem, „Kas yra autobiografija“, in: Vytautas Kubilius, *Literatūra istorijos lūžyje*, Vilnius: Diemedis, 1997, p. 207.

33 Šatrijos Raganos laiškas Pranui Augustaičiui 1908 03 23, in: Šatrijos Ragana, *Laiškai*, parengė Janina Žekaitė, Vilnius: Vaga, 1986, p. 247.

34 „Prisiliesti prie amžinų vertybių“, p. 5.

Išvados

Monografija apie vieną asmenį buvo Kubiliaus mėgstamas žanras. Kruopščiai išanalizavęs medžiagą ir permąstęs estetines vertes, jis gyvai pateikdavo rašytojų asmenybes, kūrybos pasaulėvaizdį, meninių ieškojimų procesą ir intelektualius bendresnio pobūdžio literatūros specifikos svarstymus. Jo monografijos žymėjo ir bendrąją lietuvių literatūrologijos modernizavimosi, konceptualėjimo kelią. Kubiliaus monografijos gyvybingos, ne vienu požiūriu tiesiog pavyzdinės, liudijančios šio žanro patrauklumą ir reikalingumą.

Kubilius sukūrė išskirtiną laisvesnės, problemiškesnės monografijos tipą. Esmingiausiais jo ypatumais laikytina: linijinio pasakojimo transformacija, prasminga pasakojimo pradžia, estetiškas identifikavimasis su nagrinėjamu kūrėju, meistriška kūrybos analizė, dėmesys platiems kontekstams, tam tikras tyrėjo subjektyvumas, sprendimų autonomiškumas, beletristikos elementai, gyvas pasakojimas. Visa tai tyrimui teikė išradingumo, drąsos, o vertinimams naujumo ir efektyvumo.

Įspūdinga yra monografijų visuma, gana nuosekli, kryptinga. Galėtume sakyti, kad suformuota tam tikra Kubiliaus mokykla. Jos negalės apeiti būsimi monografijų apie lietuvių rašytojus autoriai – ir besižavintys Kubiliumi, ir opojuojantys jo autoriniams sprendimams, gal iš naujo komentuosiantys tų pačių, jo išnagrinėtų menininkų kūrybą. Minėtos monografijos – solidus pagrindas naujajai lietuvių literatūrologijai.

Mūsų dienomis dar teberašomos, išleidžiamos ir klasikinio tipo monografijos. Vis dėlto manytume, kad gyvenamojo laiko dinamika, informacinės visuomenės poreikiai labiau iškelia būtent kubiliškąjį, novatoriškesnį, lankstesnį monografijos tipą. Ankstesnę nuostatą „vienam rašytojui – viena gera akademine monografija“ keičia šiuolaikinis heterogeniškas, pliuralistinis požiūris – vienam rašytojui ir jo kūrybai tirti gali būti sukurta daug ir įvairių modelių. Suvokimo neabsoliutinimas leidžia kuo labiau išskleisti menininko ir jo kūrybos daugiaprasmiškumą.

Vytautas Kubilius' Monographs on Lithuanian Writers (*Life and Creation*): Peculiarities of Transformed Genre

Summary

The paper discusses the monographs on Lithuanian writers by Vytautas Kubilius, which constitute a rather significant part of his heritage. It is an attempt to present a synthesising review of 9 monographs published in various periods (1956–2004) representing different stages in the development of Lithuanian literary studies. In order to reveal the specific character of Kubilius' publications of this type, it is important to distinguish and consider their typical model. By following the evolution of the monographs (the first monograph is rather different from the last ones) it is possible to distinguish the characteristic features of the author's modelling. The essential features in Kubilius' monographs are the following: their emphatic conceptual character and autonomous decisions, excellent analysis of literary works, an equally excellent systemic approach, which allows the author to disclose the fullness of phenomena and processes, a certain degree of subjectivity, which imparts an additional expressiveness to the object and the problem and produces a stronger impact on the reader, and, last but not least, transformation of the canons of the genre. In Kubilius' hands, the monograph becomes pliable and innovative, it makes the literary work speak to the reader and discloses its contribution to Lithuanian literature. The reader is impressed by the scholar's erudition and resistance to regulation (the conditions and circumstances of Soviet ideology). In the Soviet period, those features were more than enough to excite the reader's admiration of Kubilius' monographs. It should also be remembered that the harvest of Lithuanian literary studies was not plentiful and monographs by Kubilius on the writers of his choice used to be the first ones. Without calling into doubt their scholarly value or their character, this paper also takes note of some debatable aspects of Kubilius' monographs (the ambivalence of subjectivity, etc.)

Key words: Vytautas Kubilius, monograph, canon, transformation.

NIJOLĖ VAIČIULĖNAITĖ-KAŠELIONIENĖ

Lyginamasis literatūros mokslas: cenzūruotas ir atviras tekstas

Anotacija: Vytautą Kubilių galime pelnytai laikyti lyginamojo literatūros mokslo kūrėju Lietuvoje, o 1983 m. išėjusi jo knyga *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas* iki šiol yra brandžiausias teorinis ir praktinis šios srities veikalas mūsų krašte. Iš jos mokėsi ir tebesimoko komparatyvistikos entuziastai. Tačiau jauniems tyrinėtojams, neturėjusiems progos dirbti sovietmečio cenzūros sąlygomis, natūraliai kyla klausimų, kaip suprasti vieną ar kitą teksto poziciją, – ar kaip autoriaus pasaulėjautos išraišką, ar kaip kontekstinį intarpą, reglamentuotą aukštesnių instancijų, taigi – prievartos diskursą. *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas* yra šio mūsų tyrinėjimo akiratyje. Nagrinėdami kūrinį vienu aspektu – *cenzūruotas ir atviras tekstas* – pasitelkiame kai kurias postkolonijinių teorijų gaires. Svarbiausi atrodo tekstinės raiškos ypatumai, kuriuos mėginame išskirti pasirinktame veikale. Pagrindinis dėmesys skiriamas programiniam knygos skyriui „Nacionalinė literatūra ir pasaulinės literatūros procesas“. Tikslas – aptarti cenzūrai tarnaujančių intarpų informacinį svorį šalia netiesiogiai ir/arba atviru tekstu reiškiamos kritikos. Teksto analizė leidžia teigti, kad autorius kūrė savus tabu apėjimo būdus. Kubilius pasireiškė kaip savo paties kuriamo imperinio diskurso dekonstruotojas. Cenzūruotas tekstas nesumenkina veikalo svarbos ir jo išliekamosios vertės. Nepriklausomybės metais pasirodę komparatyvistikai skirti Kubiliaus straipsniai vertinami kaip atviro teksto pavyzdžiai.

Raktažodžiai: Vytautas Kubilius, lyginamoji literatūra, komparatyvistika, postkolonijinis, cenzūra.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, Vytautas Kubilius paskelbė straipsnį „Komparatyvistika atvirame pasaulyje“, kuriame diskredituojama kolonijinė sovietinės kultūros politika¹. Tame straipsnyje kartojamos kai kurios mintys, skelbtos 1983 m. išleistoje knygoje *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas*²,

1 Vytautas Kubilius, „Komparatyvistika atvirame pasaulyje“, *Darbai ir dienos*, 1999, Nr. 8 (17), p. 7–15.

2 Idem, *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas*, Vilnius: Vaga, 1983.

jas naujai interpretuojant. Šiuo požiūriu du tekstai veda tarpusavio dialogą, ir antrasis padeda įminti pirmojo kodą.

Regis, nėra nieko labiau prieštaraujančio vienas kitam, kaip teigiamas socialistinės kultūros vertinimas 1983-ųjų tekste ir pabrėžtinai neigiamas – 1999-ųjų.

Socializmas nutiesė ypatingus kelius tautų bendravimui, o lietuvių literatūrai išugdė recepcijos galią. Lietuvių literatūra įsijungė į socialistinės stovyklos kultūrinių ryšių sistemą, gaudama iš jos daugybę impulsų ir pati nešdama savo turtą į socialistinės kultūros bendrumą³.

Sovietinė kultūra, susidariusi iš slavianofilizmo ir bolševikinio marksizmo samplaikos, agresyviai vykdė kolonizacinę funkciją didžiulėje Rytų ir Vidurio Europos teritorijoje. Tik ji nepajėgė čia išgairinti autochtoniškos tų šalių kultūros ir numarinti tautinių kalbų⁴.

Teigdamas kolonijinį sovietinės kultūros pobūdį, Kubilius netiesiogiai ragina skaitytoją vertinti sovietmečio kritikos tekstus iš postkolonijinių pozicijų. Šią poziciją pripažįsta ir kitų buvusių Sovietų Sąjungos respublikų tyrinėtojai. Ukrainoje postkolonijinės analizės centre atsidūrė praktikos kultūrinio kolonializmo, kuris suvokiamas kaip „ideologijų, praktikų, tam tikrų institucijų parūpinamų retorinių strategių kompleksas. Šio komplekso tikslas – palaikyti politinės ir ekonominės valdžios hegemoniją, kuriant ir „natūralizuojant“ tokias opozicijas kaip: universalus – vietinis (lokalus), bendražmogiškas – privatus, dalinis (etnografinis), modernus (perspektyvus) – atsilikęs (neistorinis), atsakingas (brandus) – nesavarankiškas (paaugliškas), kuriose kiekvienos poros pirmasis terminas vertinamas pozityviai ir yra metropolijos atributas, o antrasis – negatyviai, kadangi priklauso kolonijai“⁵. Metropolija stengiasi sau priskirti tai, kas ypač vertinama pagal pasaulinę kultūros vertybių skalę. Beje, pažymima, kad kultūrinis kolonializmas ne mažiau būdingas ir kolonizatoriaus kultūrai, ne tik kolonizuojamojo. Tuo tarpu Baltarusijoje, vykdant šiuos tyrimus, akcentuojama marginalumo, represinio identiteto ir „kultūros karų“ problematika⁶.

3 *Ibid.*, p. 367–368.

4 Vytautas Kubilius, „Komparatyvistika atviraime pasaulyje“, p. 8.

5 *Постмодернизм: Энциклопедия*, Минск: Книжный дом, 2001, p. 599.

6 *Ibid.*

Violetos Kelertienės žodžiais tariant, „postkolonijinę teoriją verkiant reikia pritaikyti lietuvių, kaip ir visos Rytų Europos, literatūrai. [...] Tačiau jos sąvokos – centras/periferija, ponas/vergas, dominuojantysis/pavergtasis, didžiavertiškumas /menkavertiškumas – dar tik pradėjo skambėti Almanto Samalavičiaus ir kelių kitų straipsniuose“⁷. Suvokiame, kad šioje srityje tikrai dar esame pionieriai. Ir kad mechaniškai vakarietiško teorijų taikyti negalėsime. Galbūt palauksime, kol rytų kaimynai (ukrainiečiai, baltarusiai, patys rusai) problemą išspręs? Suprantama, toks darbas – postkolonijinių analizės strategijų atranka ir koregavimas, jas taikant lietuvių kultūros situacijai, – ilgas ir kūrybiškas procesas. Šiame kelyje dėmesys visų pirma kreipiamas į literatūrinę kūrybą (jau turime išleistą Dano Lapkaus knygą⁸), tačiau literatūros kritika dar laukia savo eilės. Ką tik pasirodžiusiame brandžiam straipsnių rinkinyje – vadovėlyje aukštųjų mokyklų studentams *XX amžiaus literatūros teorijos*, pristatant postkolonijinę teoriją, pažymima, jog ji neturi apibrėžto metodo ir kaip savita išryškėja tiktai tematikos ir problematikos plotmėje⁹. Tuo tarpu mums atrodo ne mažiau svarbios tos šios srities tyrinėjimais užsiimančių literatūrologų pastabos, kurios siūlo išskirti specifinius tekstinės raiškos būdus.

Vertindamas postkolonijines frankofonijos studijas, prancūzų tyrinėtojas Lievenas D’Hulstas išskiria penkis tekstų tyrinėjimo etapus, tarp kurių svarbiausi, regis, yra du: pirma – atkreipti dėmesį į santykinę literatūros autonomiją, nustatant, kiek priklausomybė nuo ekonominės, politinės ir/arba religinės valdžios yra tampri, o kiek elastinga, ir antra – atidžiai tirti teksto estetinių kodų ir vadinamųjų „retorinių režimų“ sistemą¹⁰. Kelertienė, nagrinėdama kelių sovietmečio rašytojų kūrinius, išskyrė „kai kuriuos tabu apėjimo būdus“, kurie aki-vaizdžiai priešinosi „retorinių režimų“ sistemai, tai: istorinis perkėlimas, elipsės ir nutylėjimai, potekstės ir intertekstai ir kt.¹¹ Kiek šios tyrimo strategijos tinka Kubiliaus tekstams?

7 Violeta Kelertienė, *Kita vertus*, Vilnius: Baltos lankos, 2006, p. 288.

8 Danas Lapkus, *Poteksčių ribos. Uždraustos tapatybės devinto dešimtmečio lietuvių prozoje*, Chicago: A. Mackaus knygu fondas, 2003.

9 Paulius Subačius, „Postkolonijinė kritika“, in: *XX amžiaus literatūros teorijos*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2006, p. 284.

10 Lieven D’Hulst, „Quelques perspectives récentes en études postcoloniales francophones“, *Revue de littérature comparée*, 2002, Nr. 2, p. 251.

11 Violeta Kelertienė, *op. cit.*, p. 300–303.

Kubiliaus knyga *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas* pasirodė devintame dešimtmetyje, politinio atšilimo laikotarpyje. Danas Lapkus rašo, kad tame dešimtmetyje „ideologinį valdžios diktatą pakeitė laisva saviraiška, žlugo ypač svarbų poveikį lietuvių kultūrai daręs cenzūros aparatas ir KGB šmėkla, o plačiai išplitusi savicenzūros praktika nebeteko prasmės“¹². Tačiau Vytauto Kubiliaus darbas rodo ką kita. Panagrinėkime įžanginį knygos skyrių „Nacionalinė literatūra ir pasaulinės literatūros procesas“¹³.

Ir pagal apimtį, ir pagal svarbą šį skyrių galima vadinti programiniu – neveltui pavadinimas susijęs su viso veikalo antrašte. Jo tekstas paties autoriaus suskirstytas į šešias dalis. Pirmoje dalyje pristatoma pasaulinės literatūros samp-rata; antroje – lyginamojo literatūros mokslo apibrėžimas ir metodas, trumpa jo istorija, problemos bei naujos programos; trečioje dalyje aptariama lyginamųjų tyrinėjimų padėtis Lietuvoje po Antrojo pasaulinio karo; ketvirtoje – ryškinama lietuvių literatūros vidinė logika, lėmusi jos santykius su kitomis literatūromis; penkta dalis grąžina į XX a. pradžią ir vadinamosios buržuazinės Lietuvos laikus, išryškinant kultūrinio pliuralizmo situaciją; šeštoji – skirta lietuvių literatūros evoliucijai tarybinės literatūros kontekste, akcentuojant socializmo ir tarybinės santvarkos teikiamus privalumus.

Visa šio straipsnio medžiaga turi didelę istorinę ir kultūrinę vertę. Vien bibliografijos sąrašas (91 pozicija šešiomis kalbomis: lietuvių, rusų, lenkų, vokiečių, prancūzų, anglų) liudija jo informacinį krūvį, o mokslinį naujumą suformulavo pats autorius: „ligi šiol niekur ir nepasirodė tokių mokslo veikalų, kur būtų išsamiai apibūdinti nacionalinės literatūros ryšiai ir apibendrinta jos padėtis pasaulinės literatūros eigoje“ (21). Tačiau mus dabar domina medžiagos pateikimo būdas.

Straipsnis prasideda „sparnuotu“ Johanno Wolfgango Goethe's posakiu, po jo komentaro – citata iš Marxo ir Engelso *Komunistų partijos manifesto* (7), o baigiasi Eduardo Mieželaičio žodžiais apie mažos mūsų literatūros ūgį TSRS tautų šeimoje klestinčio socializmo laikotarpiu (40). Tokie straipsnio rėmai skelbia ideologines nuostatas: marksistinę poziciją ir pabrėžtinai teigiamą požiūrį į socialistinės kultūros vertybes. Žinome, kad tokia pozicija buvo privaloma. Tačiau ji galėjo sutapti su nemeluota autoriaus pasaulėžiūra. Kaip yra šiuo atveju? Štai Kubiliaus parinkta citata iš *Komunistų partijos manifesto*:

12 Danas Lapkus, *op. cit.*, p. 11.

13 Vytautas Kubilius, *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas*, p. 7–40; toliau cituojant tekste skliaustuose nurodomas tik puslapis.

Senąjį ir vietinį nacionalinį uždaramą, kai pasitenkinama vien savos gamybos gaminiais, pakeičia visapusiški nacių ryšiai, visapusiška jų savitarpio priklausomybė. Tai vienodai liečia tiek materialinę, tiek ir dvasinę gamybą. Atskirų nacių dvasinės veiklos vaisiai virsta visuotiniu turtu. Nacionalinis vienpusiškumas ir ribotumas vis labiau ir labiau darosi negalimas, ir iš daugelio nacionalinių ir vietinių literatūrų susikuria viena pasaulinė literatūra. (7)

Koks tolesnio teksto ryšys su cituojamo fragmento turiniu, kurio pagrindinė idėja – nacių susijungimas ir susiliejimas literatūrų pagrindu? Plėtodamas materialinės ir dvasinės gamybos santykio idėją, Kubilius aiškina techninės revoliucijos, migracijos bangų, radijo ir televizijos, apskritai globalizacijos pasekmes, o jos yra tokios: „standartizuojasi skirtingų nacionalinių grupių materialinė buitės ir dvasiniai poreikiai“ (8). Tačiau standartizacija tolygi unifikacijai. Tai konstatuojama, bet autorius susilaiko nuo savo komentaro, pateikdamas pripažintų sovietų rašytojų bei literatūrologų mintis taip, kad tarp jų vyktų dialogas, o pačiam pakaktų tikrai kreipti jį norima linkme. Strategija neišsakyta, ji slypi potekstėje: pripažįstant pasaulinę literatūrą kaip „visuotinį turtą“ (iš *manifesto*), būtent nacionalinį savitumą laikyti didžiausia vertybe. Šiuo atveju pastebime itin gudrų manevrą: kritikuojamas ne marksistinis internacionalizmas, bet vakarietiškas, pasitelkiant Georgijaus Lomidzės mintis iš jo knygos nepriekaištingu pavadinimu: *Leninizmas ir nacionalinių literatūrų likimai* (1972). Neva būtent Vakaruose nubraukiami nacionalinio savitumo kriterijai kaip kliūtis kurti internacionalinį meną, o vokiečių literatūros mokslininkas Erichas Auerbachas siūlęs pratintis prie minties, kad bus tik viena literatūrinė kultūra ir viena literatūrinė kalba. Po tokių teiginių autoriaus intarpas „šitose prognozėse techninės civilizacijos galia, atrodo, gerokai perdėta [...], ji negali visiškai ištrinti tautos atminties“ regisi logiškas ir pakankamai atsargus, juolab kad yra sutvirtinamas tarybinės literatūros teoretiko Genadijaus Pospelovo teiginiumi: „Grožinė literatūra savo prigimtimi yra nacionalinė ir istorinė“. Šį netiesioginį ginčą su Marxo–Engelso citata vainikuoja pritrenkianti savo logika užbaiga: „Literatūrų suvienodinimo nepripažįsta kapitalizmo ir socializmo konfrontacija: kiekviena sistema išsiugdė skirtingą literatūrinio gyvenimo tipą ir susidarė atskirą vertybių matą“ (9). Potekstėje kirba mintis: jeigu sukūrėte dvi sistemas, jau išardėte vienybę. Tačiau teksto paviršiniame lygmenyje teiginys nekommentuojamas. Su tolesniu sakiniu jį sieja tikrai konfrontacijos idėja, bet kalba eina jau apie europietiškos ir To-

limųjų Rytų meninės mąstysenos skirtumus. Taigi, mielas skaitytojau, išvadas darykis pats, nes vykdomi du dialogai: vienas – eksplisicitinis, tęsiantis ir toliau plėtojantis Marxo–Engelso teiginius, tik kiek savaip juos komentuojant, ir kitas dialogas – implicitinis, gana drąsiai ginčijantis citatos turinį, tiktai ne savais, bet dominuojančios valdžios pripažintų autoritetų argumentais.

Kitas taktinis manevras – pateikti, kaip vienas kitam prieštaraujantys teiginiai tam tikroje teksto atkarpoje sąveikauja tarpusavy, bet jų nederinė išryškėja vienai ar kitai temai skirtame tekste visumoje, liudydama potekstės svarbą.

Štai antroje straipsnio dalyje pristačius Vakarų lyginamojo literatūros mokslo pasiekimus ir sukritikavus įtakų teorijos sureikšminimą, pastebima, kad „tradicinės komparatystikos pagrindai, susidūrę su marksistine ideologija, smarkiai susvyravo ir paio“; maža to – susidūrimas sukėlė lyginamojo literatūros mokslo krizę (14). Trečioje dalyje pažymima, kad „marksistinė metodologija reikalavo atskleisti socialines, politines ir literatūrines priežastis“, taigi visapusiškai tirti recepcijos atvejus (17). Lietuvių literatūrai įsijungus į daugianacionalinę tarybinę literatūrą, atsivėrė visi keliai, „neliko izoliuotos erdvės iliuzijų“, lietuvių visuomenėje formavosi pažangi mintis. „Kūrinio recepcija čia figūravo kaip idėjų cirkuliacijos aktas, nulemtas bręstančio istorijos posūkio socializmo link“ (18). Tačiau vertinant tyrinėjimus prasiveržia atvira ir negailestinga kritika ne tik konkrečių darbų, bet ir bendrų tendencijų atžvilgiu. Pacitavęs Kazio Umbraso mintį, kad „Gorkio tradicijos [...] *negali* nesutapti su visos tarybinės literatūros poveikiu, su socialistinio realizmo metodo principu ir marksistinės-lenininės ideologijos pasireiškimu lietuvių rašytojų kūryboje“ (18), Kubilius teigia, kad

vadovaujantis idėjinio ir tematinio panašumo kriterijais, visiškai nesunku aptikti rusų rašytojų kūrybos atgarsių lietuviškuose raštuose. Dar daugiau – kiekvienas lietuvių rašytojas neišvengiamai turėjo patirti Maksimo Gorkio ar Vladimiro Majakovskio įtaką, sutapatintą su socialistinio realizmo bei marksistinės ideologijos principais. Atitraukta nuo kūrinio sandaros, įtakos problema neteko konkretaus turinio ir virto deklaratyvine teze. Ji diktavo mokslo darbams klaidingas nuostatas. (19)

Tai aštriausias autoriaus pasisakymas viso straipsnio kontekste. Jis leidžia daryti logikos keliu nesunkiai išvedamą apibendrinimą: marksistinė metodologija neišgelbėja nuo klaidų. Sovietmečio kontekste ne tik kartojami vakarietiški nukrypimai, bet, įjungus prievartos mechanizmą, jie ir suvisuotinami. Nors ši

tiesa neišsakyta, taigi – implicitinė, atvira kritika abu teksto lygmenis – paviršinį ir giluminį – maksimaliai suartina.

Taikantis prie cenzūros, tokią atvirą kritiką buvo būtina „pridengti“ įjungiant kompensacijos mechanizmą. Kubilius kuo skubiausiai įtakų klausimą perkelia iš lokalinės arba, vartojant postkolonijinės teorijos terminus, kolonijinės erdvės į universalią, arba metropolijos, erdvę. Surandamas puikus argumentas – garsioji 1960 m. Sąjunginė konferencija–diskusija, nubrėžusi naujas kryptis lyginamiesiems literatūros tyrinėjimams. Mat ji pati pasmerkė „tiek buržuazinės komparatyvistikos faktografiškumą, tiek literatūrinių sąveikų deklaratyvų suabstraktinimą“ (20). Šiandieną nesunku pastebėti, kad savos klaidos priskiriamos „buržuazinei komparatyvistikai“, tačiau svarbiausia, jog įteisinami ryšių su Vakarų kultūromis tyrinėjimai. Pasak Kubiliaus, neilgai trukus Lietuvoje pasirodė visa serija darbų, tiriančių ryšius su Vakarų kultūromis ir Vakarų rašytojų kūriniių vertimai. Ši faktų sąsaja jau tiesiogiai demonstruoja valdžios hegemoniją bei priklausomybės ryšį tarp metropolijos ir kolonijos. Paprastai tarient, centrui leidus, sukruto periferija.

Taigi šioje pastraipoje deklaruoti teiginiai buvo pateikti kaip vienas kitam prieštaraujantys pagal privalomą socialistinės ir kapitalistinės kultūros opoziciją:

- 1) tradicinės (šiuo atveju, kapitalistinės) komparatyvistikos pagrindai, susidūrę su marksistine ideologija, smarkiai susvyravo ir paio;
- 2) marksistinė metodologija reikalavo atskleisti socialines, politines ir ideologines (receptijos) priežastis.

Tačiau kiekvienas, bent kiek išmanantis komparatyvinės analizės metodiką, žino, kad bet kokie receptijos tyrimai neįmanomi be visapusiškų kūrybinės aplinkos studijų, tad marksistinės metodologijos reikšmė šiuo atveju lieka apriorinė. Tačiau teksto visumai ji suteikia politinį atspalvį. Pastarasis nelieka vien deklaratyvus, nes susisieja su svarbia mūsų kultūrai realija – viso proceso ideologizavimu su ryškiais kolonijinės politikos ženklais: visuotinai diegiamos ideologijos apraiškos literatūroje lėmė privalomą būtent rusų rašytojų įtaką lietuvių autoriams. Tokią įtaką apreikšdamas, Kubilius, sakytume, pasirodo kaip postkolonijinis kritikas, dekonstruojantis savo paties kuriamą imperinį diskursą.

Labiausiai ideologizuota šeštoji, baigiamoji, straipsnio dalis. Ji kupina tokių vadinamojo „retorinio režimo“ elementų, kaip deklaratyvios frazės, plakatiniai sakiniai, agresyvi leksika:

Ta pati socialinė-politinė gyvenimo sankloda, marksistinė pasaulėžiūra, socialistinio realizmo metodas, ideologinis Komunistų partijos vadovavimas vienija 60 nacionalinių literatūrų Tarybų Sąjungos teritorijoje. (34)

Pirmajai jaunųjų rašytojų kartai Nikolajaus Ostrovskio romanas *Kaip grūdinosi plienas* tapo moraline evangelija – šitaip reikia gyventi ir kovoti. Vladimiras Majakovskis autoritetingai nurodinėjo, kokia aktyvi turi būti tarybinio poeto pozicija, kaip paversti žodį klasinės neapykantos riksmu ir atakos komanda, o Maksimas Gorkis ir Aleksandras Fadejevas postulavo lietuvių kritikoje socialistinio realizmo estetiką. (36)

Negalime teigti, kad šios frazės skirtos vien cenzūrai. Jomis Kubilius apibūdina aplinką, formavusią „socialistinės epochos lietuvių rašytoją“, o tokio formavimo rezultatas – cituojamas Justino Marcinkevičiaus pasisakymas 1961 m.:

Mums atrodo, kad jau atėjo laikas apie tarybinės lietuvių literatūros procesą kalbėti kaip apie savitą visos daugiatautės tarybinės literatūros dalį ir būtent visasąjunginės literatūros fone vertinti atskirus lietuvių literatūros reiškinius. Nėra jokių nacionalinių literatūros ir meno vertinimo kriterijų, yra bendri kriterijai visai tarybinei literatūrai ir menui¹⁴.

Po tokios citatos Kubiliaus sakiny s „Bendrieji tarybinės literatūros dėsningumai ir vertės kriterijai yra jungiamoji, bet ne unifikuojanti jėga“ netiesiogiai skelbia polemiką su paskutiniu citatos sakiniu ir pritarimą lietuvių literatūros savitumo paminėjimui, kurio vertė visos citatos kontekste akivaizdžiai nublanko. Visa tolesnė pastraipa Kubiliaus tekste skirta nacionalinių literatūrų skirtingumui ryškinti, drauge sufleruojant skaitytojui teisingą mąstymo kryptį.

Polemikos charakterį, beje, būdingą ne tik šio įžanginio straipsnio, bet ir visos knygos tekstui, apibūdintume taip: polemika nėra atvirai manifestuojama; jos kritinį pobūdį dengia pasirinkta forma – priešingos mintys pateikiamos kaip prieš tai skelbtų idėjų papildymas ir patikslinimas. Pastarieji, kaip įprastos triados atveju (tezė-antitezė-sintezė), veda prie naujų, kryptingai pakoreguotų, apibendrinimų.

Kartais apibendrinimai slepia savyje ironiją, kurios pobūdį nelengva nustatyti. Įžanginio straipsnio užbaiga nevienareikšmė. Ją suponavo prieš tai aptartas

14 Iš: „Komunistai, pirmyn“, *Literatūra ir menas*, 1961 09 30.

lietuvių rašytojų (Eduardo Mieželaičio, Mykolo Sluckio ir Alfonso Bieliausko) pripažinimas sąjunginės kritikos darbuose, taip pat ir liaudies demokratijos šalyse; tuo būdu „pirmą kartą lietuvių literatūra tapo ne tik imančia, bet ir duodančia meninę sistemą“. Tai iš tiesų gali naikinti menkavertiškumo kompleksą, kaip tai pastebi Kubilius (39). Menkavertiškumo problema įvardyta, tačiau straipsnyje nebuvo deklaruota; ji slypėjo potekstėje, nes kiekvieno klausimo sprendimas ar bent aptarimas priklausė nuo nuomonės iš šalies ir iš viršaus. Tokiame kontekste teiginys, jog pagaliau tapome „duodančia sistema“, postkolonijiniam kritikui būtinai kels klausimą, kokia kaina pritapome taip, kad jau buvome pripažinti, ar tai iš tiesų lėmė iškiliausių mūsų rašytojų talentas, ar virsmas tarybiniu žmogumi ir tarybiniu rašytoju? Įterpta Mieželaičio citata apie lietuvių ūgį, kuris priklauso nuo tarybinės šalies dydžio, o šis dydis savaime reiškia ir didelį gyvenimą („*Maži mes buvome kadaise. O dabar juk mes didelės daugiatautės tarybinės šalies piliečiai. Ir visų mūsų gyvenimas didelis*“, Pergalė, 1960, Nr. 5), turi humoristinį ir ironišką atspalvį, kuris paverčia niekais paliesimą rimtą (menkavertiškumo) problemą. Toliau eksploatuojant „dydžio“ figūrą paskutiniame sakinyje lietuvių literatūra tampa „vis aiškiau matoma“ ir *pasaulinėje arenoje*. Kadangi paskutinis straipsnio sakinyje turi apibendrinimo galią (tai atitinka ir dėstymo logika: nuo dalies prie visumos, o ta visuma aprėpia vis platesnę erdvę), galime teigti, jog šis apibendrinimas, išplaukiantis iš ankstesnio dėstymo, slepia savyje dviprasmybę ir ironiją.

Tad atlikus veikalo įžanginio skyriaus analizę postkolonijinės teorijos aspektu, išryškėjo kelios dėstymo tendencijos, kurias vertintume kaip savitus „tabu apėjimo būdus“:

- 1) kuriamas dviprasmiškas teksto ryšys su cituojamų privalomų autorių kūrinių fragmentais;
- 2) deklaruojamos privalomos Rytų-Vakarų ideologinės opozicijos viso straipsnio kontekste išsitrina, o tai reiškia, kad giluminis lygmuo dekonstruoja paviršinį teksto lygmenį;
- 3) pabrėžtinai deklaratyvios frazės ir plakatiniai sakiniai manifestuoja ne tik „reveransų“ ir „perkūnsargių“ taktiką (Tomo Venclovos žodžiais tariant), bet suponuoja skaitytojui negatyvią reakciją, o tai gali būti vertinama kaip savotiškas protestas prieš cenzūrą. Tokią reakciją formuoja ir subtili, tik atidžiam skaitytojui prieinama, ironija.

Natūraliai kyla klausimas – kokiam skaitytojui skirtos šios teksto vingrybės ar manipuliacijos?

Jevgenijus Dobrenko teigia, kad skaitytojo formavimas Sovietų Sąjungoje buvo neatsiejamas nuo tarybinio žmogaus formavimo¹⁵. Skaitytojas irgi buvo kontroliuojamas bei sekamas, jis reprezentavo „liaudį“. Autorius kalba apie „tarybinę recepcijos teoriją“, kurioje egzistuoja ryšys tarp masinio priėmėjo ir individualaus, ir pristato vadinamąjį „idealų skaitytoją“, kuris pats „kuria“ savo teoriją, taigi turi būti pakankamai išsilavinęs.

Akivaizdu, kad literatūros kritikos tekstai apskritai nėra skirti masiniam skaitytojui. Tačiau šiandieninis elitinis skaitytojas skiriasi nuo sovietmečio laikų adresato. Anuomet dažnas buvo susiformavęs greitai veikiantį „atmetimo mechanizmą“, kuris leisdavo skaityti tekstą, prašokant ištisas pastraipas, demonstruojančias gerai žinomą ideologinį požiūrį, suprantant, kad jos yra skirtos cenzoriui. O cenzorius juk irgi žmogus. Anot Tomo Venclovos, „jis nėra visažinis ir aiškiaregis Dievas: priešingai, jo žinojimo lygmuo bei proto galybė kartais menkesni, negu vidutinio rašytojo ar vidutinio skaitytojo. Galima pagaminti tokį subtilų tekstą, kad cenzorius jame nesusigaudys“¹⁶. Manau, kad būtent tokį tekstą ir gamino Kubilius. Profesoriaus bendradarbis Donata Linčiuvienė pasakoja sutikusi Kubilių tuojau po pasimatymo su cenzoriais. Jis parodęs raudonu rašalu pribraukytą mūsų aptarto įžanginio skyriaus tekstą. Profesorius buvo nepaprastai įpykęs ir susijaudinęs, jo akyse spindėjo ašaros¹⁷. Faktas byloja apie iš esmės dar nepakitusią 9-ojo dešimtmečio pradžios literatūrinę situaciją. Laisvėjimo tendencijų būta (toleruojama polemika ne tik su Vakariais, kai kur praslysta ir atvira sustabarėjusių normų kritika), tačiau nei cenzūros aparatas, nei KGB šmėkla anaip tol dar nežlugo.

Šiandieniam literatūrinės kritikos gerbėjui būtent postkolonijinės studijos turėtų padėti teisingai perskaityti sovietinio laikotarpio tekstus, įžiūrėti juose tas tendencijas ir strategines linijas, kurios sudaro jų išliekamąją vertę. Mūsų atveju reikia pastebėti, kad, brėždamas lyginamojo literatūros mokslo metodologines gaires ir jo istorinę perspektyvą, Kubilius derina Rytų ir Vakarų, kitaip tariant,

15 Евгений Добренко, *Формовка советского писателя: Социальные и эстетические истоки советской литературной культуры*, Санкт-Петербург: Академический проект, 1997, p. 11.

16 Tomas Venclova, „Žaidimas su cenzoriumi“, *Akiračiai*, 1984, Nr. 2, p. 16.

17 Iš pokalbio su straipsnio autore konferencijos, skirtos Vytauto Kubiliaus 80-mečiui, metu, 2006 11 24.

„socialistinio“ ir „kapitalistinio“ mokslo išmintį, pirmenybę atiduodamas pastarajai, nes tik besiginčydamas su vakarietiškoja komparatyvistika, sovietinė lyginamoji literatūra galėjo stumtis į priekį. Pati lyginamojo literatūros mokslo koncepcija, Kubiliaus suformuluota 9-ojo dešimtmečio pradžioje, nepriklausomybės metais nepakito – tai liudija minėtas 1999 m. straipsnis, kurį pristatėme kaip „atvirą tekstą“: pateikiamas tas pats lyginamosios literatūros apibrėžimas, tik suteikiant jai naują vardą – komparatyvistika; nesikeičia ir pagrindinės nuostatos bei tyrimų metodika. O ji, regis, visur ta pati: bet kuriuo atveju profesoriui rūpi vidinė reiškinių logika ir literatūrinės kūrybos meninė raiška. Savo knygoje įvairiais aspektais ryškindamas lenkų ir vokiečių, Tolimųjų Rytų ir skandinavų, italų, anglų ir prancūzų literatūrų ryšius su lietuvių literatūra, Kubilius aplenkia rusų literatūrą, o tai jau buvo savotiškas iššūkis sovietinei lietuvių komparatyvistikai: pateikta nauja lietuvių literatūros ryšių panorama apsieina be didžiojo kaimyno (tai nereiškia, kad šie ryšiai apskritai neigiami, jie akcentuojami įžanginėje dalyje), drauge pabrėžtinai formuojamas gimtos literatūros statusas ne sovietinio lagerio, bet Europos kultūros erdvėje. Be to, visuose knygos skyriuose, tiriant meninių vertybių mainus, srovių, temų ar motyvų sklaidą, ne tik sureikšminama lietuvių literatūra (tai atliepia esminę recepcijos teorijos nuostatą – svarbiausia yra priimanti kultūra), bet išsakomas nuolatinis susirūpinimas jos likimu, išlikimu ir įamžinimu. Tokia pozicija – gilus, nesumeluotas patriotizmas, persmelkiantis visus šio žymaus mokslininko darbus, ir yra tikroji jų amžinumo garantija lietuvių kultūroje.

Comparative Literature Studies: Censored and Open Text

S u m m a r y

Vytautas Kubilius is worth to be called the father of comparative literature studies in Lithuania. His book *Lithuanian literature and the process of the world literature* (1983) is still the most solid work in this field in our country. It plays the role of a textbook for those who are interested in comparative literature. Yet junior researchers, who have no experience in working under the straitjacket of Soviet censorship, raise questions of how to understand some statements of the author – as an expression of his world-view or as a contextual insertion, charged by the higher institutions, called a compulsion discourse. Some guidelines of postcolonial theories may be of great help while analyzing this work. Special attention is paid to the introductory chapter, where Kubilius enunciates basic postulates of the comparative literature science, analyses its methodology and reveals its impact on the development of Lithuanian literature. Paying tribute to the Soviet censorship, the author makes a stand for the socialistic regime and Soviet comparative studies. Nevertheless the reader can perceive such stylistic elements as indirect opposition to the declared ideas, ambiguity and irony, which form the deeper layer of the text capable of deconstructing the surface one. In this way Kubilius appears to be a critic of his own imperial discourse. The book has kept its value as a presenter of the original panorama of literary relations, emphasizing the interchange of artistic inner values and expressing great concern about the future of Lithuanian literature and its possibilities to develop in the context of the whole European literature.

Key words: Vytautas Kubilius, comparative literature, postcolonial, rhetorical mode, censorship.

LORETA JAKONYTĖ

Vytauto Kubiliaus *XX amžiaus literatūros recepcija*:

ginčas dėl literatūros, istorijos ir kritiko

Anotacija: Straipsnyje nagrinėjama polemika, kilusi išleidus Vytauto Kubiliaus knygą *XX amžiaus literatūra* (1995). Aptariamos pagrindinės ginčo temos, formos ir siužetas, dalyvių požiūriai bei profesinė, institucinė ir generacinė priklausomybė, nuomonių argumentai ir retorika. Atsiliepimų gausa liudijo Kubiliui pripažintą svarbą ir įtakingumą, tačiau kartu išryškino egzistavusias prieštaras dėl literatūros sampratos (meninis darinys, visuomeninis reiškiny, estetinės/socialinės/politinės funkcijos), jos raidos (vientisas ar daugiašakis procesas), mokslo darbams keliamų lūkesčių (vienareikšmiškai „objektyvus“ ar subjektyviai autorinis, sovietinis vs vakarietiškas; pirmenybė estetikai ar atida socialumui). Ginčas atskleidė ypatingą jautrumą sovietmečio lietuvių literatūros interpretacijoms ir problemišką posovietinio kritiko vietą. Straipsnyje polemika pratęsiama svarstant, kaip Kubiliaus literatūros istorija galėtų būti skaitoma praėjus dešimtmečiui, kaip šiandienų tyrimų linkmės leistų kitaip vertinti anuomet diskutuotą jo dėmesį istoriniams kontekstams ir ideologiniams aspektams.

Raktažodžiai: Vytautas Kubilius, literatūros istorija, *XX amžiaus literatūra*, polemika.

Taigi nieko baisaus neatsitiko.

Vytautas Kubilius pateikė savo

*XX a. lietuvių literatūros viziją*¹.

Vytautas Kubilius, 1995 m. išleidęs knygą *XX amžiaus literatūra*², įžiebė neeilinio masto polemiką. Literatūrologinis veikalas per keletą mėnesių sulaukė daugiau kaip dvidešimties recenzijų, buvo dažnai minimas straipsniuose ar

1 Donata Mitaitė, „Skandalinga naujausioji *Literatūros istorija*“, *Lietuvos rytas*, 1996 02 23.

2 Vytautas Kubilius, *XX amžiaus literatūra*, Vilnius: Alma littera, 2005 (antras leidimas 2006).

pokalbiuose apie konkrečius autorius, kultūrinį gyvenimą, literatūros istorijos modeliavimą, viešai nuomones išsakė tiek kolegės literatūros tyrinėtojai, tiek „objektai“ – rašytojai. Kaip taikliai anuomet pastebėjo Sigitas Parulskis, „suirinkus visus tekstus, vienokiu ar kitokiu kampu susijusius su Vytauto Kubiliaus *XX amžiaus literatūra*, turbūt jau susidarytų nemenka brošiūra, savotiškai papildanti minėtąją knygą“³.

Praėjus dešimtmečiui smalsu į tą ankstyvąją recepciją atsisigęžti ir pasiaiškinti, iš kur radosi tiek energijos diskusijai, dėl ko ginčydamsi to meto literatūros bendruomenė bei platesnė visuomenė užvirė reakcijomis ir emociinga retorika. Grįžti aktualu ir todėl, kad polemika, literatūros sociologijos požiūriu, labai sutelktai reprezentuoja tai, kas vyksta konkreta laiko tarpio literatūros lauke: kokie čia konkuruoja kūrybos supratimai, kokios egzistuoja literatūros istorijos ir kanono versijos, kaip lauko veikėjai bando kontroliuoti diskursą apie literatūrą ir praeitį, kaip varžosi, norėdami viešumoje įtvirtinti savus meno suvokimo bei pripažinimo kriterijus, teisę kurti savą sinchroninį bei diachroninį literatūros vaizdą.

10-ojo dešimtmečio viduryje kilusios polemikos tekstus būtų įdomu nagrinėti įvairiais aspektais, pavyzdžiui, kokia tuomet buvo susiklosčiusi literatūrinių diskusijų kultūra (jai skirta nemaža karčių pastabų: „mesti ‚suodžių‘ ar purvo saują į tą, kuris tau neįtiko, – tai mūsų šiandienėje kritikoje nepaprasto šaunumo išraiška“⁴); kokios strategijos naudotos paneigti kito nuomonę ir įtikinti savąją; kaip manipuluota argumentais *ad hominem*. Intriguotų patyrinėti literatūros istorijos žanro įvaizdį: antai polemikos dalyviai sutarė, kad tai yra rizikingas, „monumentalaus“ užmojo darbas, bemaž neįveikiamas vienam žmogui, Sizifo vargas, kuriam reikia „pašėlusios“ drąsos ir ryžto (ar ne todėl tekstai pilni žodžių, susijusių su kova, pergalėmis, atradimais – Kubilius keliskart pavadintas tauriu riteriu, karžygiu, literatūros Kolumbu; apskritai polemikoje netrūko karybos semantikos, pavyzdžiui, vieno komentaro antraštė „Literatai ir piratai“⁵). Tačiau šio straipsnio tikslas – išryškinti centrinės ginčo temas, formas ir siužetą, labiausiai gilinantis į susikirtusius skirtingus literatūros supratimus, literatūros istorijos žanro įsivaizdavimus ir XX a. antrosios pusės lietuvių literatūros traktuotę.

3 Sigitas Parulskis, „Storos istorijos perlai ir pelenai“, *Lietuvos rytas*, 1996 03 08.

4 Donata Mitaitė, *op. cit.*

5 Anielius Markevičius, „Literatai ir piratai“, *Literatūra ir menas*, 1996 03 30.

Polemikos dalyviai ir geografija

Svarstymų apie *XX amžiaus literatūros* mastą rodo gausus dalyvių skaičius ir plati raiškos geografija. Skirtingo pobūdžio ir auditorijos spaudoje nuomosės reiškė skirtingų profesijų, literatūrologinio intereso ir pasirengimo bei institucijų žmonės – jau vien tai turėjo sąlygoti recepcijos margumą ir prieštarumą.

Stambią polemizuotojų grupę sudarė profesionalūs literatūrologai, priklausantys skirtingoms kartoms (nuo vyriausių, itin stiprias, autoritetingas pozicijas literatūros lauke turinčių, iki tuomet pačių jauniausių) ir atstovaujantys visoms pagrindinėms literatūros tyrimų institucijoms (Vilniaus universitetui, Vilniaus pedagoginiam universitetui, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutui): Vanda Zaborskaitė, Leonardas Sauka, Albertas Zalatorius, Viktorija Daujotytė, Algis Kalėda, Elena Baliutytė, Donata Mitaitė, Giedrius Viliūnas, Audinga Peluritytė.

Į literatūrologinį leidinį nebūdingai aktyviai reagojo rašytojai, taip pat įvairių kartų ir estetinių laikysenų (Romualdas Lankauskas, Jonas Juškaitis, Sigitas Geda, Judita Vaičiūnaitė, Juozas Aputis, Sigitas Parulskis, Anielius Markevičius ir kiti). Į aptarimą įsitraukė ir platesnė auditorija: vadinamosios mėgėjų kultūros žmonės (pavyzdžiui, kritikas Aleksandras Šidlauskas), mokytojai, politiniai kaliniai ir kiti.

Neįprastą literatūros istorijos aktualumą tuometinei visuomenei iškalbingai liudija plati ir įvairialypė polemikos viešoji tribūna: mokslo ir analitiniai kultūros leidiniai (*Darbai ir dienos*, *Kultūros barai*), kultūrinė periodika (*Literatūra ir menas*, *Šiaurės Atėnai*, *Metai*, *Dienovidis*, *Dialogas*), plačios auditorijos šalies dienraščiai (*Lietuvos rytas*, *Lietuvos aidas*), specialios tematikos (istorinės, politinės) spauda (*Voruta*, *Opozicija*). Vertinimai taip pat skelbti regioninėje spaudoje (pavyzdžiui, *Biržiečių žodyje* ar *Jonavos balse*). Anot polemikos dalyvės Aldonos Kruševičiūtės, knyga buvo „aptarinėjama net ir atokiausių provincijų „literatūros salonuose““⁶.

Tad 10-ojo dešimtmečio viduryje, praėjus penkeriems nepriklausomybės metams, atrodė stebėtinai svarbu kalbėtis, vertinti, pritarti ar nesutikti su vieno tyrinėtojo pateiktu XX a. lietuvių literatūros vaizdu. Dauguma rašiusių patvirtino tokio veikalo reikalingumą („ilgai laukta knyga“⁷, „Reikmė turėti naujoviškai [...] aprašytą mūsų literatūros istoriją subrendo tiesiog žūtbūtinai“⁸). Kartu atsi-

6 Aldona Kruševičiūtė, „Trumpa kaip laikraščio dalia?“, *Dialogas*, 1996 04 26.

7 Giedrius Viliūnas, „Tarp kritikos ir mokslo“, *Kultūros barai*, 1996, Nr. 4, p. 72.

8 Algis Kalėda, „Kritiko ir istoriko akločiu“, in: *Darbai ir dienos*, 1996, Nr. 3 (12), p. 246.

liepimų gausa ir įkarštis rodo, kokia didelė įtaka buvo pripažįstama (nebūtinai pasakant) paties Kubiliaus autoritetui ir jo knygai – juk neskubama nagrinėti ir ypač nuginčyti to, kuris neatrodo paveikus, turintis pakankamai galios formuoti skaitytojų nuomonę. Tiek neutraliau recenzavę, tiek aršokai kritikavę ar atvirai gynę diskutantai tekstuose kartojo panašią schemą: pripažino Kubiliaus literatūrologinį svorį (argumentai apie jo kompetencijos kilmę ir pagrindą apėmė prigimtinį pasaulimą („apsigimęs kritikas“⁹), darbštumą, moralinį atsparumą ir kt.), tačiau kvestionavo *XX amžiaus literatūrą*.

Prasidėjusi recenzijomis (jos buvo vyraujanti viešos diskusijos forma), vėliau polemika pasipildė trumpesnėmis replikomis ar bendresniais, į Kubiliaus knygą tik atsiremiančiais, pokalbiais¹⁰. Ilgainiui diskusija iš individualaus lygmens perėjo į institucinį: kadangi nemažai Kubiliaus kritikų veiklą glaudžiai siejo su autoriaus darboviete – Lietuvių literatūros ir tautosakos institutu – ir jai priskyrė dalį atsakomybės, tuometinis Instituto direktorius Leonardas Sauka ėmėsi viešu laišku aiškinti istorijos atsiradimo aplinkybes ir *XX amžiaus literatūros* vertinimą. Šiame tekste kultūros institucijos gramatiškai pakeltos į savarankiškų subjektų rangą: „Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas yra nuoširdžiai dėkingas *Literatūros ir meno* savaitraščiui, *Metų* mėnraščiui už dėmesį Vytauto Kubiliaus knygai *XX amžiaus literatūra*“¹¹).

Polemikos teminiai ir probleminiai branduoliai

Chronologiškai polemika išsirutuliojo iš poros priešingų vertinimų. 1995-ųjų pabaigoje pasirodė akademiškai ramaus, nuosaikaus tono Vandos Zaborskaitės recenzija¹². Ji palankiai įvertino Kubiliaus estetinius sprendimus („absoliuti literatūrinių vertybių klausą“) ir istorijos kaip literatūrologinio žanro techniką: esą autoriui pavyko rasti deramą pusiausvyrą tarp literatūros proceso ir indivi-

9 Vanda Zaborskaitė, „Kaip rašyti literatūros istoriją“, *Lietuvos aidas*, 1995 12 22.

10 Pavyzdžiui, diskusijų stalai Pasaulio lituanistų bendrijos konferencijoje, plačiau žr. *Lituanistika XXI amžiaus išvakarėse: Tyrinėjimų prioritetai, metodai ir naujovės*, Vilnius: Pasaulio lituanistų bendrija, 1997, p. 53–64, 131–143.

11 Leonardas Sauka, „Apie *XX amžiaus literatūrą* ir ją lydinčias nuomones“, *Literatūra ir menas*, 1996 02 24.

12 Vanda Zaborskaitė, *op. cit.*

dualių rašytojų, pritaikyti vieningą vertinimo sistemą, „charakteringu stiliumi“ taikliai apibūdinti kūrėjus ir bendrą raidą. Vis dėlto Kubiliaus knyga pastūmėjo Zaborskaitę iškelti literatūros istorijos rašymo teorinį ir praktinį sudėtingumą (tenka aprėpti didelį laikotarpį, atskleisti vyksmo šakotumą, suderinti visumos kaitą ir atskirus portretus bei kūrybos vertinimą). Jau recenzijos pavadinimas klausė: „Kaip rašyti literatūros istoriją?“.

Netrukus publikuotas kur kas kritiškesnis Almanto Samalavičiaus atsiliepimas „Naujoji literatūros mitologija“¹³, kurio tezės ir argumentai liudijo to meto literatūros lauke egzistuojant kitokią nei Zaborskaitės literatūrologinę pasaulėžiūrą ir metodologines simpatijas. Samalavičiaus tekste pasirodė kone visos pagrindinės būsimos polemikos linijos: kaip „galėtų/turėtų būti“ suprantama literatūra, rašoma jos istorija, modeliuojama XX amžiaus eiga ir ypač sovietmečio laikas, kaip vertintina Kubiliaus sukurta versija, iš dalies – kokiais principais dirba Kubilius kaip literatūros istorikas. Šioje recenzijoje taip pat pasigirdo dauguma leitmotyvų, kuriuos vėliau kartojo, plėtojo, grindė kiti *XX amžiaus literatūros* kritikuotojai:

- įsitikinimas (ar bent dvejonė), kad literatūros istorijai neturi (arba ne taip labai) rūpėti politiniai, socialiniai kontekstai ir ideologinės rašytojų laikysenos (anot Samalavičiaus, „Stropiai ir išsamiai apibūdinamas kūrybos kontekstas galiausiai nustelbia pačią kūrybą“¹⁴);
- Kubiliaus dėmesys minėtiems kontekstams laikytinas ankstesnių literatūros tyrimų inercija, sovietmečio marksistinės metodologijos liekana;
- *XX amžiaus istorijos* struktūros, reiškinių apimtys trūkumai ryškinami lyginant su Vakarų Europos akademine tradicija (šitai būdingiausia Samalavičiui, plg. jo frazes: „Nežinau nė vieno rimtesnio Vakarų Europos literatūros istorijos veikalo, kuriame...“; „O, pavyzdžiui, anglų akademiniai kritikai...“¹⁵; kiti recenzentai į komparatyvistiką beveik nesileido);
- vertinant pro užsienio literatūrologijos prizmę, Kubiliaus istorijoje pagėdauta platesnės literatūros teritorijos, kad būtų įtraukta eseistika, taip pat biografinė, dokumentinė, populiarioji literatūra („detektyvinė beletristika“¹⁶, mokslinė fantastika);

13 Almantas Samalavičius, „Naujoji literatūros mitologija“, *Literatūra ir menas*, 1996 01 06.

14 *Ibid.*

15 *Ibid.*

16 *Ibid.*

- dažniausi ir ilgiausi debatai sukosi apie Kubiliaus *XX amžiaus literatūron* surinktą vardyną, rašytojų grupavimą ir apibūdinimo proporcijas – esą vieni nepagrįstai įtraukti, kiti nepamatuotai nutylėti, tretį nepakankamai pagerbti. Zaborskaitė prieštaravo XX a. pradžios vaizdui, o Samalavičiaus atsiliepimu prasidėjo gausūs priekaištai dėl antrosios amžiaus pusės. Knygos kritikai manė, jog Kubiliaus sukonstruotoje istorijoje „prigęsta ir ištirpsta reikšmingos literatūros asmenybės“, „tiek pat eilučių skiriama ir vidutinybei, prasimušusiai į literatūrą socialistinio gyvenimo būdo apologetika, ir modernizmo impulsus absorbavusiam poetui ar prozininkui“¹⁷;
- nesutampant recenzento ir *XX amžiaus literatūros* autoriaus susidarytoms rašytojų hierarchijoms, proceso periodizavimui, estetiniams kriterijams, neįžvelgiant darbe vieningos vertinimo ir klasifikavimo sistemos, prieita išvada, kad „vertės centrai V. Kubiliaus monografijoje neaiškūs, ideologizuoti, retsykais – pritempti“¹⁸.

Šių aspektų ir tezių variacijos aptinkamos daugumos į polemiką įsitraukusių literatūrologų tekstuose. Panašius dalykus giliau ar paviršutiniškiau reflektavo ir rašytojų replikos ar platesni svarstymai, ypač kolektyvinis Sigito Gedos, Jono Juškaičio, Romualdo Lankausko, Juditos Vaičiūnaitės rašinys¹⁹. Tačiau įdomu, jog būtent šis rašytojų tekstas, iš esmės neįvedęs naujų problemų, tik aštriau, įsakmiau jas išreiškęs, įskėlė daugiausia kibirkščių literatūros bendruomenėje, išprovokavo susirašinėjimo periodikoje seriją, kurioje nuo Kubiliaus knygos nutolta į polemizuotojų sovietmečio patirties peripetijas, asmeninius nesutarimus ir pan.²⁰ Apskritai *XX amžiaus literatūros* recepcija rašytojų bendruomenėje buvo emocišgesnė ir kategoriškesnė. Kubiliaus knyga inspiravo retą ir įdomų literatūros įvykį, kai rašytojai palyginti gausiai, organizuotai priešinasi literatūrologi-

17 *Ibid.*

18 *Ibid.*

19 Sigitas Geda, Jonas Juškaitis, Romualdas Lankauskas, Judita Vaičiūnaitė, „Asmeniška literatūros istorija“, *Literatūra ir menas*, 1996 01 20.

20 Pavyzdžiui, Juozas Laurušas, „Talentų mįslės“, *Dienovidis*, 1996 02 09; Stasys Stunguryš, „Mesianizmas ar sektantizmas?“, *Literatūra ir menas*, 1996 04 27; Jonas Petronis, „Atskira nuomonė“, *Literatūra ir menas*, 1996 03 09; Idem, „Antirepliką“, *Literatūra ir menas*, 1996 03 30; Romualdas Lankauskas, „Dienovidžių sutemos“, *Literatūra ir menas*, 1996 02 24; Judita Vaičiūnaitė, „Baltos dėmės literatūros istorijoje“, *Literatūra ir menas*, 1996 02 24.

nėms interpretacijoms, įjautrintai, dirgliai reaguoja į savęs pačių klasifikacijas ir apibūdinimus. Antai Vaičiūnaitė rašė: „Laikai, kai žmonės leidžiasi surikiuojami, nudažomi kokia nors spalva ir iš baimės tyli, – praėjo“²¹. Lankauskas, jausdamasis kompetentingas vertinti literatūrologinį darbą, pareiškė: „Literatūros ir tautosakos institutas leidžia nekvalifikuotai paruoštas ir šiuolaikinio literatūros mokslo reikalavimų neatitinkančias istorijas, nedovanotinai nutylinčias visą būrį įdomių ir savitų rašytojų [...]. Ateity kategoriškai draudžiu Literatūros ir tautosakos institutui rašyti apie mane kokiame nors leidinyje, nors mano kūrybos vertinimai būtų kuo palankiausi ir išsamiausi“²².

Atokiau nuo profesionalių literatūros kūrėjų ir tyrėjų esantys žmonės viešumoje dažniau entuziastingai, kartais patetiškai džiaugėsi Kubiliaus istorija kaip susisteminančia XX a. kūrybą, pirmąja tokia po sovietmečio, pavyzdžiui: „objektyvus, tolerantiškas, džentelmeniškas“ literatūrologas skaitytojams „pakėlė uždangą, kuria sovietiniai ideologai pusę amžiaus slapstė tikrąjį lietuvių literatūros veidą“²³, „Literatūros veikalas, kokio Lietuvoj dar nebuvo“²⁴, „Sąžininga, tikslu ir profesionalu“²⁵.

Tad po pirmųjų recenzijų randantis vis naujiems tekstams, Kubiliaus XX amžiaus literatūros vertinimai ilgainiui įsiūbavo aistringą polemiką. Knyga davė dingstį aiškintis, kas to meto literatūrologams ir rašytojams yra literatūra, kaip įsivaizduotina jos raida, kokius lūkesčius kultūros bendruomenė bei platesnė visuomenė sieja su mokslo darbais.

Dėl literatūros sampratos. Kubiliaus veikalo recepcija rodo, kaip stipriai XX a. 10-ojo dešimtmečio viduryje Lietuvoje konkuravo dvi literatūros traktuotės: autonomiškas meninis darinys ar (o galbūt „ir“) visuomeninis reiškiny. Vieni linko literatūra laikyti tik tam tikrus estetinius kriterijus atitinkančius kūrinius, menui priskirti tik estetines funkcijas. Kiti, tarp jų Kubilius, literatūrą matė sociumo nare, veikiamą istorijos ir pačią joje aktyviai dalyvaujančią. Du po-
lius reprezentuoja tuometinis Algio Kalėdos klausimas, užduotas recenzuojant

21 Judita Vaičiūnaitė, *op. cit.*

22 Romualdas Lankauskas, *op. cit.*

23 Jonas Petronis, „Istorijos rašomos naujaip“, *Voruta*, 1995 12 23–31.

24 Kęstutis Grigaliūnas, „Literatūros veikalas, kokio Lietuvoj dar nebuvo“, *Jonavos balsas*, 1996 02 03.

25 Aleksandras Šidlauskas, „Sąžininga, tikslu ir profesionalu“, *Literatūra ir menas*, 1996 01 27.

XX amžiaus literatūra: „kaip literatūros istorikas turėtų traktuoti savo objektą: ar kaip grynai autonomišką žodžio meną, ar kaip sociumo dvasinės, kultūrinės ir socialinės raiškos būdą?“²⁶. Kalėda šią literatūrologinę dilemą, kitaip nei kiti polemizuotojai, pateikė ne kaip individualią Kubiliaus pasirinkimo problemą (taip sumažindamas tyrėjo riziką ir atsakomybę), o kaip nuo „senų laikų“ besitęsiantį ginčą, ypač atsinaujinusį XX a. pradžioje. Nors Kalėda atsargiai vertino Kubiliaus literatūros traktuotę, rado argumentų ją ir palaikyti, ir pakritikuoti, išvelgė kompromisinį variantą, tačiau akivaizdu, kad į antrąjį – socialųjį – supratimą žiūrėjo rezervuotai, ypač į Kubiliaus viltis apie literatūros grįžtamąjį socialinį poveikį. Ideologiniai rašytojų veiklos aspektai istorijoje recenzentui atrodė ne labai reikalingi, veikiau paprastinantys literatūros procesą ir sovietmečio kūrinių perskaitymą. Visoje polemikoje literatūros, kaip estetinio fenomeno, samprata turėjo daugiau šalininkų, todėl nuoseklu, kad Kubiliaus knyga šiuo pagrindu pelnė tiek kritikos.

Dėl literatūros istorijos žanro. Literatūros samprata tiesiogiai lemia literatūros istorijos koncepciją, tad ir čia 1996-aisiais požiūriai skyrėsi, atskirai kalbėta apie literatūros mokslo darbų specifiką. Kubiliaus sukurtas modelis pirmiausia kėlė kolegų tyrėjų diskusijas apie jo konstravimo principus, literatūros istorijos žanro kriterijus ir „grynumą“, adresatą, svarstymus apie literatūros istorijos reikmes ir galimybes.

Vieniems literatūrologams atrodė reikalinga, svarbu literatūros istorijoje derinti bendrąsias trajektorijas su aiškiu estetiniu gradavimu („literatūros istorikui reikia to ir to“²⁷), tačiau kitiems vertinantis kritiko balsas skambėjo disonansu. Štai Giedrius Viliūnas, kurį labiausiai domino „mokslinė šio veikalo vertė“²⁸, nepritarė dvigubam Kubiliaus užmojui išdėstyti literatūros raidą ir kartu su kritiko užsidegimu vertinti tekstų kokybę. Jo manymu, mokslas „reikalauja neutralumo ir distancijos“²⁹. Kubiliaus knygą Viliūnas lokalizavo tarp kritikos ir mokslo, pridurdamas, kad „Tiek informacijos pobūdžiu, tiek stilium *XX amžiaus literatūra* artimesnė pirmajam tipui“³⁰, nesiimanti gvildinti jokių moksl-

26 Algis Kalėda, *op. cit.* p. 248.

27 Viktorija Daujotytė, „Pamąstymai apie lietuvių literatūros istoriją“, *Dienovidis*, 1996 01 26.

28 Giedrius Viliūnas, *op. cit.*, p. 72.

29 *Ibid.*

30 *Ibid.*

nių problemų. Panašų dvilypumą diagnozavo Kalėda: „Kritiko ir istoriko aki-pločiu“³¹, tik laikydamas ne didesniu trūkumu, o Kubiliaus mąstymo ir rašymo būdu, sugebėjimu sujungti dvi sritis ir kalbėjimo stilius. Viliūnui *XX amžiaus literatūra* atrodė metodologiškai eklektiška, neatnaujinamai tęsianti „ankstesnės devyndarbės mūsų ‚literatūrologijos‘ palikimą“³² (kabutės turbūt rodytų išskirtinį recenzento kritiškumą tam palikimui?), laikytina ne tiek istorija, kiek vertin-gu „taiklių formuluočių, kūrybiškų įžvalgų sąvadu“³³. Taigi Kubiliaus literatūros istorijos rašymas vertintas kaip pasenęs, reikalingas atnaujinimo, o palankiau nusiteikusių recenzentų – tiesiog kaip „tradicinis“³⁴.

Svarbi disputo apie literatūros istorijos žanrą gija, tiesa, menkai plėtotą, buvo klausimas, kaip tiksliau suvokti ir išdėstyti literatūros procesą: ar kaip vien-tisą (kokį Kubilius norėjo matyti savo *XX amžiaus literatūroje*: „Šiame veikale bandoma XX a. lietuvių literatūrą suvokti kaip vieningą procesą“³⁵), ar kaip dau-giašakį, supintą iš paralelių ieškojimų, alternatyvių laikysenų (pavyzdžiui, vien-tisos istorijos koncepcija nepasikliovusi Daujotytė rašė: „Literatūra yra vieninga tik tiek, kiek ji yra literatūra, menas. [...] Lietuvių literatūros meninės raidos tendencijos yra sutrūkinėjusios [...] Vargu ar pasiteisins nuostata visą XX amžių suvokti kaip vientisą“³⁶).

Dėl sovietmečio interpretacijų. Vytauto Kubiliaus knyga apima viso XX amžiaus lietuvių literatūrą, tačiau recepcijos centre atsidūrė tik antroji laikotarpio pusė (kaip išsitarė Zaborskaitė, „Knygą pradėjau skaityti nuo vidurio“³⁷). Pirmosios pusės kanonui paprastai buvo daugmaž pritariama arba jis iš viso nutylimas kaip nereikalaujantis pataisų. Tačiau Kubiliaus pateikta sovietmečio literatūros raidos versija, t.y. apie daugumos pačių polemikos dalyvių išgyventą neseną praeitį, kėlė daug kaitrių ginčų.

Literatūrologai kūrybos atkarpų padalijime bei rašytojų paskirstyme pasi-gedo aiškumo ir stipresnės motyvacijos. Anot Viliūno, „ties 1940 metų riba

31 Algis Kalėda, *op. cit.*

32 Giedrius Viliūnas, *op. cit.*, p. 76.

33 *Ibid.*, p. 76.

34 Donata Mitaitė, *op. cit.*

35 Vytautas Kubilius, *op. cit.*, p. 10.

36 Viktorija Daujotytė, *op. cit.*

37 Vanda Zaborskaitė, *op. cit.*

veikalo autorius staiga rezignuoja ir tolesnę literatūros tipologiją iš pradžių paveda politikos vingiams, o paskui redukuoja iki aptarimo pagal rūšis³⁸. Daujotytė kvietė problemiščiau matyti „tarybinės“ literatūros ribas ir sluoksnius („turėtų būti didelis masyvas su skirtingomis linijomis, gal ir spalvomis“³⁹), naujai permąstyti naudojamas sąvokas, ypač socrealizmo turinį („Ar tarybinė literatūra apima laikotarpį? Ar ji tapatintina su socrealizmu?“⁴⁰). Rašytojai rinkosi stipresnės konotacijos žodžius ir tvirtino, kad Kubiliaus skirstymas „viską tik sujaukia, o ne paaiškina“⁴¹, logika stokoja „teisingumo“, iškreipia istoriją (pasak Gedos, čia „Didesnis dėmesys ne išliekančioms meninėms vertybėms, o socializmo personoms“⁴²). Neproblemindami sovietmečio konformizmo, ideologijos skvarbumo, jie siūlė vienaprasmiškai dalinti anuometinę literatūrą į dvi dalis – oficiozinę ir su ja nesutapusią: „pavergtoje Lietuvoje egzistavo dvi literatūros, o Rašytojų sąjungoje – dvi sąjungos“⁴³. Kai kuriose replikose vyravo mintis iš kultūros proceso į literatūros istoriją represyviai atrinkti tik tai, kas „vertinga“, nekvestionuojant savo vertinimų sąlygiškumą, Kubiliui priekaištaujant, kad „Kai kurie autoriai [...] pristatomi visai be reikalo, nes prosovietinės ideologizuotos jų knygos jau dabar nuėjusios į praeitį“⁴⁴.

Polemika nepasiūlė itin dalykiškų alternatyvų tirti, modeliuoti sovietmečio literatūrą, tačiau bendroji debatų atmosfera akivaizdžiai paliudijo ypatingą 10-ojo dešimtmečio vidurio jautrumą šiai temai, emocinio santykio persvarą prieš analitinį, vidines prieštaraus pačių polemizuotojų lūkesčiuose. Pavyzdžiui, XX amžiaus literatūros kritikai norėjo, kad kūryba būtų vertinama ir istorija dėliojama vien pagal estetinius kriterijus, tačiau greta priekaištavo Kubiliui dėl nepakankamo ar, jų požiūriu, klaidingo politinio pervertinimo (iš polemikos žodyno: „per menkai demaskuoja“, miglotai „atsijoja“, neišryškina antikonformistinės literatūros ir „dvasinės, kūrybinės rezistencijos“ – taip elgtis kritikai esą nesąžininga ir amoralu). Parulskiui atrodė, kad vertinant Kubiliaus knygą bei kalbant apie literatūrą apskritai, „tikslingiausia“ gilintis į estetiškes

38 Giedrius Viliūnas, *op. cit.*, p. 74.

39 Viktorija Daujotytė, *op. cit.*

40 *Ibid.*

41 „Darbštumas ir skubėjimo kaina: Keturios nuomonės apie Vytauto Kubiliaus XX amžiaus literatūrą“, *Metai*, 1996, Nr. 1, p. 79.

42 *Ibid.*, p. 81.

43 Sigita Geda, Jonas Juškaitis, Romualdas Lankauskas, Judita Vaičiūnaitė, *op. cit.*

44 Anielius Markevičius, *op. cit.*

problemas, o ideologiniai veiksniai yra „tarsi ir šalutiniai“⁴⁵. Kita vertus, šis recenzentas pasigedo dar išsamesnio sovietmečio aprašymo, taip netiesiogiai pripažindamas, jog nagrinėjant to meto literatūrą neįmanoma apsieiti be sociopolitinės aplinkos, o Kubiliaus pasirinktas kontekstinis literatūros raidos pateikimas pasiteisina.

Dėl literatūros istorikų „objektyvumo“. Debatai dėl literatūros istorijos žanro ir Kubiliaus pateiktos sovietmečio versijos užaštrino literatūros mokslo „objektyvumo“ temą. Kai kurie polemizuotojai, ypač rašytojai, neabejojo, kad literatūros istorijos darbai (ir literatūros tyrimai, kritika) turėtų būti „objektyvi“, pateikti vienintelę „tikrąją“ istorinę tiesą, duoti vienareikšmes ir galutines klasifikacijas bei kūrybos perskaitymus. Pagal šią sampratą literatūros tyrėjas yra visažinis ekspertas, legitimuojantis „gerus“ rašytojus ir kūrinių „išliekamąją vertę“ (plg. Zalatoriaus nuostatą: „Kodėl negalima eiti, sakysime, tik per meninių vertybių viršukalnes, nes jos liks istorijoje, o visą smulkmę atiduoti enciklopedijoms ir žinynams?“⁴⁶, „istorikas – ne kritikas, bet istorikas dar labiau turi atsijoti vertybes, nes jam padeda laikas“⁴⁷). Net ir nesutikant su konkrečiais kritiko verdiktais, pripažįstama jo socialinė galia, svarus poveikis literatūros edukacijai (ar ne todėl rašytojams atrodė svarbu „įspėti iš jo [Kubiliaus *XX amžiaus literatūros* – L.] besimokysiančius literatūros: nebūkite per daug patiklūs!“⁴⁸). Nuoseklu, kad tie, kurie laukė objektyvumo, nepripažino istorikų asmeninio skonio ir simpatijų įtakos sprendimams („Juk literatūros istorija nėra savo skonio demonstravimas arba tuo labiau primetimas kitiems“⁴⁹), nesimėgavo Kubiliaus metaforomis (esą puošnus poetiškas stilius nederą žanrui).

Tačiau polemikoje matyti ryški tendencija kontrargumentuoti tokioms pažiūroms ir stengtis kultūrinėje visuomenėje įdiegti *autorinės* literatūros istorijos idėją, t.y. įtvirtinti literatūrologo ar kito kultūros dalyvio teisę individualiai interpretuoti literatūros procesą. Daugėjo pasakymų, kad autorinė istorija įmanoma ir kad ji nėra tokia pavojinga nusistovėjusiai literatūros gyvenimo tvarkai, kaip kai kurie nuogastauja. Štai į polemiką įsijungusios Donatos Mitaitės pirmasis

45 Sigitas Parulskis, *op. cit.*

46 „Darbštumas ir skubėjimo kaina“, p. 83.

47 *Ibid.*

48 Sigitas Geda, Jonas Juškaitis, Romualdas Lankauskas, Judita Vaičiūnaitė, *op. cit.*

49 *Ibid.*

teiginys, pateiktas kaip aksioma: „Kubilius parašė pirmą autorinę XX amžiaus lietuvių literatūros istoriją“⁵⁰. Ji taip pat pabrėžė, kad darbas „nepretenduoja būti vienintelis ir neužkerta kelio kitiems, kuriuose galbūt literatūros raida bus aprašyta kitokiu rakursu“⁵¹. Diskusijai įsibėgėjant tokių teiginių tik dažnėjo: Kubilius pateikė „savo“ XX a. vaizdą ir tai „yra jo teisė“⁵²; Kubilius „nepabūgo parodyti, kokia yra jo XX a. lietuvių literatūros mozaika [...] Kitas literatūros tyrėjas [...] sudėstytų savaip“⁵³.

Simptomiška, kad šį požiūrį deklaruojančiuose tekstuose žodį *istorija* keitė daugiau laisvės ir subjektyvumo leidžianti sąvoka *interpretacija*. Pavyzdžiui, Kalėda siūlė „į šį veikalą žiūrėti kaip į vieną iš galimų XX a. literatūros interpretacijų“⁵⁴, o Leonardas Sauka visą ginčą dėl *XX amžiaus literatūros* įvardijo kaip skirtingų interpretacijų konfliktą⁵⁵. Audingos Peluritytės recenzija praktiškai pademonstravo, kaip galima kito literatūrologo sukurtą istorijos viziją perskaityti kaip savitą ir įdomią, nesiekiant su autoriaus koncepcija nei susitapatinti, nei ją paneigti (*XX amžiaus literatūros* logikoje išvelgė romantizmo kodą⁵⁶).

Šis poslinkis atrodo vienas svarbiausių dalykų polemikoje dėl Kubiliaus *XX amžiaus istorijos*, sutapęs su 10-ojo dešimtmečio viduryje vykusiais mąstymo apie kultūrą pokyčiais, galbūt ir pats juos paskatinęs. Tais pačiais 1996 m. Pasaulio lituanistų bendrijos organizuotoje diskusijoje Alfredas Bumblauskas teigė: „Istorikas privalo suprasti, kad kiekvienas turi savo perspektyvą, kad istorijos gali būti skirtingos“⁵⁷. Darius Kuolys antrino: „ar mūsų humanitariniuose moksluose yra įvykęs episteminis lūžis, ar literatūros, istorijos tyrinėtojas suvokia, kad jis pats priklauso istorijai ir viską gali interpretuoti. Jo kuriamas tekstas yra interpretacija, o ne objektyvus vertybių nusakymas“⁵⁸. To meto literatūros laukas artėjo prie suvokimo, kad „Istorikas kuria tekstą, norėdamas papasakoti

50 Donata Mitaitė, *op. cit.*

51 *Ibid.*

52 Elena Baliutytė, „Kas pažadėta – ištesėta“, *Šiaurės Atėnai*, 1996 02 03.

53 Aldona Kruševičiūtė, *op. cit.*

54 Algis Kalėda, *op. cit.*, p. 247.

55 Leonardas Sauka, *op. cit.*

56 Audinga Peluritytė, „Literatūros karžygis prieš istorijos minotaurą“, *Literatūra ir menas*, 1996 01 20.

57 *Lituanistika XXI amžiaus išvakarėse*, p. 135.

58 *Ibid.*, p. 57.

dabarčiai apie praeitį, o pasakodamas suvokia savo autorystę⁵⁹. Pokytį gali iškalbingai paliudyti sąvokos *asmeniška* funkcionavimas. Štai 1996 m. atsiliepimą apie Kubiliaus knygą rašytojai pavadino „Asmeniška literatūros istorija“, kur „asmeniška“ turėjo vien neigiamą reikšmę; 2006-aisiais toks įvardijimas yra nebe priekaištas, o veikiau originalumo, savito mąstymo pripažinimas⁶⁰.

Replika po dešimtmečio

Po pirmosios recepcijos bangos praėjus dešimčiai metų kai kurie Kubiliaus *XX amžiaus literatūros* ypatumai, anuomet sukėlę daug ginčų ar atrode nepriimtini, galbūt leistųsi perskaitomi kitaip. Knygos išleidimo metais Lietuvoje labiau pasitikėta į tekstą orientuotomis studijomis, kontekstų medžiaga ir jos nagrinėjimas vertinti skeptiškai. Tačiau žvelgiant iš nūdienos literatūros tyrimų perspektyvos, kurioje teoriškai įteisintas ir praktiškai įtvirtintas dėmesys istorijai, atidi socio, politikos, ekonomikos analizė ir pan., Kubiliaus domėjimasis ideologija ir plačiais kontekstais neatrodytų „šalutinis“ ar visiškai prasilenkiantis su literatūros istoriko ketinimais, juoba sietinas vien su sovietiniu marksizmu.

Socialumo gylis ir plotis Kubiliaus darbuose būtų atskiros studijos objektas⁶¹, tačiau jo literatūros samprata, įsižiūrėjimo į kontekstus būdai, socialiniams veiksniams suteikiamas svoris galėtų būti apmąstyti, tarkime, ir literatūros sociologijos tradicijoje. Metaforiškai sakant, galbūt kaip „intuityvioji“ jos forma, kai kryptingai nesiremiamą teorinėmis idėjomis, tačiau panašiai suvokiamas menas, kaip aktualūs atsirenkami tie patys analizės objektai ir aspektai. Nors yra tvirtai nusistovėjęs Kubiliaus kaip psichologinės ar psichologinės hermeneutinės krypties interpretatoriaus įvaizdis⁶², akivaizdu, kad socio, plotmė taip

59 *Ibid.*, p. 143.

60 Audinga Peluritytė, „Asmeninės teorijos metmenys“ [recenzija Viktorijos Daujotytės knygai *Mažoji lyrikos teorija*], *Metai*, 2006, Nr. 10, p. 94–102; Viktorija Daujotytė, „Asmeninė literatūros istorija: Mokytojos Bronės Katinienės šviesiam atminimui“, *Metai*, 2006, Nr. 11, p. 154–159.

61 Įdomių įžvalgų esama Elenos Baliutytės knygoje *Laiko įkaitė ir partnerė: Lietuvių literatūros kritika 1945–2000*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.

62 Taip Kubilių pristato, pavyzdžiui, Kęstutis Nastopka, „Literatūros samprata XX a. lietuvių kritikoje“, in: *XX amžiaus lietuvių literatūra*, redaktorius Vytautas Kubilius, Vilnius: Vaga, 1994, p. 422; Elena Baliutytė, „Kubilius Vytautas“, in: *Lietuvių literatūros enciklopedija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 253.

pat buvo neatskiriamas jo literatūros sampratos dėmuo: „Literatūra išdžiūtų ligi dugno, atsižadėjusi iliuzijų pagerinti pasaulį, atsakomybės už savo laiką, rūpesčio dėl atskiros žmogaus ir visos tautos likimo“⁶³. Viena vertus, mokslininkas tikėjo, kad literatūros srityje egzistuoja tam tikros nuo istorijos nepriklausančios universalijos (pavyzdžiui, „tikroji“ meninė vertė, glūdinti pačiame kūrinyje), kita vertus, nagrinėdamas konkretaus laikotarpio literatūrą, jos socialiniam būviui skyrė reikšmingą vaidmenį. Nepriklausomybės metais dėmesys socialumui tik sustiprėjo: istoriniuose tyrimuose, metinėse literatūros apžvalgose, publicistikoje Kubiliui rūpėjo nagrinėti kultūros politiką, menininkų elgseną, knygų leidybos ir prekybos industriją, skaitybą, literatūros formų ir turinio sąsajas su valstybės sankloda (totalitarine, demokratine), ekonomine sistema (socialistine, kapitalistine, privataus verslo).

Literatūros istorija, Kubiliaus įsitikinimu, „fiksuoja literatūrinio gyvenimo visumą, kurią sudaro ne tik tekstai, bet ir skaitytojų reakcijos, tam tikras psichologinio ir estetinio laukimo horizontas, į kurį orientuojasi kūrėjas“⁶⁴. Prie tekstų jo darbuose šliejasi rašytojų sambūriai, kritika, švietimo sistema, auditorijos lūkesčiai, ekonominės aplinkybės ir t.t. O tekstų ypatybės (žanrų sistemą, vyraujančias temas, poetiką) Kubilius glaudžiai siejo su krašto politine, socialine istorija. Štai tik vienas pavyzdys iš 2003 m. publikuoto straipsnio „Tautinė literatūra ir tautinė valstybė“⁶⁵, kurį galima perskaityti kaip savotišką sociokritiką: „Savo kilme ir prigimtimi menas nepriklauso nuo valstybės institucijų. Tačiau [...] Literatūra ugdo ir vienija tautą, kuri yra svarbiausias valstybės subjektas, o nelaisvės metais žadina jos atmintį ir laisvės troškimus. Tautos istorinio likimo pokyčiai lemtingi literatūros vidiniams pokyčiams“⁶⁶.

63 *Interviu su rašytojais*, sudarė Stasys Lipskis, Vilnius: Vaga, 1980, p. 294.

64 Vytautas Kubilius, *Literatūra istorijos lūžyje*, Vilnius: Diemedžio leidykla, 1997, p. 174.

65 Idem, „Tautinė literatūra ir tautinė valstybė“, in: *Darbai ir dienos*, 2003, Nr. 35, p. 7–18.

66 *Ibid.*, p. 7.

Užsklanda

Dėl XX amžiaus literatūros kilusi polemika buvo ginčas dėl literatūros supratimo, istorijos (kaip žanro bei sovietmečio atkarpos), dėl kritiko (konkrečiai Kubiliaus ir apskritai tyrėjo, kuris bando inventorizuoti šimtmečio palikimą ir interpretuoti totalitarinio laiko kultūrą). Nors tuometiniame literatūros lauke garsiausiai formuluota literatūros kaip estetinio darinio samprata, diskutuojant apie literatūros istoriją estetiniai ir literatūriniai argumentai buvo papildomi etiniais ir ideologiniais. Aptariant įvairius veikalo aspektus, poleminės įtampos styga jungė estetikos ir politikos polius (todėl neatrodo visiškai atsitiktinumas, kad 1996 m. apibūdinant polemiką išnirio politinio turinio palyginimas: „Knygą smerkiančiųjų ir besipiktinančiųjų choras toks didelis, tarsi V. Kubilius būtų parašęs ką nors panašaus į *Trumpą VKP (b) istorijos kursą*“⁶⁷). Tikėtina, jog ši polemika reikšmingai prisidėjo prie pastangų XX a. pabaigos Lietuvos literatūros lauke pateisinti ir įteisinti autorinę, individualią literatūros istoriją.

Paties Kubiliaus atsakas į jo XX amžiaus literatūros recepciją ryškesnis ne viešame, bet privačiame diskurse. Vienuose į kritiką reagavo jautriai ir skaudžiai: „Metimas lauk – atstumiamas kaip toks [...]. Tai ženklas – nešdintis lauk“⁶⁸, „Išmuša kaip pasiutusį šunį“⁶⁹. Kritiką išgyveno kaip jaunesnių kartų spaudimą trauktis bei rašytojų bendruomenės esą iš sovietmečio paveldėtą polinkį susi-reikšminti ir norą diktuoti savas istorijos versijas. Kartu sau rašė: „pavartau tą *Istoriją* ir negaliu suvokti, kas ten blogai“⁷⁰.

67 Donata Mitaitė, *op. cit.*

68 Vytauto Kubiliaus dienoraštis, 1996 01 06. Už galimybę pasinaudoti dienoraščio rankraščiu dėkoju Jūratei Sprindytei.

69 *Ibid.*, 1996 02 03.

70 *Ibid.*, 1996 05 29.

Reception of the 20th Century Literature: Polemic over Literature, History and the Critic

S u m m a r y

The paper examines a polemic that rose after the publishing of Vytautas Kubilius' book *20th Century Literature* in 1995: the main topics, forms, and development; the positions and professional, institutional, and generation dependence of its participants, their arguments and rhetoric. The number and fervour of reviews was evidence of the importance and influence attached to Kubilius' work, but at the same time it highlighted different approaches to literature (an artistic composition or a social phenomenon performing aesthetic, social and political functions), its historic process (homogeneous or multiplex), expectations of literary studies (uncompromisingly objective or subjective, Soviet *vs* Western, with priorities given to aesthetics or attention to social functions). The polemic displayed a particular sensitivity to various interpretations of Lithuanian literature of the Soviet period and the problematic place of the post-Soviet critic. The paper also considers the way the history of literature written by Kubilius could be read and interpreted after a decade of its publication, especially the possibility of a different estimation of his attention to historical contexts and ideological aspects in the perspective of contemporary literary studies.

Key words: Vytautas Kubilius, literary history, 20th century literature, polemic.

VANDA ZABORSKAITĖ

Vytautas Kubilius: pašaukimo drama

Anotacija: Straipsnyje aptariamos sąlygos, kurios Vytautą Kubilių paskatino ankstyvoje jaunystėje patikėti sovietine ideologija, geresnio ir teisingesnio pasaulio sukūrimo iliuzijomis. Atskleidžiama, kaip jo požiūris keitėsi vis giliau suvokiant autentiškos literatūros nesuderinamumą su socrealizmo varžtais, o sovietinės kultūros politikos – su tikraisiais nacionalinės kultūros poreikiais. Blaivėjimo procesą skatino ir bendrosios politikos veiksniai (Vengrijos revoliucija 1956 m., „Prahos pavasaris“ 1968 m.). Konfliktuose su valdžios institucijomis Kubilius iškilo kaip autoritetingiausias estetinio vertinimo arbitras, literatūros ir visuomenės moralinis autoritetas. Bet jo kūrybinę veiklą draskė skausmingi vidiniai konfliktai, kai rašymas „sau“ kirtosi su privalomais darbais Lietuvių kalbos ir literatūros institute, kuriame jis dirbo nuo studijų pabaigos ir kuriam jautėsi įsipareigojęs. Tik atkurtoji Nepriklausomybė leido išsivaduoti iš kankinusio dvilypumo.

Raktažodžiai: Vytautas Kubilius, biografija, literatūros kritika, pašaukimas.

Vytauto Kubiliaus gyvenimo dramatismas buvo užkoduotas jo gimimo valandą, tik užsimezgas pirmiesiems lemtingiems asmens pradmenims. Iš kur talentas – sunku pasakyti, bet turėjo giminėje glūdėti tas realybę peržengiantis, su tikrove nesusitaikantis dvasios skrydis, iš kurio galėjo gimti ir estetinių patirčių nepasotinamas alkis, ir savęs išsakymo, savęs teigimo nenumaldoma būtinybė. Iš tėvo beatodairiško avantiūrizmo – kritiko maištingumas ir drąsa, kartais įžūli, su niekuo nesiskaitanti. O iš kur tas neišsakomas estetinis jautrumas, sprendimų tikslumas? Iš kur ta žodinės raiškos dovana? Atminties talpumas? Asociacijų turtingumas? Iš kur talento turtingumas, gylis, jėga? Talentas yra paslaptis, kaip Kubilius pasakys po daugelio metų, ir čia nieko daugiau neįmanoma bepridurti.

Kad yra pašauktas literatūrai, Vytautas pajuto dar gimnazijoje. Stodamas į universitetą nedvejojo rinkdamasis specialybę: „Literatūra – tai mano kategoriškasis imperatyvas. Ji – gyvenimo prasmė. Be jos negaliu gyventi“, – rašė

1946 m. dienoraštyje¹. Jau tada aiškiai žinojo savo literatūrinius prioritetus: Kuosa-Aleksandriškis esąs didžiausias lietuvių rašytojas. Dar gimnazijoje skaitė *Židinio* ir *Naujosios Romuvos* komplektus, manė, jog menas ir politika yra nesujungiami dydžiai „tarytum upės krantai“ (315). Jam buvo „gražu ir gera bažnyčioje“, nors niekada nepajuto „Dievo iš arti“; „Norėjosi tikėti kažkuo aukštesniu, išvysti pasaulio beribiškumą, pajusti nepaaiškinamą grožio dvelksmą. Tik jokių būdu nesusitaikyti su kasdienybe kaip galutine tiesa“ (319). Šitą tikėjimo ilgę pripažįsta perkėlęs į literatūrą. Baisėjosi Kvetkų bažnyčioje žaliakepurių nušautų trijų jaunų vyrų karštais, prie kurių alpo jaunos moterys. Sau kartojo, kad šitos skriaudos niekad neužmirš ir nedovanos. Žiūrėdamas į partizanų lavonus, pamestus Biržuose KGB kiemelyje, juto geliantį siaubą. Jis maištavo prieš kiekvieną neteisybę. Vilkijoje 1944 m. šoko į akis pačiam gimnazijos direktoriui, kaip šis drįstas raginti stoti į vokiečių kariuomenę (nors tas tik aiškino klasėje generalinio tarėjo kreipimąsi). Biržuose šimtadienio proga išrėžė patetišką prakalbą kaltindamas mokytojus, kad neparuošė abiturientų gyvenimui. Kai po linksmų Užgavėnių klasės draugas, eilėraščių kūrėjas, atsidūrė KGB mūriuke, nulėkė aiškintis, kodėl jis suimtas („Jaunutis leitenantas, pri-trenktas įžūlaus kvailumo, po valandos paleido mus nesumuštus“, 318). Šitaip maištaudamas jis vis dėlto sakėsi neturėjęs nei aiškaus tikslo, nei tvirtų pasaulėžiūros pamatų. „Priklausiau savo kilme ir padėtimi kaimo proletariatui, kuris niekada nesijautė gyvenimo šeimininku“ (318). Iš šių miestelio grytelninkų sovietinė valdžia neatėmė žemės, negrasino išvežimu. Vasarą Kubilius dirbdavo ūkininkams, gaudavo kelis maišus grūdų ir arklį nusivežti malkoms į Biržus. Kas antrą ar trečią šeštadienį pareidavo į namus, motina į vokišką kuprinę idėdavo duonos kepalą, porą butelių pieno, bryzą lašinių. Ankstyvais pirmadienio rytmečiais (ketvirtą valandą) išeidavo pėsčias, kad spėtų į pamokas (gimnazija buvo už 28 kilometrų). Apie Kubiliaus būsimą žmoną Janiną Žėkaitę jos draugės brolis man pasakojo, kaip jis, vidutinio ūkininko sūnus, vaikystėje grįždavo su tėvais iš atlaidų ir matydavo karves ganančią savo vienmetę Janę. Jo tėvas sustabdydavo arklį, o mama sakydavo: „Bėk, Vytuk, paduok našlaitėlei saldainį...“. Paskui visam gyvenimui susitiko du vargo vaikai ir buvo kartu, kol atgulė vienas šalia kito Antakalnio baltų smilčių kape.

1 Vytautas Kubilius, *Literatūra istorijos lūžyje*, Vilnius: Diemedžio leidykla, 1997, p. 316; toliau cituojant tekste skliaustuose nurodomas tik puslapis.

Už būsimus „žemininkus“ Kubilius buvo jaunesnis mažiau nei dešimčia metų, tačiau tokiam amžiui ir tokiu laiku tai labai daug. Jo literatūros mokytojas Biržų gimnazijoje buvo Bronius Krivickas (gimęs 1919), jau baigęs universitetą, redagavęs moksleiviams skirtą žurnalą *Ateitis*. Bene visi žemininkai buvo ateitininkijos auklėtiniai, tad pasaulėžiūrinis apsisprendimas buvo gilus ir aiškus. Vėliau, tik kitame istoriniame kontekste ir kitoje situacijoje, Kubilius daug mąstys apie nevienodą skirtingų kartų lemtį.

1948 m. kovo 20 d., dar neįpusėjęs lituanistikos studijų, Kubilius buvo išmestas iš Kauno universiteto „dėl antitarybinio laikymosi fakultete“, „už platinimą studentų tarpe buržuazinės literatūros ir atvirą propagandą“ (320), – taip buvo užrašyta mandatų komisijos sprendime. Šis dokumentas neleido niekur įsikabinti – nei darbe, nei studijose, neleido net skaityti universiteto bibliotekoje. Liko tik sodinti bulves ir pomidorus tetos darže.

Ir tuomet įvyko didysis Kubiliaus lūžis, lemtingas apsisprendimas. Komjaunuolio Zakarijaus Grigoraičio (rodos, buvusio studijų draugo, vokiečių sušaudyto Vilkaviškio gydytojo žydo sūnaus, to paties, kuris sakė kaltinamąją kalbą metant Kubilių iš universiteto) dėka Kubilius pateko globon idealistiškai nusiėkusių komunistų, kurie pasišovė padėti „klystančiam varguomenės vaikui“. 1949 m. pavasarį jam buvo pasiūlyta dirbti stilistu Kauno dienraštyje *Tarybų Lietuva*. Kubilius nuo ryto iki vakaro taisė, perrašinėjo mažaraščių autorių tekstus ir nepastebimai pats persiėmė sovietmečio sąvokomis bei stilistiniais štaisais. Anot jo, „Ne tokie baisūs iš arti pasirodė ir patys ‚bolševikai‘ – Kauno žydėliai, buvę pagrindininkai, kenčiantys skrandžio opas, mėgę anekdotus, truputėlį ironiški Maskvos politikos atžvilgiu, dėkingi už subrauktus rankraščius“ (322). Kai gavo užpildyti komjaunimo anketą, jam tai pasirodė savaime aiškus dalykas, nors dar taip neseniai, kai „Aušros“ gimnazijoje buvo pasiūlyta stoti į komjaunimą, jis „atšoko kaip nuplikintas karštu vandeniu“ (317). Tačiau 1949 m., kone neįsudamas, peržengė lemtingą slenkstį. Noras studijuoti ir dirbti literatūros darbą, iš pačių esaties gelmių kylantis pašaukimo balsas pasirodė toks stiprus, jog nustelbė visus okupacinės pokario tikrovės patyrimus.

Prasidėjus tų metų antisemitinei kampanijai (kovai „prieš kosmopolitizmą“), laikraščio *Tarybų Lietuva* redakciją taip pat turėjo palikti žydų tautybės darbuotojai. Redaktorius Icchokas Gurvičius paklausė Kubiliaus, ką gera galėtų jam padaryti prieš išeidamas. Kubilius atsakė: „Noriu studijuoti“ (322). Ir štai – studijos Vilniaus universitete bei darbas *Literatūros ir meno* redakcijoje. Mokslininko

prisiminimu, „Šitaip buvau įstatytas į tarybinio literato kelią. Plakanti rykštė ir maloningas gerumas buvo stumiančios jėgos, kurios žinojo, ko siekia. O aš tenorėjau vieno – studijuoti. Nesvarbu, kokiomis sąlygomis ir kokia kaina“ (323).

Tokia laikysena stebėtis, nesuprasti, smerkti gali tik tas, kuris pats nėra panašios situacijos išgyvenęs. Kokių argumentų reikia, kad žmogus pačioje jaunystėje pats nubrauktų savirealizacijos viltis ir galimybes? Pasirinkti beviltišką kovą miškuose ir žūtį? Jo mokytojas Bronius Krivickas, viską blaiviai matydamas, pasirinko tokį kelią, bet jis tai padarė stumiamas nenugalimų aplinkybių, kai kitos išeities nebebuvo. Galėjo iš nevilties šitaip pasielgti ir Kubilius, tačiau ar nevilts yra geriausias patarėjas? Kubilių į jo kelią stūmė galingas, nenumaldomas kūrybos instinktas. „Aš gi su tais, kurie stato ir kuria“, – tai taps jo gyvenimo devizu daugeliui metų. Gyvybinga, stipri prigimtis neleido jam pasirinkti neigimo, negatyvizmo. Bet, kita vertus, jis nuslydo į iliuzijų klystkelius. Tuomet nesuprato, kad, net ir išsivadavęs iš iliuzijų, teliks lemtingas dvilypumo kelias, kuriuo teks eiti beveik visą likusįjį gyvenimą. Ar buvo galima išvengti šio istoriškai nulemtos kompromiso? Vėliau Kubilius apie tai ne kartą mąstys, bet tuosyk jis tapo tikinčiu komjaunuoliu ir puolė savo naująjį tikėjimą įgyvendinti su prozelito įkarščiu. Kitaip jo spontaniškai, integraliai, vidinio susidvejinimo dar nepažįstančiai prigimčiai nebuvo įmanoma. Jis vėl pasijuto įgimtoje maištininko ir kovotojo už teisybę situacijoje, kurią jau buvo išbandęs gimnazijoje ir Kauno universitete. Tik ten, kaip jis savo autobiografijoje aiškina, „Mano priešgynyستė buvo emocinė, romantinė, nusižiūrėta iš Knuto Hamsuno ir Jurgaus Jankaus romanų. Neturėjo nei aiškaus tikslo, nei tvirtų pasaulėžiūros pamatų“ (318). O dabar, kaip tikėjo, į kairę ir į dešinę svaidydamasis pamokymais, kaltinimais ir raginimais, kovojo dėl geresnio ir teisingesnio pasaulio. Universitete Kubilius susižavėjo Eugenijaus Meškausko paskaitų apie dialektinį ir istorinį materializmą logika ir įtaiga:

Kokie tvirti istorijos dėsniai, pagrįsti ekonominių formacijų ir klasių kovos logika! Kokia humaniška yra mokslinio socializmo esmė, atmetanti žmogaus išnaudojimą, socialinę nelygybę ir karus!

Nebeturėjau jokių kontraargumentų, stovėdamas šitų didingų dabarties ir ateities rūmų papėdėje. Norėjau dalyvauti jų statyboje, kurią taip šlovino žymiųjų pasaulio rašytojų kohorta – Maksimas Gorkis, Louis Aragonas, Paulis Éluard'as, Bertoltas Brechtas, Pablo Neruda. (324)

Tiesa, giliai širdyje sukirbėjo vos girdimas abejonių kirminėlis, kai sutiko mergaitę „didelėmis žalsvomis akimis“, kuriai visai neseniai vakaro prieblandoje deklamuodavo Kuosos-Aleksandriškio eilėraščius ir kuri paklausė: „Kodėl tu, Vytai, taip rašai? Kaip tu pasikeitei?“ (326). Buvo gėda susitikti jį motiniškai mylėjusią Meilę Lukšienę. Kubilius nedrįso niekam prasitarti, kad, vedamas iš dalies komjaunonoliško tikėjimo, iš dalies – savisaugos instinkto, pakluso Lietuvos TSR Rašytojų sąjungos spaudimui ir LKP Centro Komitetui įskundė Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedros dėstytojus – savo mokytojus. Vėliau, jau prasidėjus Sąjūdžiui, jis parašys karčios savianalizės kupiną straipsnį „Rašytojas pokary“: „... privalome teisti patys save, savo bejėgiškumą ir savo gėdą, nes didesnę ar mažesnę kaltės dalį nešamės visi, kurie ką nors rašėme ir spausdinome stalininėje epochoje, paklusdami jos dogmom, drauge jas palaikydami ir diegdami lietuvių kultūroje“².

Atsipeikėti Kubilius pradėjo tik po keleto metų, „pats gavęs kirvapente į kaktą“ (326). Po Stalino mirties buvo tepraėjęs vos pusmetis, kai Genrikui Zimanei užkliuvo Kubiliaus straipsnis „Kurti kovingą, gyvenimišką poeziją“, kuriame kritikas žymiausiems to meto poetams prikišo tuščiažodžiavimą ir dirbtinį patosą, pasigedo tikro jausmo ir nuoširdumo. Zimanas tai pavadino „formalistinių atrūgų gromuliojimu“³, prie puolimo iškart prisijungė rašytojų brolija. Kubilius tapo „mušamu“ literatu ir tokiu liko iki pat sovietinės epochos galo.

Kubiliaus iliuzijos nesubyrėjo iš karto – 1953-ieji yra tik skausmingo kelio pradžia. Tada „Dėl vieno straipsneliuko, jau nukryžiuoto *Tiesoje*, net dvi dienas burbuliavo antrasis Tarybų Lietuvos rašytojų suvažiavimas“ (327). 1956 metų Vengrijos revoliucija buvo sužadinusi viltis apie „socializmo su žmogišku veidu“ galimybę, prasidėjo vadinamasis „atlydys“, palietęs visą Sovietiją. Į kultūrinio gyvenimo areną išėjo „šešiasdešimtųjų karta“ („šestidesiatniki“), taip pat ir Lietuvoje: ryškiausi jos atstovai – Justinas Marcinkevičius, Algimantas Baltakis, Alfonsas Maldonis, žinoma, ir Vytautas Kubilius. Tačiau ir vėl:

Vos prasižiojau 1956 m. pagirti atbundančią lyriką, *Komunistas* terkštelėjo partiniu kumščiu. Straipsnį apie Balio Sruogos dramaturgiją energingai kapojo 1957 m. kaip „revizionizmo išpuolį“ ne tik Kazys Ambrasas, bet ir LKP CK sekretorius Vladas Niunka. Po straipsnio „Vidinis monologas“ 1968 m. Rašytojų sąjungos partinė organizacija ragino valdžią imtis „organizacinių priemonių“. (327)

2 Idem, *Problemos ir situacijos*, Vilnius: Vaga, 1990, p. 178.

3 Genrikas Zimanas, „Formalizmo atrūgos“, *Tiesa*, 1953 09 26.

Po ketverių metų didžiulę audrą sukėlė Kubiliaus straipsnis „Talento mįslės“⁴. LKP CK sekretorius Antanas Barkauskas spaudoje mokslininką priskyrė prie tų kūrybinės inteligentijos atstovų, kuriems „ne pakeliui su mumis“ (328). Puikiai apgintos habilituoto daktaro disertacijos tvirtinimas buvo sustabdytas beveik septyneriems metams. Taip pat užsidarė kelias į spaudą.

Visa tai veikė Kubiliaus literatūrinę laikyseną. Blėso tikėjimas oficialiąja estetika, brendo ir stiprėjo savitas, autentiškas literatūros reiškinių ir viso literatūros proceso vertinimas. Bet kartu vis labiau ryškėjo tokioje situacijoje neišvengiamas dvilypumas. Būdinga yra knyga *Naujų kelių ieškant*⁵, į kurią sudėti 1961–1964 m. straipsniai. Čia esama talentingų, puikių įžvalgų apie Kazio Binkio, Kazio Borutos, Vinco Mykolaičio-Putino, Ievos Simonaitytės kūrybą, apie stiliaus, poezijos tipologijos, literatūros žanrų problemas, tačiau drauge esama stipriai ideologizuotų tekstų, pavyzdžiui, „Socialistinio humanizmo keliu“ ar „Kokia šiandien turi būti kritika?“. Neatrodo, kad jie būtų tik „perkūnsargiai“, kuriais siekta prisidengti nuo cenzūros. Sovietinės mąstysenos šampai tebeglūdėjo sąmonėje daug giliau. Tai rodytų, pavyzdžiui, kitais atžvilgiais puikus straipsnis apie Binkį. Keturvėjininkų greitą pasitraukimą iš literatūrinės arenos Kubilius aiškino grynai sociologiniais argumentais, būdingais tarybinei literatūrologijai:

Jie šūkavo prieš biurokratiją, grūmojo miesčionijai, tačiau eiti išvien su darbininkų klase, su komunistiniu judėjimu, kaip Vladimiras Majakovskis, kaip geriausi vokiečių, prancūzų, čekų, lenkų avangardistai, bijojo. [...] Keturvėjininkai neišdrįso atsiplešti nuo buržuazijos kamieno. Jie neišdrįso pereiti išnaudojamųjų klasių pusėn, grumtis už negailestingai pamintas elementarias darbo žmogaus teises. Smulkiaburžuazinis anarchizmas, gana išblėsęs ir padrikas, buvo vienintelė visuomeninė keturvėjininkų platforma. Ir todėl jie neturėjo aiškesnės politinės programos, vientisesnės ideologijos, tvirtesnės socialinės bazės lietuvių visuomenėje, didelio ir prasmingo tikslo, teikiančio moralinės ištvermės⁶.

Kubiliui didelis ir prasmingas tikslas, teikiantis moralinės ištvermės, vis dar tebebuvo tarybinis socializmas, nors tikėjimas juo nesulaikomai blanko. „Mes žinome, kuo netikime, ko nekenčiame ir nepriimame. Bet pajusti savyje tikėjimą kaip svaiginančią jėgą – vis sunkiau“ (299), – įrašė dienoraštyje 1966-aisiais.

4 Vytautas Kubilius, „Talento mįslės“, *Nemunas*, 1972, Nr. 2, p. 17–20.

5 Idem, *Naujų kelių ieškant*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1964.

6 *Ibid.*, p. 247.

Dvasinio gyvenimo centre atsistojo ir dramatiškai išgyventa ano meto skaudžiausioji dilema tarp tiesos sakymo ir kompromiso. Dienoraštyje kartų kartais prie jos sugrįžtama. Štai tik viena citata iš 1966 m. įrašo:

Prisiminiau Vinco Mykolaičio-Putino literatūrinį vakarą Rašytojų sąjungos klube. Kimiu balsu poetas skaitė *Būties valandos* ir *Lango* kūrinys. Pablyškusiais veidais klausėsi šitos lyrikos pokario literatūrinė nomenklatūra suvokdama, kad būtent Putinas žengia per jų galvas į amžinybę, o jie palieka praėjusiam laikui. Bet tik jų dėka Putinas galėjo išlikti toks, koks buvo. kažkas turėjo rašyti eilėraščius ir poetas „tėvui ir mokytojiui“. Kas žino, gal ne 300 tūkst., o visi 3 mln. lietuvių būtų nudardėję į Sibirą, jei ne šitos giesmės, reiškiančios tautos „džiaugsmą ir padėką“: (300)

Tai ta pati įžvalga, kuri atsivėrė Tomui Mannui, kai šis permastė Vokietijoje fašizmo epochoje susiklosčiusią situaciją. Jo biblinio epo *Juozapas ir jo broliai* pabaigoje yra tokia scena: pas Juozapą, dabar galingą ir turtingą, ateina jį kadaise išdavę broliai, nualinti ištikusio badmečio, prašyti duonos. Jiems nejauku, jie jaučiasi turį nusižeminti prieš išduotąjį ir atsiprašyti. Bet Juozapas pakelia juos ir apglėbia sakydamas: „Tai ne jūs turite manęs atsiprašyti, o aš – jūsų, nes jūs turėjote būti blogi, kad aš galėčiau būti geras“. Matyt, toks yra giliausias kaltės ir atleidimo išsprendimas totalitarizmo pragarą patyrusiems žmonėms, įžvelgiant jų likiminį solidarumą.

Desperatiška Kubiliaus būseną tęsėsi ne vienerius metus. Draugai (anot jo, tokie pat spardomi liumpenai) visa tai matė ir atjautė. Jurgis Lebedys ne kartą sakydavo: „Mesk pagaliau tą kritiką, juk vis tiek čia nieko gera nepasieksi. Imkis literatūros istorijos“. Lebedys tokią užuovėją buvo susiradęs senojoje literatūroje, nors jaunystės aspiracijos buvo kitos – jį traukė naujesnės literatūros kalbinė raiška, stilių problematika. Bet Kubilius tylėdavo. Kai kiti sakydavo: „Rašyk atsargiau“, jis atšaudavo: „Man neįdomu rašyti, nieko neužkabinant“. Kubilius buvo apsigimęs literatūros kritikas, negalėjęs gyventi, nelaikydamas rankos ant tvinksinčio literatūros gyvenimo pulso. Jis buvo savojo pašaukimo įkaitas, užtat ir buvo pasmerktas gyventi nuolatinėje dvasinėje įtampoje. Dramatiškas vidinis konfliktas buvo jo nuolatinė būseną, iš kurios totalitarinėje valstybėje jam nebuvo išeities, neišdavus savojo pašaukimo.

Užsmaugus Vengrijos revoliuciją ir ypač „Prahos pavasarį“, buvo dar ryžtingiau koreguojami idėjiniai orientyrai. Nuo pokario visuomenės diferenciacijos

linija ėjo tarp kapitalizmo ir socializmo, o po Vengrijos revoliucijos – tarp stalininio socializmo ir socializmo „su žmogišku veidu“: „Pagrindinė pažangos tiesė šiandien yra demokratizavimo tiesė, kur kiekvienas laisvės iškovojoimas yra žingsnis į priekį, o jos slopinimas – žingsnis atgal“ (303).

Lemtingas buvo jau minėtas 1972-ųjų paskutinis puolimas, išbloškęs Kubilių iš visaverčio literatūrinio gyvenimo. Priverstinės tylos metai buvo egzistencinių apmąstymų laikas, atvedęs į radikalų minčių eigos posūkį. „Reikėtų mokytis žvelgti į savo literatūrinės sėkmės ir nesėkmės remiantis Balio Sruogos išmintimi: „Visi mes esame svečiai pasauly. / Ir tu esi, ir vyskupas, ir aš““ (305). Savisaugos instinktas tam priešinosi, tačiau Kubilius suprato, kad „tik ties buvimo-nebuvimo riba gali paaiškėti tavo esmė, kuri baikščiai rusena periferijoje, kol nevirsta esminiū – būti ar nebūti – klausimu“ (305). Jis vis dar griaužėsi, kad iškilus dilemai – laikytis „kategoriško imperatyvo“ ar tęsti literatūrinius žaidimus, – pasirinko literatūrinių žaidimų tęsinį. Bet tie žaidimai, jei apskritai galima juos taip vadinti, jau buvo pakilę į visiškai naują plotmę. Ištylėjęs tamsoje dvylika metų (*Salomėjos Nėries lyrika* išeina 1968-aisiais, o kita knyga – *Kazio Borutos kūryba* – tik 1980), jis, atrodo, suranda savo tikrąjį ir ano meto sąlygomis įmanomą kelią: atsisako dalyvauti gyvenamojo meto literatūros procese kaip kritikas, pereina į literatūros istoriją, tačiau vis tiek renkasi netolimos praeities autorius ir problemas, kurie jam gyvybiškai svarbūs ir aktualūs. Vėliau beveik pamečiui pasirodo knygos, kurios laikytinos Kubiliaus kūrybos viršukalnėmis: *XX amžiaus lietuvių lyrika* (1982), *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas* (1983), *Žanrų kaita ir sintezė* (1986), *Ievos Simonaitytės kūryba* (1987). Jos patvirtina teisingumą teiginio, kurį Kubilius buvo išsakęs 1972 m., to sunkiojo laikotarpio pradžioje: „Mes pratęsėm lietuvių kultūros egzistavimą nepalankiausiomis sąlygomis – be jos būtume likę paskutiniai vargšai“ (306). Drauge tai atsakymas į kankinantį klausimą, kurį kelią pasirinkti: drąsaus pasipriešinimo ar bailaus konformizmo. Nėra vieno kelio, galima tik abiejų šių kelių dviprasmiška sampyna:

Vienas poetas įpykęs šaukia: štai jie vaikšto su baltomis pirštinaitėmis, stati ir principingi, o mes turime kuopti mėšlą, būti konformistai, paskui klausytis priekaištų dėl savo bailumo.

Tokia yra literatūrinio gyvenimo dialektika – jai reikia ir pataikūnų, ir drąsuolių. Tik konformistų dėka gali egzistuoti ir nekonformistai. Kompromisai žlugdo kuriančias asmenybes, tačiau be kompromisų su esamomis istorinėmis sąlygomis kultūra negalėtų išsilaikyti. (300)

Taip šitoji dilema totalitarinėje valstybėje lieka neišsprendžiama, tik darosi kas kartą vis skaudesnė. Žmogus, kuris iš esmės yra labai vientisas, integralus, lieka tragiškai pasmerktas dvilypumui, nors jau aiškiai mato, kur tiesa ir kur melas. Savo dvilypę būklę Kubilius apibūdino taip: „Grįžau į savo pirmųjų studijų metų jau-seną: kūrinio meniškumas yra vienintelis lemiamas jo vertės kriterijus. Literatūros atsinaujinimo akciją patyliukais orientavau į modernizmo tradiciją“ (329). Tačiau greta tokių refleksijų eina darbas Lietuvių literatūros ir kalbos institute.

Instituto planinius darbus turėjau rašyti pagal principą: atiduok, kas ciesaoriaus, – ciesaoriui... Negalėjo būti jokių nukrypimų nuo marksistinių aksiomų: kapitalizmas pasmerktas žlugti, o socialistinė santvarka – žmonijos istorinio kelio viršūnė. Jomis reikėjo vadovautis, rašant *Lietuvių literatūros istoriją* ar kolektyvinį rinkinį *Spalio revoliucija ir lietuvių literatūra*, kuris buvo sumanytas kaip Instituto ideologinio patikimumo iškaba. (329)

Nebuvo galimybės įterpti savų minčių į valdiškos ideologijos šampus, kurie ėmė taip nusitrinti, kad veikiausiai ir skaitytojai turėjo jų nebepastebėti. Savęs klausė:

Kur baigiasi apsauginės valdiškos retorikos pylimas ir prasideda tavo vidinė erdvė? Kada tu tikras ir kada netikras? Ar nesi ištiesai sueižėjęs iki pat pamatų?

Užguldavau juoda neviltilis. Literatūra suspausta geležiniais gniaužtais. Beprasmiška iš jos tikėtis teisingumo ir laukti esminio atsinaujinimo. Siena nepralaužiama! Iš kritikos reikalaujama, kad ji būtų „partijos instrumentas“. Ir niekas daugiau. Tavo rankos surištos, ir tu siūbuoji pakabintas kilpoje. Nemigos naktimis sakydavau neviltilis ir pykčio vidinius monologus, melodramatiškai narstydavau vieną košmarišką reginį: ateini prie Centro komiteto rūmų ir susidegini kaip Vietnamo vienuolis... (329–330)

Šiame kontekste pažymėtinas nevienareikšmiškas Kubiliaus santykis su Kostu Korsaku. Viena vertus, Kubilius jį paprastai traktuodavo kaip despotišką vadovą, taip jis būdavo vertinamas ir draugų pašnekesiuose. Išjuokiamas ir smerkiamas, iš tikrųjų ne vienam ne tik įgrisęs, bet ir kenkęs, pavyzdžiui, labai ilgai laikydamas neperskaitytas disertacijas, taip nudelsdamas gynimą, negalvodamas, kad skurdžiai jaunesnieji bendradarbiai laukdavo gynimo, trokšdami greičiau gauti didesnę atlyginimą. Kita vertus, Kubiliaus dienoraščiuose ir kituose užra-

šuose matyti gilesnis ir esmingesnis požiūris. Matyti, kad Korsaku domėjosi dar besimokydamas Vilkijos gimnazijoje. Pradėjęs studijuoti Kauno universitete, rašė referatą apie Korsako eilėraščių rinkinį *Paukščiai grįžta*, įrodinėdamas, kad marksistinis kritikas ir poetas grįžo iš Maskvos nusivylęs ir palūžęs. Jis suprato, kokia sunki buvo Korsako situacija, kai šiam reikėjo „nulenkti išdidžią galvą, pačiam apspjaudyti save, norint išlikti Lietuvoje, dirbti mokslinį darbą, išsaugoti nuo ‚valymų‘ vieną iš svarbių lietuvių kultūros centrų“ (305). „Ar po tokio pažeminimo dar galima atsitiesti?“, – klausė Kubilius 1971 m., dar nežinodamas, kad ir jam teks kažką panašaus patirti 1973-aisiais. Kai partinė valdžia reikalavo atsiimti jau apgintą disertaciją, mokslininkas rašė: „Atsidūriau tarp dviejų ugnių. Vieni reikalauja drąsos, akibrokštų, rizikos. Kiti spiria prie sienos, kad atgailačiau, atsiklaupęs ant kelių“ (307). Sunkią valandą jautėsi Korsako suprstas ir atjaustas: „Mano šokinėjimams prieš vėją Kostas Korsakas, Instituto direktorius, galbūt nepritarė, bet toleravo, prisimindamas savo paties jaunystės rašinių atakuojančią dvasią. Tik kartą pasakė: laikraštinės publikacijos greitai pasimiršta, reikėtų rašyti studijinius darbus“ (329). Tuometinės Rašytojų sąjungos vadovai keletą kartų spyrė Korsaką, kad atleistų Kubilių iš Lietuvių kalbos ir literatūros instituto, tačiau jis nepakluso. Kubilius jautėsi už tai įsipareigojęs.

Taip buvo iki Atgimimo, iki Nepriklausomybės pradžios. Nusimetęs tiek laiko vilktą dvilypumo jungą, Kubilius aistringai skelbė laisvės, atsinaujinimo, drauge ir atgailos šūkius:

Manau, kad iš mūsų kaulų dar nėra galutinai išėjęs baimės ir sustingimo pašalas. Mūsų smegenys dar tebėra užverstos besibaigiančios socializmo epochos šiukšlėmis. Tebevelkame savyje ideologijos primatą kaip socialistinio realizmo paveldą: kas ne su mumis, tas prieš mus. Kaip ir seniau, mokame tik kaltinti, o ne suprasti ir atleisti. Esame pilni nuoskaudų, įtarumo, įniršio. [...] Vis sunkiau darosi išsaugoti savyje dvasinę ramybę, susikaupimo tylą, esmingumo nuojautą, virš visa ko sklandančio grožio pojūtį – būtinus dalykus individualiai kūrybos laisvei. (7–8)

Bet kiek tas dvilypumo jungas buvo iki galo nusimestas? Atgimimas, Sąjūdis, Nepriklausomybės pradžia buvo laikas, į politikos sūkurį įtraukęs visus. Kubilius taip pat negalėjo stovėti nuošaliai. Daugelį nustebino jo staigus ir radikalus posūkis į dešinę, tapimas Piliečių Chartijos pirmininku. Nemaža artimiausių draugų, vienminčių, bendrakeleivių, kurie priklausė liberaliajai visuomeninio

gyvenimo kryptį, su širdgėla nuo jo atšlijo. Kodėl taip įvyko? Gal sovietmečiu sunkiai kentėjęs dėl ideologinės prievartos, dabar, tarsi prie žemės prilenkta stangri medžio šaka, staigiai paleista, Kubilius bloškėsi į priešingą pusę? Atsinešęs iš gimtųjų namų kaimo proletaro pasaulėvaizdį, kuris turėjo jį atvesti į politinę kairę (ten visą laiką ir buvo jo nuoširdžios simpatijos, traukusios prie Juliaus Janonio ir Kazio Borutos), jis puolė į dešinę. Gal tai buvo noras pabrėžtinai atsiriboti nuo sovietinės ideologijos, su kuria tuo metu sietas bet koks kairumas (nors atsikūrusi socialdemokratija jau siūlė aiškią alternatyvą), gal nesąmoningas atgailos mostas už privalomus nusilenkimus sovietinei prievartai, o gal nepajėgimas išsivaduoti iš daugumą tada įsukusios Vytauto Landsbergio – Algirdo Brazausko priešpriešos (Kubilius priklausė tiems, kurie besąlygiškai pasidavė Landsbergio įtaigai, jog šis esąs vienintelis patikimas laisvos Lietuvos lyderis)?

Kaip ten bebūtų, reikia pripažinti, kad politinis dešinumas niekaip nepaveikė Kubiliaus literatūrinių pozicijų, niekaip jų neiškraipė ir jose neatsispindėjo. Nepaisant situacijos ir jo paties savijautos painumo, išliko visai literatūrai svarbi estetinė platforma, jo straipsnių ir užrašų įžvalgos liko tokios pat gilios ir tikslios. Literatūriniai sprendimai atgavo savo integralumą ir autentišką balsą. Nebekankino dvilypumas, kuris mokslininką draskė ir žeidė beveik visą kūrybinį gyvenimą. „Aš ginu tradicines vertybes, aš ginu literatūros įsipareigojimą, o dabar viso to nereikia“, – konstatavo su širdgėla. Tačiau kartu buvo atviras naujo laiko ženklams. Ir su didele simpatija juos pasitiko. Buvo įsitikinęs, jog lietuvių kultūrinė savimonė, „išmušta iš uždaro nusistovėjusių vertybių kvadrato, pergyvenusi skaudžius vidinius lūžius, turės apsibrasti, kad meninėje kultūroje ‚visokių yra ir visokių reikia‘, kad meninės kūrybos vertę lemia ne autoriaus ištikimybė vienokiai ar kitokiai ideologijai, o talento dydis“ (141). Kubilius pritarė angažuotos literatūros išpažinėjams, tačiau sutiko ir su Arvydu Šliogeriu, kuris kvietė menininkus grįžti „į save, savo vienetą, slaptąją Dievą“, prabylantį ne „viešumos triukšme, o tyloje“ (141). Jis su pritarimu stebėjo, kaip „Vyksta įdomūs poetiniai, kritikos žaidimai – daug išmonės, grožio, sąmojo, jaunatviškumo; išsivadavimo, laisvo buvimo džiaugsmo be slegiančios rimties, skaudžios atsakomybės, be nuovargio“⁷. Savaitraščio *Šiaurės Atėnai* publikacijos jam atrodė „šiuolaikiškiausias mąstymas. Nėra dogmos, nėra tiesių linijų. Savęs suvokimas paprastoje aplinkoje. Kritiškas požiūris ir autoironiška refleksija – tai esminis dalykas“⁸. Atidžiai

7 Vytautas Kubilius, „Iš Dienoraščio“, *Metai*, 2006, Nr. 11, p. 131.

8 *Ibid.*, p. 137.

sekė naujausią kūrybą, pavyzdžiui: „Perskaičiau Kajoką. [...] Tai, kas buvo atimta sovietmečiu, dabar grįžta su tikru įsijautimu. Kas per žodžio stiprumas, įsitikinimų galia, energetinis laukas. [...] Tai didelė asmenybė, nuostabi šviesa“⁹. Šiose citatose akivaizdus nepaprastai gaivus ir tikslus literatūrinių vertybių jautimas, anaip tol nenunykęs, kaip pačiam Kubiliui nepagrįstai atrodė. Jo pašaukimo drama pagaliau išsprendė, pasiekusi laimingą atomazgą. Vytauto Kubiliaus akivaizdoje stovime prieš vieną gražiausių ir reikšmingiausių lietuvių literatūros vertybių ir prieš sukrečiantį savo tragizmu žmogiškojo buvimo fenomeną.

Vytautas Kubilius: the Drama of Calling

Summary

The paper analyses certain psychological problems related to creative activities in the socio-cultural space of the Soviet occupation in the face of the alternative between resistance and adaptation. This alternative was particularly dramatic for those who had a clear calling, an exceptional innate propensity and ability for making their mark in a creative activity, that under the Soviet regime was stringently ideologised. The intensity of the alternatives drama was commensurate with the intensity and distinction of the talent. Vytautas Kubilius was one of such talented personalities who had to make choices. His route through this world took him from complete identification with the prevailing ideology to the dramatic and slow recovery of his own identity. His talent, forcing its way through the crust of proletarian daily life with elemental force and temerity combined with the passion of a rebellious personality, intellectual quest for the truth and the depth of aesthetic feeling and energy, took him from the spontaneous display of his views in early youth through the bitter break in values and the deepening experience of anguished intellectual efforts to the retrieval of his own identity enriched in the plenitude of its powers. The paper is an attempt to reveal and explain that route.

Key words: Vytautas Kubilius, biography, literary criticism, calling.

9 *Ibid.*, p. 138–139.

BENEDIKTS KALNAČS

Soviet Censorship and Latvian Drama

Abstract: The aim of the article is to trace some aspects in the development of Latvian drama during the decades following the Second World War. It was a unique period in the history of Latvian literature when art was often judged according to its supposed influence on society and seen as means of promoting socialist ideals. The arguments in this article are based on case studies of two leading Latvian playwrights of the period, Arvīds Grigulis and Gunārs Priede. These studies examine the experience of ideological pressure and its impact on the individual.

Keywords: Latvian literature, Latvian drama, Socialist realism, Censorship.

The aim of the article is to follow certain aspects of the development of Latvian drama during the decades after the Second World War. This was a unique period in the history of Latvian literature when art was judged according to its supposed influence on society and used as means of promoting socialist ideals. However, this situation is not unusual when seen in perspective. Drama and theatre have often served as means of propaganda during different historical periods. The Soviet period serves as a good example of how censorship works and how ideological demands influence the creativity of individuals.

This paper is based on case studies of two leading Latvian playwrights of the period, Arvīds Grigulis and Gunārs Priede, and examines their experience of Soviet ideological pressure and the impact that this pressure had on them.

In a sense, the beginnings of the ideology that later takes root in Soviet drama can be traced back to the culture of Latvian theatre and drama from the middle of the 1930s. After the establishment of Kārlis Ulmanis' authoritarian regime in May of 1934, a change took place in the cultural climate that was marked by the opening of the new theatre season in autumn of that year. This was especially felt in the repertoire politics of the Latvian National Theatre. In an introductory

essay for the 1934 season, *Teātra Vēstnesis* (*Theatre News*), the monthly magazine for the theatre, stated that “a new era has begun and more attention must to be devoted to national topics”¹. For the anniversary of Latvian independence on November 18th, one of the most popular epic works of the time was dramatized for the stage. It was the novel *Dvēseļu putenis* (*Blizzard of Souls* 1933–1934) by Aleksandrs Grīns, which describes the heroic deeds of the Latvian Riflemen during the First World War. The dramatization of patriotic themes continued throughout the rest of the 1930s and resulted in the appearance of many new patriotic plays. Several types of plots, characteristic of this new ideology, can be identified in the plays written during the second half of the 1930:

- 1) Plays describing the historical changes that took place in Latvian society during the period of independence, for example, *Bierantos* (*Bieranti Manor*, 1936) and *Skolotāja meita* (*The Teacher's Daughter*, 1937) by Līgotņu Jēkabs. These plays show how the initial enthusiasm created by the establishment of a new independent state gradually turns into disappointment as people experience the negative impact of the political quarrels caused by a system made up of many small parties. The changes coincide with a crisis in the private lives of the main heroes. The last scenes take place after the establishment of the Ulmanis' regime. The strong will of the political leader is indirectly shown to be a catalyst for unification of the entire nation. The individual characters are now also able to restore order to their lives. All contradictions are resolved, and each character finds his or her true place in the collaborative mechanisms of society.
- 2) Works that praise the role of the younger generation. Young people are commonly seen as that force in society which can overcome old divisions artificially preserved by the older generation. Often a conflict between two neighbouring, hostile families is resolved following the example of William Shakespeare's *Romeo and Juliet*. In Latvian plays of the period, like *Vecie un jaunie* (*The Old and the Young*, 1934) by Jānis Akuraters and *Zelta atslēga* (*The Golden Key*, 1936) by Jānis Grots, the young lovers overcome all obstacles and unify not only their hearts, but also their family estates.

---

1 *Teātra Vēstnesis*, 1934/35, Nr. 1, p. 1.

- 3) Plays praising heroic deeds of the national past, for example *Pumpurs un Lāčlēsis* (*Pumpurs and Lāčplēsis*, 1938) by Aleksandrs Grīns. None of these historical dramas directly celebrated the activities of President Ulmanis, but plots devoted to characters with a strong will were meant to be seen as indirectly praising the contemporary political leader. In a certain sense, the trends described above paved the way for the totalitarian ideology that became clearly visible during the second part of the 1940s.

As Soviet troops were approaching Latvia in the autumn of 1944, thousands of people, including hundreds of intellectuals, left their homeland and fled to the West. Among them were Mārtiņš Zīverts and Anšlavs Eglītis, who were never subjected to ideological demands. Dozens of leading Latvian actors fled as well. This left the Latvian stage almost deserted. Scarcely known writers now occupied the places of leading dramatists, and produced plays heavily influenced by Soviet propaganda. One of the best educated among them was Arvīds Grigulis (1906–1989) who became literary advisor at the Drama Theatre in Riga (as the National Theatre was now renamed) after his return to Latvia in 1944 after having lived as a refugee for several years elsewhere in the Soviet Union. Previously a social-democrat, Grigulis now occupied important positions within the communist regime and, presumably, felt under pressure to please the new authorities. However, he preserved his sharp eye for observation, and, strangely enough, was able to create plays that mixed his personal experience with the official dogma.

Grigulis' ideological position is clearly manifested in his first three plays – *Uz kuru ostu?* (*To Which Harbour?*, 1945), *Kā Garpēteros vēsturi taisīja* (*How History was made in Garpēteri*, 1946), and *Māls un porcelāns* (*Clay and Porcelain*, 1947). These works ridicule the earlier Latvian intelligentsia and others who tried to oppose or escape the new Soviet order and celebrate the efforts of a new generation of Socialists.

The first of these plays focuses on the breakdown of former pillars of society. In several scenes that occur from the late 1930s until the mid-1940s, Grigulis shows how the leading officials of pre-war Latvia gradually lose their impact on society. The writer consciously uses the model of nationalistic propaganda that showed historical development as an unavoidable movement towards the

establishment of Ulmanis' regime, transforming it to meet the needs of Soviet ideology. Consider Director Dreimanis' festive address at the end of the Act One of *Uz kuru ostu*?:

I want to talk about everything that our beloved president can and cannot do. (He wipes his eyes.) What was I? Nothing. Garbage. Yes, my friends, a piece of garbage who had a sad little mouse trap factory at Pērnavas street 34a. I was almost dead from starvation. And what am I now? I have the largest rat and mouse trap factory in the entire Baltic States. I have shares in many companies. Who gave this all to me? He did. Why? Because I made the 15th of May.² I won this easy life for you; otherwise the Communists would have eaten you alive. And for this reason shouldn't we stand united? Let us be united and proud. Yes, united, terrible and proud. Let the proudest of all songs be sung, let sound the proudest song!³

In Grigulis' 1945 play, Latvian independence appears to bring only a short-lived success as Dreimanis becomes director of the biggest rat and mouse trap factory in the Baltic States, but soon loses his power and becomes trapped himself. Most of the characters ridiculed in the play personify ideological stereotypes of the bourgeoisie such as a bank director, the mayor of Riga, a member of a University Fraternity, etc. Similar stereotypes are used to portray the other side, such a chauffeur, a spy, or a Soviet military officer. One of the most interesting figures in this drama is Gothards Puplauskis, the Director of a Savings Bank who is a two-faced hypocrite, but at the same time rather naïve. Grigulis shows his quality as a comedy writer through his ironic characterisations.

Kā Garpēteros vēsturi taisīja, the second of the plays mentioned above, ridicules a formerly wealthy peasant who unsuccessfully tries to avoid having to comply with the new farming rules. The author has given the main character the name *Vēzis* (Crab), in this way comparing the character's difficulty in coming to terms with the changes in society with the backward gait of a crab. Some of the scenes border on the grotesque as the audience sees how every effort undertaken by *Vēzis* produces the opposite of its desired effect. However, Grigulis' approach did not avoid criticism. He was blamed for portraying the hero too simplisti-

2 On the 15th of May 1934, Ulmanis overthrew the existing government and took power in a coup d'état.

3 Arvīds Grigulis, *Kopotī raksti*, t. 3, Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1963, p. 29.

cally and not revealing the real dangers caused by such people. Justifying his ideological position, Grigulis wrote a commentary to his work which was also printed in the theatre program:

Even before opening night, this play has caused much discussion. Is character of Vēzis appropriate within the context of the play? It has been said that Vēzis should be smarter, more dangerous, part of a bad crowd. I think that this would be an ideological mistake. In the first place, that type of character would no longer be comical. He would need a different type of environment. In the second place, the unmasking of such a creature is much less necessary. His anti-Soviet views are clear and any sugar-coating which one might use to give his character depth would come off as rather naïve. In the third place, such a character wouldn't be appropriate for the type of comedy used in the play. And, lastly, such a character is not prevalent in the country side and having him appear in the play could be interpreted as the popularisation of such a character.

Taking all of this into consideration, I created Vēzis as a middling farmer with the attendant characteristics of stupidity and greed⁴.

But Grigulis manuscript is also ideologically contentious. In the Act Three the character of Jānis Pakalns, Director of the Executive Committee, openly threatens Vēzis from his position of power:

Comrade Vēzis, if you had but a little bit of intelligence, you would catch on. The Soviet leaders are patient if they see that a person wants to improve, and is battling to overcome the evil in his environment and within himself. But do not be deceived. It is not a sign of weakness, but a sign of strength. Radical changes will soon occur throughout Soviet society. We will see construction the like of which none of us could have imagined, even in his wildest dreams. In the name of the Future, every Soviet citizen has the right to remove any and all obstacles from his path, no matter how many hundreds of years they have stood. Small men had better not tangle with the wheels of history. I warn you for the last time!⁵

---

4 *Ibid.*, p. 658.

5 *Ibid.*, p. 135.

In the historical events that followed in 1949 approximately forty-five thousand Latvians were deported to Siberia. Joining the official ideology and promoting Soviet values became the only possibility for survival. In his speech, Director Pakalns indicates what little meaning historical memory and hundreds of years of tradition had for the new reality.

The third play, *Māls un porcelāns*, written in 1947, follows a new trend of ideological directives. As the demand for positive heroes had become considerably stronger in the late 1940s, in this work Grigulis focuses on the positive example. The hero of the drama, Niklāvs Skulte, undertakes a courageous effort to bring necessary raw materials to his factory by boat during the spring floods. The play follows the example of the Soviet drama of the 1930s where the heroic conquest of nature by men is one of the important themes. Grigulis also adds an important feature to the canon of Socialist Realism – he describes an intelligent old man, a former leading factory worker, who keeps to himself a professional secret necessary for the making of a special sort of porcelain. He finally reveals his secret under the influence of the impressive energy of the new generation. This is a characteristic motif of post-war Soviet plays. However, its full importance is best understood in the context of Director Pakalns speech about the radical changes that would soon occur throughout Soviet society and the suffering of those unwilling to follow the party line.

In his first three plays, Grigulis comes to a clear and unmistakeable formulation of his ideological convictions. In his later creative works, only the nuances change. In the first place, these plays make use of sharp conflicts which are mostly resolved in favour of those characters that are loyal to the Soviet state; in addition to this, the majority of ‘right-thinking’ people over those who think differently grows from play to play.

In the second place, when a conflict arises between the public and private goals of a character, preference is always given to that which has greater social meaning, for instance in the play *Māls un porcelāns*, when factory director Benedikta Krusa agrees to the important, but dangerous expedition of Niklāvs Skulte.

In the third place, the mouthpiece of the author’s ideological views always comes from one section of society. In the plays *Kā Garpēteros vēsturi taisīja* and *Māls un porcelāns*

on the one hand, the status-bound heroes *represent Soviet power* (they are all responsible members of some Soviet institution), but on the other hand they *represent the common man* instead of the ‘freshly baked’ Soviet intelligencia. On average the heroes are about 30 years old, in the prime of life when the ‘spontaneity’ of youth has been transformed into the ‘responsibility’ felt by mature adults⁶.

The author consciously avoids a random selection of heroes by using mature representatives of Soviet power for these roles.

In the fourth place, something common to all the plays is a certain falsity in details and a declarative style and in the fifth place, the finales seem artificial.

This tendency was already noted and sharply criticised in the mid-50s by literary scholar Jānis Kalniņš, who emphasised that these predictable endings spoil the logic of character development for the greater part of post-war plays; especially as pertaining to the reformation of the hero at the end of a dramatic work. “It seems that there is no reason to carry the action of every play so far that those characters in need of ‘reform’ chose to change their ways. This has become a literary template that we now also see on the stage”⁷. Instead, so that people would be prompted to think about qualities that the author considered being negative, Grigulis provided the audience with repeated clichés, as in the closing words of Garpetēris’ neighbour Robs in *Kā Garpēteros vēsturi taisīja*: “Isn’t everything I have to say already being said by the millstones that are now turning? Life is like a mill. It unceasingly separates the chaff of stupidity and greed from the grain. The individual grows. The nation grows. I hear the stones saying: great... great... strong... strong... rich...rich... working together ...”⁸.

Grigulis himself accidentally chanced to veer from the ideological mainstream when in two plays of the early 1950s, *Profesors iekārtojas* (*The Professor makes himself at home*, 1953) and *Karavīra šinelis* (*The Soldier’s Greatcoat*, 1955) he made critical observations of Soviet reality. In the first of these plays, the object of Grigulis’ satire became an academic institute where the leading scientists have subverted the research to serve their own private interests. There are several figures who are portrayed with the detail of a sharp observer, for example

6 Mārtiņš Kaprāns, “LPSR ‘simboliskā universa’ dzimšana Arvīda Griguļa 20.gs. 40.gadu lugās”, *Agora*, t.3, Rīga, 2005, p. 108.

7 Jānis Kalniņš, *Pa gadu kāpnēm*, Rīga: Liesma, 1966, p. 31.

8 Arvids Grigulis, *op. cit.*, p. 151.

a professor's wife who has used her husband's influence to promote both the building of their house and to organize the defence of her doctoral thesis in the capital of the neighbouring republic, Vilnius. However, Grigulis broke an unwritten rule with his portrayal of a Soviet official – a Professor and Director of a Scientific Institute – as a comic figure. Even if the main hero of the play, Valentīns Vējroze, experiences a conversion at the end of the work and declares his will to return to the lifestyle of a Soviet man, the critical mass of the previous observations was too strong to make the point credible.

Grigulis' drama *Karavīra šinelis* depicts an official who has lost his confidence after the war and engages in a critical evaluation the new reality. The attention of readers and spectators is mainly directed to the comic figures in the play – the merchants and black marketers Augusts Pulvermahers, and Berta and Irāina Pele. Despite a similar conversion of the protagonist in the second part of the drama, which remains rather declarative, the censors were unconvinced.

It was the experience of the severe criticism that was directed towards both of these plays that presumably led to a change in Grigulis' creative work. It should also be mentioned that already in the 1940s he was forced to change the ending of *Māls un porcelāns*. It initially ended with the death of the heroic protagonist. Grigulis must have had plenty of reasons to worry about the stability of his position in the socialist society.

So, in 1957, at the same time that a new wave in the development of Latvian drama was taking place, Grigulis felt himself forced to revert to a submissive position. In Grigulis' play that deals with the events of the period of independence battles between 1918 and 1920 *Baltijas jūra šalc* (*The Baltic Sea Sighs*), we meet the creators of an independent Latvia transformed into cartoon figures and marionettes of the surrounding German forces. These marionettes are, of course, no match for the heroic fighters of the Soviet regime, even if they are later forced into submission.

In the case of Arvīds Grigulis we can observe how ideological coercion together with self-imposed restrictions can cause the decline of a career that otherwise could well have developed much more fully both in terms of professional experience and sharpness of observation.

The debut of a new author, Gunārs Priede (1928 – 2000), caused changes in the development of Latvian drama. He wrote five plays during the second half of the 1950s. His first play, *Jaunākā brāļa vasara* (*The Youngest Brother's Summer*,

1955) is marked by features that can also be attributed to his other works of the same period. Common to all of Priede's plays is the important role played by the younger generation. His protagonists are often young people whom the author created based on direct observations of his contemporaries. This fact makes these plays different from earlier dramas written by older writers. But he is not only an advocate of youth; he also sees the complexity of life that includes contradictory world views. As theatre critic Liliņa Dzene stressed:

In these protagonists, especially in Uģis as portrayed by Eduards Pāvuls, we recognise ourselves. The author catches that moment, so important for our generation, when having finished our education, diplomas in hand, we were thrust into the world and stood there, at our first jobs, in wonderment and confusion that the world was not as simple as we had been taught, that there – in the real world – were people already ahead of us, also smart, thanks to their hard won experience⁹.

Even if conflicts seemingly remained concentrated on social problems – for example, in *Jaunākā brāļa vasara* a young technician faces the difficulties arising in a *kolkhoz* where the construction of a cattle shed has not been coordinated with the perspective plan of the village – the real focus in these plays is on relationships, especially love stories. The outcome of the personal experiences of his protagonists is not in any way linked to the 'social value' of the person. When compared to earlier Soviet plays this is a significant difference. (Although interestingly enough, already in Grigulis' *Māls un porcelāns* we can observe something similar, where the director of the factory, Benedikta Krusa, loses the fight for Niklāvs' heart to a socially less important artist, Kaiva Atvasara. The topic of unrequited love reappears in some of Grigulis' later works and shows the potential of his artistic skills that were never really fulfilled.)

In his next drama *Lai arī rudens* (*Although it is Autumn*, 1956) Priede demonstrates even more distinctly a new tendency apparent in modern plays. Important, clearly formulated problems become background issues or disappear altogether and seemingly insignificant details take precedence. The more clearly he shows everyday activities, the more clearly we can see the nuances in hu-

---

⁹ Liliņa Dzene, *Aktieris pret savu gribu*: Dokumentāls stāstījums par Eduardu Pāvulu, Rīga: Liesma, 1987, p. 47.

man relationships. This play has a central event around which everything else takes place – a fishing trip during a storm that turns into a personal trial. From a modern perspective the dramatic fishing trip seems over exaggerated, because it happens as a result of socialist competition. The idea that young people must prove themselves through achievement is important to Priede, but in this case it appears to be the author's compromise with the dramaturgical views of that time. However, his early works testify to the fact that Priede style does not generally include exaggerated characters and situations.

Priede creates believable, nuanced characters. The play *Lai arī rudens* takes place in Ventspils. This is an important city for Gunārs Priede, since he spent his childhood there. He precisely describes its atmosphere and attributes. One of the most interesting characters is Anna Ugālniece, who is convincing in her wisdom, empathy and the lack of hurried judgements. A new theme for post-war drama is that of the prodigal son. In the conflict between Dzintars, an exemplary, yet in some sense typical post-war hero and Valters, who has been beaten down by the trials of his life, Priede does not indulge in simplified, cardboard characters. As Lilija Dzene writes, “*with Valters, Latvian literature receives a new kind of anti-hero; he is lost, broken inside and dark as a smoke-blackened lamp.*”¹⁰ The author does not agree with the character Dzintars' annihilating opinion of Valters, but attempts to uncover the valuable core of his personality that would allow him to find himself and his place in society. The idea that a person's worth cannot be measured by his luck in love is presented in a heightened manner.

As an artist in the 1950s Priede was very successful. His first drama was even performed by the *Malij teatr* (*Small Theatre*) in Moscow only a year after it was first performed in Riga. However, Priede also faced the restrictions of Soviet censorship a decade later as he proceeded with his critical evaluation of the realities of Soviet life. Similarly to Grigulis' *Profesors iekārtojas*, some of Priede's plays include representatives of the new Soviet upper class as subjects of criticism. In Priede's *Tava labā slava* (*Your Good Reputation*, 1964), for example, a musician sacrifices his creativity in order to take part in activities that bring him official honours.

Priede even directly criticizes the suppressive mechanisms of censorship. In his play *Trīspadsmītā* (*The Thirteenth*, 1965) there is a confrontation between a poet writing song texts which appeal to young audiences and a member of an evaluation committee who strictly opposes the alleged immorality of these texts.

---

10 *Idem.*, p. 50–51.

Priede avoids making this confrontation too simple by introducing a motif of mutual attraction between the two characters. His point is intensified by the fact that this committee representative is powerless to stop the suppression of these songs that she herself initiated, even if no other member of the committee has ever attended any concerts given by the band. In the film script *Četri balti krekli* (*Four white shirts*) based on *Trīspadsmītā*, the social criticism is presented even more overtly by an absurd discussion by the committee that leads to the decision to support censorship. The screen version was suppressed and was only shown publicly twenty years later.

But the clearest confrontation between the writer and the bureaucratic system followed in 1967 when Priede wrote a play entitled *Smaržo sēnes* (*The Smell of Mushrooms*). In this work an old communist who still keeps to her beliefs is confronted with an old companion who has now completely changed his position in life and become a high official in the communist party, showing no interest in the lives of ordinary people. The contrast is intensified by the fact that the two never actually meet in the course of the play, and the audience never sees the official. The old lady who has come to the birthday celebration of this official suddenly dies of a stroke, and her dead body lies in the basement of his private house as no one dares to interrupt the celebrations attended by foreign guests. Priede's play was banned by the censorship, and for five years no one of his works appeared on the professional stage.

The return of Gunārs Priede's dramaturgy to the stage took place in 1972 when his play *Otīlija un viņas bērnubērni* (*Otīlija and her Grandchildren*) was staged at the *Jaunatnes teātris* (Youth Theatre). It was through the interpretation of this ensemble under the direction of Ādolfs Šapiro that gave Priede's work its second wind. Even those plays written at the beginning of the 1970s – *Ugunskurs lejā pie stacijas* (*A Fire Down by the Station*), and *Zilā* (*The Blue One*) – were exposed to the suspicious attitude of theatre goers¹¹. The essential difference in this case was that during the battle for bringing these plays to the stage, the director Šapiro came to his own conceptualisation of Priede's dramaturgy and

11 Opening night of the play *Ugunskurs lejā pie stacijas* (*A Fire down by the Station*) took place in November, 1973 – more than six months after the production was first showed to the censors. In 1972 the play *Zilā* (*The Blue One*) was published in the journal *Karogs* (*The Flag*), however, it was four years before it was allowed on the stage in Latvia and it first premiered in Estonia at the Pärnu Theatre (Silvija Radzobe, Edīte Tiškeizere, Guna Zeltiņa, *Latvijas teātris*: 70. gadi, Rīga: Zinātne, 1993, p. 78, 255).

was ready to collaborate, offering his ideas for stylistic solutions, which opened new possibilities for the interpretation of the philosophy within the play, as well as its layers of symbolism. This was instrumental in bringing a new period of development to Latvian drama. This period can be characterised by the gradual return of the principles of Modernism to both the written script and its interpretation. These new processes can also be seen in the first works of Jānis Jurkāns and Lelde Stumbre. Finding a way for their work to reach an audience was complicated not only by the still active bureaucracy, but also by the attitude of the audience itself, whose experience during the preceding several decades was limited to that of Realistic art.

After a period of stagnation, the creative work of Gunārs Priede continued and in the 1980s he wrote some of his best plays; however, the crisis he experienced because of the ban on his work left its scars on his creative processes. Paradoxically enough, at the same time that he was facing suppressions of his plays in the late 1960s and early 1970s, Priede was the head of the Latvian Writers' Union. This fact also demonstrates the strange nature of Soviet rule in Latvia which seldom dared to interfere in the physical life or even the administrative work of its intellectuals, but at the same time closely followed and strictly prevented any professional and creative undertakings that did not correspond to the canon of Socialist Realism.

Conclusion

In this article several trends have been traced in the development of Latvian drama during the decades following World War II. The early period of development covered approximately one decade, between 1945 and 1955. During this period, the most characteristic works of orthodox Socialist Realism were created. Even plays of one of the most talented writers of the period, Arvīds Grigulis, characteristically reveal the schemes of the dominating approach. As, however, Grigulis wanted to change his attitude and in the early 1950s created plays where the observation of reality was more critical, his works faced severe criticism that forced him to return to rather retrograde position.

In the middle of the 1950s the first works of a new dramatist, Gunārs Priede, marked a change in the development of the Latvian drama, focusing on repre-

sentatives of a new generation that enthusiastically depicted the contradictions embedded in everyday situations. The beginning of Priede's career can be called a success story. However, in the 1960s he was faced with a scenario similar to that experienced by Grigulis when criticism and administrative suppression of his works caused a dramatic breach in his development. Priede's works were not staged by professional companies for a five year period (1967–1972) and these events subsequently influenced his later works.

The study of the creative careers of two Latvian writers reveals how deep was the impact of the restrictions imposed on literature during the first decades of the Soviet rule in Latvia. It influenced not only the generation of authors who were involved in the literary process immediately after World War II but continued to haunt authors for many years to come.

Sovietinė cenzūra ir latvių drama

S a n t r a u k a

Straipsnis atskleidžia latvių dramos raidos tendencijas po Antrojo pasaulinio karo. Ankstyvuojų laikotarpiu, kuris apima 1945–1955 m., buvo sukurti būdingiausi ortodoksinio socrealizmo kūriniai. Arvīdo Grigulio, vieno talentingiausių to periodo rašytojų, tekstai reprezentuoja menininkų pastangas įtikti valdžios lūkesčiams. Kai šis dramaturgas pakeitė savo požiūrį ir 6-ojo dešimtmečio pradžioje ėmė kurti labiau apgalvotą pjesių realybę, sulaukė griežtos kritikos, vėl privertusios jį grįžti prie sovietinės ideologijos. 1950-ųjų viduryje rašytojo Gunāro Priedes debiutas ženklino latvių dramos pokyčius. Jis sutelkė dėmesį į jaunesniąją kartą ir su užsidegimu vaizdavo kasdienėse situacijose kylančias prieštaras. Tačiau po sėkmingos karjeros pradžios, 7-ajame dešimtmetyje, Priedei teko patirti panašų scenarijų, kaip ir Griguliui: kritika bei administracinis spaudimas giliai pažeidė jo kūrybos plėtotę. Šių dviejų rašytojų kūrybinės karjeros analizė atskleidžia, kaip giliai latvių literatūrą paveikė pirmaisiais sovietmečio dešimtmečiais primesti suvaržymai. Cenzūra darė įtaką ne tik tai autorių kartai, kuri įsitraukė į literatūros procesą iškart po Antrojo pasaulinio karo, bet persekiojo rašytojus dar ilgus metus.

Raktažodžiai: latvių literatūra, latvių drama, socialistinis realizmas, cenzūra.

SIRJE OLESK

On the Literary Life in the Soviet Estonia

Abstract: The paper deals with the literature of the Soviet Estonia that was a very ambivalent phenomenon. It suffered considerably in the forties and fifties by the direct assault repressions. Banning the publishing of the exile authors destroyed the continuity of the literature and spoiled the best creative years of many writers who had stayed homeland. In the early sixties a new generation came into the Estonian literature, by today they have become the living classics (Hando Runnel, Paul-Erik Rummo, Mats Traat, Arvo Valton, Jaan Kaplinski, Viivi Luik, Juhan Viiding etc.). The doctrine of “the flourishing culture” was included in the Soviet doctrine, so the authorities had to bear the writers, though they tried to control and direct them permanently. Though the pressure of the regime eased in the sixties, the censorship and the party’s guidance still endured. This was the reason why there were no memoirists or essayists, why many authors have some confusing texts among their early works, why the tradition of the Estonian literature is fragmentary. In the last decades of the occupation the creative unions were in opposition rather than in collaboration with the establishment.

Key words: Estonian literature, Soviet literature, literary life, censorship.

Specifics of the Soviet literary life

The forties were the watershed decade in the history of all the Baltic States including Estonia. In the period the Estonian society was divided into two – those who did not leave their home country stayed under the Soviet despotism, and those who escaped from Estonia in 1943–1944 formed the Estonian exile society with its main centres in Sweden, Canada and the USA.

The culture/literature, created under the conditions of the Soviet power, had its specifics that remained almost the same for half a century, as long as it lasted, from 1940 to 1991. It was a period when the non-literary factors designed resolutely the character of literature and the operation of literary insti-

tutions. The Estonian literature in the Soviet period was a guarded, controlled and censored literature. In years 1940–1941 and 1944–1953 the whole field of literature was purged, and the prevailing part of the hitherto published literature was banned. Instead, an avalanche of unfamiliar texts was implanted, and quite an unfamiliar model of text production. Last years before Stalin's death, when the ideological pressure all over the territory of the Soviet Union was especially harsh, it was completely impossible to publish anything in Estonian deflecting from the officially predetermined main course. Without doubt, the literature of the period can be called the *Soviet literature in the Estonian language*, since all the features connecting it to traditions of national literature had been removed. Even the Estonian language was not an inevitable feature any more since one of the leading authors, Hans Leberecht, wrote his books in Russian.

As political pressure after Stalin's death decreased, the official cultural policy also changed. Generally the Soviet occupation can be divided into three main periods as to the strength and character of its political pressure: the Stalin era (1940–1941 and 1944–1953), the period of liberalization or the so-called political "thaw" (1954–1968?) and the period of power stabilization and stagnation. Considering the presence of national features, the literature of the Stalin era could be called the Soviet literature, the literature of the thaw-period – the literature of the Soviet Estonia, while in the period of stagnation two kinds of literature in Estonia can be distinguished: the so-called big and the small ones or the Soviet literature and just literature.

In all periods there were two unbreakable rules in the Soviet society: the state monopoly of publishing and the censorship of the printed word. The only way to publish anything was to use the state publishing houses, regulated by nationwide Soviet laws and plans confirmed in Moscow with economical considerations being the last ones in the line. Requiring multiple pre- and post-censorship, on 23 October 1940 in Estonia there was established a special institution – the Literature and Publishing Authority (the Soviet Union censorship committee), called colloquially *Glavlit* after the Russian abbreviation of the institution.

The censorship lasted until the end of the Soviet era, but its rules varied depending on the changes in the political climate. After the period of thaw, after the passionate debates in sixties concerning what is acceptable or unacceptable in the Soviet literature, many aesthetic taboos were broken, i.e. no more major restrictions were placed on the form of literary works: unrhymed poetry,

free indirect discourse and other “formalistic” methods were allowed. Political taboos certainly remained – like showing the Republic of Estonia and its elite in a favourable light. Another taboo was the fictional portrayal of Russians in the Estonian literature (in the Stalin era literature there were lots of them, all communists, eager to guide the Estonian life onto the true ideological path). Other sensitive topics were deportation, forest brothers, emigrants, the situation of collective farms or churches, though sometimes some authors somehow managed to treat those sensitive subjects.

However, the censorship was hidden: the lists of forbidden books were classified. No-one else but the personnel of the censorship committee knew all the instructions, allowing or forbidding the publication of books. Editors and their superiors knew general directives and applied more and more self-censorship, in proportion to their growing experience.

The contacts of the society in both time and space were heavily disturbed. In the first decades of the Soviet power Estonia had no connections with the world outside the Soviet Union. Likewise, the people had no connection with the past since the main part of their literary heritage was closed into the special funds (special reserves) that were abolished only in 1988. Normal connections with the outside world were recovered after the collapse of the Soviet Union in 1991.

The supervision authority of literature – the Estonian Soviet Writers' Union – was under the control of the Communist Party itself, being inspected by the Central Committee of the Communist Party of Estonia. The leaders of the Writers' Union (its chairman, secretaries) belonged to the nomenclature of the Estonian Communist Party, so they had to be the party members (there are some exceptions in the eighties, for example the foreign secretary of the Writers' Union in 1985–1987 Lennart Meri, or the secretary in 1987–1989 Paul-Eerik Rummo).

The specifics of the Soviet ideology have been thoroughly described by Peet Lepik. He underlined that it was typical for the Leninist ideology (which does not coincide with the Marxist ideology) to guide and control intellectual culture for the reason that the Leninist ideology is “right” and as such “the weapon in the hand of the party and the ideologist”¹.

---

1 Peet Lepik, “Antikultuuri fenomen nõukogude kultuuris” (*The Phenomenon of Anti-culture in Soviet Culture*), *Akadeemia*, Nr. 4, 2000.

To naturalize Estonian people in the Soviet reality the former habitual background and the settings and context of life was first replaced (obviously due to the arrogance or stupidity of the leaders). Everything was controlled and regulated successfully, except the feelings, thoughts and memories of people – it was impossible to nationalize these. By the time of Stalin's death, Estonian literature had been transformed into a bunch of primitive didactic texts, very little in common with what had been generally taken for literature in this country.

In 1950 there took place the 8th plenary session of the Estonian Communist Party where the campaign of disclosing “bourgeois nationalists” gained its climax. Before and after that plenum hundreds of people who had been related to the cultural or academic life in the pre-war Estonia, were deposed from power, and from creative unions and universities, they were even discharged from work. Actually it was nothing but a struggle for power between different clans at the top of the Communist Party where the local collaborationists confronted with the so-called Russian-Estonians who had come to Estonia from Russia after the war. Nikolai Karotamm, losing his post of the Communist Party leader, was forced to leave Estonia. He was replaced by Ivan Kabin who had come from Russia, settled down in Estonia for the rest of his life and became with time more liberal/Estonian-minded. He even changed his name from Ivan to Johannes. Alongside with Karotamm there were deposed from power, often also captured, the so-called liberal national communists who had gained their position in 1940 (Nigol Andresen, Hendrik Allik, Hans Kruus, Johannes Semper and others). In the cultural life it meant the persecution and/or confining of intellectuals with any kind of national background, even (or especially) if they had cooperated with the Soviet power.

The interval 1950–1953 was the period of greatest alienation in the Estonian literature. Tightened requirements and growing paranoia at chasing slips made writers extremely careful, so that the publishing of fiction in Estonian decreased year by year.

All kinds of pre-reviews and concerts required to gain the permission for publishing were so time-consuming and tough that most potential authors just gave up writing. The campaign of disclosing “bourgeois nationalists” made writing impossible for a big part of writers, even theoretically, since it was just forbidden to publish their works. The context has been numerically illustrated by Juhan Smuul in his report “On the situation in the Soviet Estonian literature”

on the plenary session of the Central Committee of the Communist Party of Estonia in autumn 1953. He gave the numbers of published fiction for adults (including translations!): 102 books in the year 1946, 101 in 1948, 71 in 1949, 48 in 1950, 42 in 1951 and 45 in 1952². This was the time of getting rid of “the bourgeois literature” when axes were used for chopping books in the libraries, since all what was forbidden had to be destroyed. In consequence of such politics the number of books decreased dramatically during a couple of years. Therefore people read any books they just could get, irrespective of their contents or ideology.

The list of Estonian writers who could have been published in the end of forties and the beginning of fifties was short. At the top of this list were the winners of the Stalin award August Jakobson, Hans Leberecht and Juhan Smuul.

Liberal period in the cultural life of the Soviet Union – the so-called thaw (1954–1968)

The post-Stalin period got its name after the novelette “The Thaw” written by the Soviet writer Ilya Ehrenburg in 1954. The period was coloured by the 20th Congress of the Communist Party of the USSR in 1956 where the new First Secretary of the Communist Party Nikita Khrushchev gave a secret speech that exposed and condemned the cult of Stalin. Thereafter something “vernal” happened in the spiritual climate of the Soviet Union – the hope sprang up that the worse was over (for this time?). The people deported and captured begun to return home from Siberia. The leader of the campaign of disclosing “bourgeois nationalists” Magnus Mälk had to leave the Writers’ Union of the Soviet Estonia in 1952, the director of the Board of Arts Max Laosson had to leave his post in 1953. (Later both of them found safe jobs, close to power, in the publishing house “Eesti Raamat”.) In 1955 the membership of Johannes Semper, Friedebert Tuglas, Kersti Merilaas, later also that of Betti Alver, August Sang and other writers who had been expelled from the Writers’ Union in 1950 was renewed.

---

2 Juhan Smuul, “Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu töös ja meie kirjanduse ees seisvatest ülesannetest” (“On Tasks of the Soviet Estonian Writers’ Union and of Our Literature”, in: *Looming*, 1954, Nr. 7, p. 1431.

The end of fifties and the beginning of sixties was the time of softening the tough ideological pressure. It was the time of a general wave of optimism in the Soviet society as on the one hand the hard-labour prison camps were abolished and the political prisoners released, and even more – there was the progress in conquering the cosmos. Within these changes there appeared a new generation in literature related to the Soviet culture in a more ambivalent way. Literature emancipated from ideology considerably but stayed censored anyway. The period of 1956(?)–1988 in the cultural field generally and in literature especially was characterized on the one hand by exploring the borders of the allowed/the forbidden and on the other by chasing after everything that could be interpreted as “anti-Soviet”. The art of allusions, hints and “writing between the lines” developed and became perfect. The literary life was full of different games of power exploring the frames of the allowed and the forbidden. Because of these power-games many writers suffered tragically. Their creative life was spoiled completely (Artur Alliksaar, Uku Masing) or restrained significantly (Betti Alver, Paul-Eerik Rummo, Hando Runnel, Jaan Kaplinski, Heino Kiik and others).

However, the changes were not essential yet, all the restrictions in the intellectual life, so typical of the Soviet regime, remained. When Kersti Merilaas wrote in her poem to characterize these years: “One winter has gone / another’s on its way”, it was quite an adequate judgement of the situation. Another winter came, but this time it was not so brutal and dangerous, just all the more long-lasting and boring.

However, since the Soviet culture was meant to include also national literatures, the earlier draconian restrictions on publishing books were loosened considerably. Literature was not meant to be just a party-agitation any more, purged of anything emotional. Though the doctrine of socialist realism was not directly inverted, it was not reminded of too often or could have been interpreted much more widely.

As an organization, the Writers’ Union of the Soviet Estonia became more liberal, until it changed into the citadel of the public liberality in the Soviet Estonia, at least some people had such an opinion. At the same time the Writers’ Union persisted as a *nomenklatura* power: any writer without its membership had no chance to get published or perform as a writer. By now there have been published memoirs and diaries, revealing the games of power at the top of the

Writers' Union. The management of the union, headed by Juhan Smuul, contrasted with the orthodox communists in the Central Committee of the Communist Party. For literary people the latter were most apparently represented by Endel Sõgel who occupied in 1950–52 the post of an inspector in the Ministry of Education and after that started to work for the Institute of Language and Literature (head of the institute in 1968–1988). Obviously Sõgel was a confidante of the state security apparatus since his power in making decisions on literary matters exceeded noticeably the limits granted him by his post.

In early sixties, after rather big polemics or scandals, there were published the works of several authors whose writings could not be classified as unequivocally Soviet.

Many people returned to literature: Jaan Kross from a Siberian labour camp, Ain Kaalep from prison and internal exile, Ellen Niit (who had just given up writing for many years because of her ideological critics). For the first time it was possible to write almost truthfully (but carefully) about the 1941 deportation (Rudolf Sirge, *Maa ja rahvas (The Land and the People)*, 1956) and about the war-time life of Estonians in the Soviet rear (Lilli Promet *Meesteta küla (A Village Without Men)*, 1960).

The Estonian prose was considerably innovated by Arvo Valton and Enn Vetemaa who made their debut in early sixties. From the year 1962 onwards many youngish poets who gave colour to the whole period (Paul-Erik Rummo, Mats Traat, Jaan Kaplinski, Viivi Luik and others) published their work in a new set called *Noored autorid (The Young Authors)*. Later they were called as the “Cassette Generation” because their small poetry chapbooks were issued first together in small cardboard boxes – termed “*kassett*” in Estonian.

A breakthrough was also made in the very narrow circle of translations. The changes were quite limited, but anyway, in addition to the literature of Russian and other Soviet republics and the so-called “progressive” Russian classics it was now possible to translate also the classics or “progressive” authors from other languages.

In 1957, following the lead of big Russian literary journals and their periodically published fictional supplements, a new publication was founded – “*Loomingu Raamatukogu*” (“The Library of the Journal *Looming*”), which turned out to be the most important channel of translations. Owing to its long-standing editors Otto Samma and Lembe Hiedel it became possible to publish there many

essential authors (Franz Kafka, Jean-Paul Sartre, Albert Camus and others), and at least half of the censorship scandals of that period were related to this publication also.

From the present point of view the liberalization among Estonian writers was quite general. Even their leaders and controllers sometimes took rather “western” attitudes. In these years an image of the Baltic states as “the Soviet West” was shaping among the intellectuals of other parts of the Soviet Union. At the same time there lasted and temporarily even blew up the confrontation between the creative unions and the party *nomenklatura*. The roll of Ivan Kābin still needs some closer investigation. His role as one of the main organisers of the purges in 1950 must not be forgotten. Research on the censorship in Estonia has indicated³ that the Central Committee of the Estonian Communist Party, the first secretary of which Kābin still was, seemed to be quite Stalinist and inflexible if compared with the analogous authorities in Latvia or Lithuania. For instance, in the end of the sixties the list of “totally forbidden authors” was much longer in Estonia than in the neighbourhood, and at least in 1958 the Writers’ Congress was still very strictly controlled by the Communist Party.

Quite peculiar power-games were played in the publishing house “Eesti Raamat” (“Estonian Book”) that was the only one a writer could publish his work at all and so earn his living by writing or translating. Though the legendary editor-in-chief of that time, Aksel Tamm, published first in the Soviet Union M. Bulgakov’s novel *The Master and Margarita* in the book form, he could not (or did not want as some people tended to think) publish the works of Artur Allikäär at his lifetime. Aksel Tamm manoeuvred cleverly between the party demands and the creative freedom of writers’, but had to resign in 1982 as he had permitted the publication of Hando Runnel’s collection of poems *Punaste õhtute purpur* (*The Purple of the Red Evenings*). Though the book was not taken away from sale, it was forbidden even to point at it, not to mention its reviewing.

At the end of fifties the fact of the existence of such a phenomenon as the literature in exile came to light in the Soviet Estonia. In 1960 there was founded *Välismaaga Sidemete Arendamise Komitee* (The Society for Developing Ties with Foreign Countries) reorganized in 1968 into VEKSA: *Väliseestlastega Kultuurisi-*

3 Kaljo-Olev Veskimägi, *Nõukogude unelaadne elu: Tsensuur Eesti NSV-s ja tema peremehe* (*The Dreamlike Soviet Life: The Censorship in the Soviet Estonia and its Masters*), 1996, Tallinn: Avita, p. 247.

demete Arendamise Komitee (The Society for Developing Cultural Ties with the Exiled Estonians). Though formally a public organisation, it was actually a phantom-organization of the KGB and subordinated to the Department of Propaganda and Agitation of the Central Committee of the Communist Party of Estonia, later to the Department of Foreign Relations of the Central Committee.

Since 1958, for about ten years, it was possible to mention the exile literature in the Estonian printed word (however, mostly “revealingly”), and it was even possible to disclose some examples of works, published on the other side of the Iron Curtain. But it was just the tactics, decided on the level of the Central Committee. About ten years later the tactics were changed and the topic disappeared again, though not totally. Meantime, in the liberal period, it was allowed to publish the poetry reprints of Gustav Suits and Marie Under. The anthology *Estonian Poetry* (published in 1967) mentioned some (even still alive!) exile writers. In 1964 it turned out to be possible to publish as a book Karl Ristikivi’s anti-utopia *Imede saar* (*The Island of Wonders*). But when Ristikivi, although invited and manipulated, refused to visit Estonia and made a speech on the ceremony of the Independence Day of the Estonian Republic, he was punished for that – the further bibliographies, published in Estonia, did not mention this book any more.

Only very few reliable authors in the Soviet Estonia were allowed to write about the Estonians in exile. So it was provided that the literature, representing the hostile ideology, was handled from the “Marxist positions”. All texts about the exiles were very tendentious.

In the years of stagnation the previous exile-politics was revised and made tougher again, i.e. the topic was just covered up. The influence of such decisions reached even from the Soviet Estonia to Finland: although the 1966 anthology of Estonian poetry, published in the Finnish language, had included the exile poets, the new one published in 1984 came out without exiles⁴.

---

4 Sirje Olesk, *Tõdede vankuval müüril* (*On the Tottering Wall of Verities*), Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2002, p. 147.

Literary life in the hypocritical years of standstill (the stagnation 1970–1987)

The struggle for power in the Communist Party of Estonia became more violent in the seventies. Once again there was the confrontation between on the one hand the communists devoted more or less to Estonia, and on the other the Russians with the so-called “Yestonians”, or the Moscow-minded Estonians, aliens from Russia. Some progress had been made: the former leader of the second group Käbin had changed from Ivan into Johannes and supported now the nationally minded Vaino Väljas as his successor. Vaino Väljas had risen to the *nomenklatura* of the Estonian Communist Party in the seventies, being “the first Estonian party boss who had married a wife of Estonian origin and been in Estonia during the years of the German occupation – a totally unprecedented case for these times!”⁵

But this time the battle was won by the second group: in 1978 the post of the First Secretary of the Communist Party of Estonia was gained by the Russian-minded and Russian-speaking Karl Vaino. This initiated the last “late winter” in the cultural life of Estonia with the Party’s ground line being the active Russification⁶. It is not possible to give here a detailed review, but the resistance to the Russification turned out to be the main obligation for all the Estonian writers and the leaders of Writers’ Union. The occupation regime went on showing its power anyhow, the most striking features of this were the so-called censorship scandals. The greatest of them was the fight around Heino Kiik’s novel *Tondiõmaja*. The novel, describing realistically and grotesquely the life in Estonia in the years when the collective farms were set up, won the novel competition in 1967. But the publication of the book was tangled because of the interference of Glavlit and the Central Committee. A long-standing trial of strength took part between the orthodox communists (Leonid Lentsman, Endel Sõgel, Ants Saar) and the liberal communists (Paul Kuusberg, Aksel Tamm, Villem Gross). Behind the scenes Käbin stepped in personally and gave the order to permit

5 Interview with Aksel Tamm, in: *Eesti Kirjanikkude Liit 75: Koguteos (Estonian Writers’ Union 75. Collection)*, Tallinn: Eesti Kirjanike Liit, 1997, p. 85.

6 Mart Laar, “Eesti ja kommunism” (“Estonia and the Communism”), in: *Kommunismi must raamat: Kuriteod. Terror. Repressioonid (The Black Book of Communism: Crimes, Terror, Repression)*, Tallinn: Varrak, 2000, p. 864–868.

the publication of the novel. (*Tondiöömaja* was published in 1970⁷). Ten years later the same thing happened to another novel by Heino Kiik *Mind armastab jaapanlanna* (*A Japanese Woman Loves Me*), winning the consolation award of the 1979 novel competition, but published only in 1987 (2nd part 1990). Meanwhile, by the kind help of the author himself, the copy of the manuscript circulated among the friends of literature. The third banning, related to the novel competition, happened in 1979. The novel *Rauakolina etüüdid* (*Sketches of Iron Rattle*) by Arvo Valton attracted attention but was not awarded and could not be published until 1988.

In 1972 Paul-Erik Rummo, the most significant poet of the sixties, finished his collection of poems *Saatja aadress* (*Sender's Address*). He had already recited most of the manuscript at literary gatherings, but the book was not published since its author disagreed to make corrections in his text demanded by the “literary watchdogs”. So the creative activity of the talented poet was dragged down for a very long period.

The state of writers was quite schizophrenic. On the one hand there were huge print-runs and guaranteed fees but on the other the publishing processes was very slow and the restrictions made by Glavlit or the Central Committee most absurd. The most laborious task for editors-in-chief of publishing houses and journals that they felt to be responsible for was to “press the book/issue through Glavlit”. The writer had to be able to put allusions in his texts this way these could be understood by at least a part of his readers (it was appreciated as a special and highly valued skill), but take at the same time care that the work could pass the censorship board. Such a practice has its classic example in the text *Lihtne luuletus* (*A Simple Poem*), written by Juhan Viiding who published his poetry under the pseudonym of Jüri Üdi. In the beginning of the fifties there was made an excellent socialist realism style film “Valgus Koordis” (“The Light in Koordi”) containing a scene with the popular singer Georg Ots, playing a roll of a chairman of a recently founded collective farm, ploughing the land and singing: “Õnn tuli meie õuele...” (“Happiness came to our yard...”). In his collection of poems *Detsember* (*December*) Üdi writes:

---

7 Look about it: Aksel Tamm, *op. cit.*

*Kord öeldi õnn tuli õuele
ja õu sai õnne täis
õnn tuli siis ka kambrisse
ja kamber sai õnne täis*

*Viimaks õnn tuli sahvrisse
lauta ja aita ka
rõivad veel mahtusid kohvrisse
siis pidi minema⁸*

Everyone knowing Estonian history even slightly remembered that before and during the founding of collective farms the second great deportation to Siberia took place: this simple poem just did not mention where one had to go. The censors were not able to interpret such complicated allusions and the text was published. As we know now, the novels of Mats Traat *Karukell, kurvameelsuse rohi* (*Small Pasqueflower, the Medicine for Melancholy*), published in 1982, and *Üksi rändan* (*Wandering Alone*), published in 1985, were considerably cut down by censors. The journals had more and more troubles, especially *Looming* (*Creation*) and “*Loomingu Raamatukogu*” (“The Library of the Journal *Looming*”). The editor-in-chief of the latter Jüri Ojamaa was suspended since he had been incautious and permitted publishing Peet Vallak’s short story “Timukas” (“The Hangman”), describing the savagery of the Red Army.

Literature was controlled but the control was automated to such an extent that the officials were responsible for the texts rather than the authors. The authorities communicated with writers indirectly because “their main interest was rather to have writers relatively loyal as persons and citizens, recognized as writers by the public and not criticizing the power openly”⁹.

Since it was obvious that certain texts could probably be never published officially and some writers, due to their biography, had no hope for printing

8 “Once it was said – happiness came to the yard / and the yard was filled up with happiness / then happiness came in the chamber / and the chamber was filled up with happiness // At last happiness came into the larder / and into the barn and the garner / there was just room for the clothes in the suitcase / then one had to go (then it was time to go?).”

9 Kajar Pruul, “Sotsialistliku realismi lõpp” (“The End of the Socialist Realism”), in: *Looming*, 1998, Nr. 4, p. 634.

permission, all over the Soviet Union a unique phenomenon sprang up: self-publishing and self-distribution of literature, called “samizdat” in Russian. In Estonia it concerned mainly literary almanacs. First almanacs, done by hand-writing or typing, were still tolerated by authorities (they were neither “allowed” nor “forbidden”) but by 1980 at the latest any evading of the monopoly of publishing houses was prohibited. The authors of almanacs were persecuted in different ways. However, in the seventies there grew up a new generation of authors, unwilling in principle to get published officially, and therefore since the eighties various almanacs were put together and published.

Apie literatūrinį gyvenimą sovietmečio Estijoje

Santrauka

Sovietmečio Estijos literatūra buvo labai prieštaringas reiškinys. 5–6-ajame dešimtmetyje ji stipriai nukentėjo nuo represijų. Draudimas publikuoti išeivijos rašytojus suardė literatūros tęstinumą bei sugadino geriausias kūrybinius metus rašytojų, kurie pasiliko tėvynėje. 7-ajame dešimtmetyje į literatūrą atėjo nauja karta, šiandien pripažinta gyvais klasikais (Hando Runnel, Paul-Erik Rummo, Mats Traat, Arvo Valton, Jaan Kaplinski, Viivi Luik, Juhan Viiding ir kt.). Kadangi sovietinėje doktrinoje egzistavo idėja apie „klestinčią kultūrą“, valdžia turėjo toleruoti rašytojus, nors drauge stengėsi juos nuolat tiesiogiai kontroliuoti. Nors 1960-aisiais režimas palengvėjo, cenzūra ir partijos vadovavimas tebesitęsė. Dėl šių aplinkybių tuomet negalėjo plėtotis eseistika ar memuaristika, daugeliui autorių ankstyvojoje kūryboje teko parašyti dviprasmiškų tekstų, o estų literatūros raida buvo fragmentiška. Paskutiniaisiais okupacijos dešimtmečiais kūrybinės sąjungos labiau oponavo valdžios institucijoms nei su jomis bendradarbiavo.

Raktažodžiai: estų literatūra, sovietmečio literatūra, literatūrinis gyvenimas, cenzūra.

DONATAS SAUKA

Vytauto Kubiliaus tiesos kriterijai ir jų aktualumas šiandien

Vytautas Kubilius – maištautojas nuo pirmųjų žingsnių spaudoje. Principinių pozicijų gynimas jau pirmaisiais – stalininiu, postalininiu – dešimtmečiais pelnė jam tiesos riterio reputaciją. Subrendęs kaip mokslininkas, jis – žvalgas tyrėjas. Kūrinį analizuodamas ir vertindamas, kūrybinę individualybę aptardamas, jis turi prieš akis literatūros saviraidos veikiamą bendrą kontekstą, o kartu kiekvieną kartą iš naujo pasitikrina savo vertinimo kriterijus. Jo nuostata (laužoma tik atliekant kolektyvines užduotis): kiekviena, kad ir pakartotinė to paties autoriaus ar žanro traktuotė, – tai naujų inspiracijų ir įžvalgų studija.

Probleminiais ir apžvalginiais straipsniais, ypač monografijomis, Kubilius kuria įtikinamą panoraminį literatūros vaizdą ir įtaigiai brėžia, projektuoja į ateitį tolesnes raidos tendencijas. Tapę akademinė klasika, jie beveik nebekelia ginčų ir diskusijų. Kadangi Kubiliaus analitinė mintis, nors orientuojama problemine kryptimi, tačiau kartu suponuojanti ir logiškai pagrįstą keliamos problemos pozityvaus sprendimo būdą, jo darbai vėlyvesniuose, subrendimo, laikotarpiu mažiau paveikūs provokuojama, kontroversine prasme.

Iš dalies tai pasakytina apskritai apie viso lietuvių literatūros mokslo subrendimo etapą (XX a. 8–9 dešimtmečiai). Jame pasiekta žanrinės–stilistinės specifikos tyrimo kompetencija pranoksta visuminio proceso vertinimo ir naujų gairių brėžimo galimybes, o svarbiausia – ir poreikį (plg. ankstesnio laikotarpio Kosto Korsako kritinės apžvalgas).

Pridurkime anuometinę absoliučią ideologinę kontrolę, įkurdinusią tiek menininko, tiek kūrėjo sąmonėje „vidinį cenzorių“. Mokslinės savimonės stygius užkonservuoja pasiektas pozicijas. Į stagnacinę padėtį jautriai reaguoja ateinanti mokslinė pamaina: jos požiūris į Kubiliaus ir kitų akademikų darbus iš dalies apologetinis, iš dalies neutraliai abejingas. Todėl pamainos brendimas tampa problemiškas, vienus. Rezultatai aiškėja, kai ji turi perimti „vadovavimą paradui“.

Sukaupusi profesinę kompetenciją, šiuolaikinė mokslininkų karta pristinga drąsos, kurios pirmuoju pavyzdžiu visada lieka Kubilius, – pačiu įdomiausiu

ir atsakingiausiu laikotarpiu. Pasitinkant istorinius iššūkius, Tėvynei atgaunant politinę laisvę, visuomenei įstringant demokratijos ir kapitalizmo kryžkelėje.

Šiuolaikiniuose tyrinėjimuose, pratęsiant sovietmečio tradiciją, linkstama užsisklęsti literatūrinėje „specifikoje“. Jie apeina svarstymų plotmę, kokie bendrieji, visuomenei aktualūs etiniai, socialiniai, nacionaliniai uždaviniai, be specifinių imanentiškai literatūrinių, keltini grožinei kūrybai. Neišvengiamai pati analizė yra komentuojamo, o ne probleminio pobūdžio (plg. Kęstučio Nastopkos kritines pastabas dėl Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedros parengtos *Naujausiosios lietuvių literatūros. 1988–2002*).

Ieškant ryšio tarp Kubiliaus ir šiuolaikinių mokslininkų aspiracijų bei orientacijų ir siekiant suvokti šito ryšio probleminę ašį, pirmiausia svarstymą reikėtų pradėti nuo tyrimo metodikos pasiaiškinimo. Kubiliaus teoriniai pamatai – iš XIX amžiaus. Iš istorinės kultūrinės mokyklos, praturtinti impresionistinės kritikos. Tokiu atveju natūralu laukti inovacinės revizijos iš naujųjų teorijų (nuo struktūralizmo iki fenomenologijos) šalininkų, jau porą dešimtmečių įgijusių pas mus nemenką autoritetą. Vis dėlto iki pat šiol tokios ryžtingos konfrontacijos pastangų nematyti. Kodėl? Ar nauji literatūros metodai pasirodo tik kaip praeinančios mados dalykas, ar vis dėlto mūsų literatūros subrendimo lygis nereikalauja, nesuponuoja šiuolaikinių – tikslesnių, racialesnių – tyrimo metodų? Kas turėtų šią metateorinę lygtį spręsti? Negi konservatyvieji tradicionalistai?

Tačiau klausimų, iš ilgesnio laiko perspektyvos žiūrint, kyla ir tradicinės metodikos rėmuose Kubiliaus ištirtoje dirvoje. Štai pastaraisiais metais beveik vienu kartu atšvęsti pačių įžymiausių poetų 100-mečio jubiliejai. Susilaukė jie skirtingų kritikų dėmesio, subjektyvių vertinimų, kuriuose lygindami vieną su kitu – Jono Aisčio, Bernardo Brazdžionio, Salomėjos Nėries traktuotes – daugiau sužinome apie kritikų skonį ir estetines nuostatas, negu susilaukiame argumentų suvokti poetų individualybėms kaip ne tik vienos literatūrinės platformos bendražygiams, bet ir kaip vieno lyrikos raidos tarpsnio atstovams.

Dar didesnį įtarimą subjektyvi traktuotė kels interpretuojant XIX a. poeziją. O tokių pavyzdžių turime! Iki pat šiol nekvestionuojama interpretacija, pagrįsta psichologiniu susitapatinimu su lyriniu subjektu, gali, kaip matome, visiškai ištirpinti literatūros (jos atskiros rūšies, žanro) plėtros kontūrus.

Subjektyviam, o ir provinciškai ribotam akiračiui Kubilius priešpriešino universalių dimensijų didžiosios literatūros paveldą. Kalbame apie jo titanišką darbą *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas* (1983). Veikale sukauptos me-

džiagos apimtis, analizės meistriškumas ir patikimumas einant pasaulinės literatūros viršukalnių maršrutais mūsų lituanocentristinę mokslo strategiją sudrebino iš pamatų – atvėrė kitas, gąsdinamai viliojančias tyrinėjimų platumas ir gelmes.

Žinoma, nestebina, kad šitos perspektyvos nei iškart, nei vėliau nepajėgė nurungti tvirtai įsišaknijusios partikuliarizmo tendencijos, t.y. mokslininko siekio monopolizuoti vieną ar kitą literatūros kryptį, žanrą, autorių. Tačiau ir šiandien, jau po dvidešimties metų, mūsų komparatyvistika, telkiama konferencijoms kaip masinėms akcijoms, organizuojamoms jungtinėmis pajėgomis, nė nemėgina eiti toliau Kubiliaus pėdomis – paieškoti sąsajų tarp jo knygos monografinių skyrių, kurios Kubiliaus konstrukcijoje, mozaikiškoje ir statiškoje, gal leistų atidengti esmingesnes, vidinę slinktį žyminčias tendencijas. Tokių sąsajų paieškos suteiktų literatūrų lyginimams vienos krypties gairę, kurios šitame bare dabar trūksta (lygiai kaip trūksta ir kituose baruose). Savo ruožtu pažymėtina, kad ir vėliau, kitus uždavinius išsikeldamas, Kubilius neužmiršdavo pasaulinių šedevrų ir kalbėdavo apie juos su menine intuicija ir įtikinama argumentacija (pavyzdžiui, Georgo Traklio lyrikos vertimų recenzija).

Augęs, brendęs totalitarinės sistemos despotiškosios visagalybės laikotarpiu, jaunatviškai pramušgalviškai net tada pasidrąsindavęs į jos bastionus, Kubilius iki paskutinių dienų siekė naujų minties laisvės plotų. O jo nuopelnai tautiniam atgimimui gal prilygsta poeto Justino Marcinkevičiaus indėliui. Kodėl tada tiek nedaug jo pasekėjų?

Kubilius – individualistas savo nepriklausoma principine pozicija. O priiimama atsakomybė – sąmoningai apsisprendęs visuomenininkas. Tuo tarpu mūsų nebrandžios demokratijos laikotarpiu matome metų metais stiprėjant visuomeninių interesų ir saitų atrofiją. Tiesioginė šitos atrofijos išraiška – asmeninės saviraiškos primatas. Jį matome mene, literatūroje (poezijos hegemonija!), tiek pat matome kritikoje. Netrūksta talentingų lyrikos interpretacijų, tik nėra savarankiškos ir autoritetingos kritikos. Ir jos nepasigendame. Jos padėtis, lyginant su sovietmečiu, kur jai derėjo tik kosmetinis vaidmuo, vargu ar pasikeitė į gera. Asmeninės ambicijos, reiškiamos įžeidžiama forma, jos autoriteto nepakelia.

Nėra kritikos – nėra ir literatūros mokslo atsinaujinimo inspiracijos.

GINTARĖ BERNOTIENĖ

Komparatyvistikos horizontai

Acta litteraria comparativa: Mokslo darbai / Lietuvos lyginamosios literatūros asociacija, Vilniaus pedagoginis universitetas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2006, ISSN 1822-5608

Lietuvos komparatyvistų pozicijas sutvirtina dar viena institucija – 2005 m. sausį įsteigtos Lietuvos lyginamosios literatūros asociacijos mokslinis žurnalas *Acta litteraria comparativa*. Pirmuose dviejuose jo numeriuose skelbiama 2005 m. spalį surengtos tarptautinės mokslinės konferencijos „Kultūros intertekstai“ medžiaga. Tai jau ketvirtas literatūrinei komparatyvistikai skirtas leidinys, dėmesį kreipiantis į literatūros ir kultūros sąveikų lauką.

Plati, lyginimą implikuojanti konferencijos tema „Kultūros intertekstai“ moksliniams svarstymams sutelkė ne tik kolegas iš Lietuvos mokslinių institucijų, bet ir daugybę svečių iš Vokietijos (Berlyno, Erfurto), Suomijos (Turku), JAV (Illinojaus, Vašingtono), Rusijos (Maskvos, Komijos, Sankt Peterburgo), Latvijos (Daugpilio) universitetų ir Ukrainos, Ispanijos, Estijos mokslinių tyrimų centrų. Stipri užsienio mokslininkų kohorta praplėtė probleminių tyrimų lauką, ir, svarbiausia, parodė, kuo šiuo metu domisi kitų šalių komparatyvistai. Be teorinių svarstymų, daugelį mokslininkų domina tapatumo klausimai, vėl aktualios socialinių veiksnių įtakos literatūrai problemos, literatūros tekstai aktualizuojami pasitelkiant pokolonijinę kritiką. Lietuvių literatūros tyrimų horizonte pasirodę egzotiškų kultūrų (Amerikos indėnų, indų, bengalų) atšvaitai, dėmesio sulaukę įvairios kultūros epochos ir reiškiniai (antika, viduramžiai, XIX amžius, kinų peizažinė tapyba) iškelia vis didesnę pažįstamo ir atpažįstamo pasaulio plotą, net jei pavieniai priartėjimai tėra pažintinio pobūdžio.

Dar viena leidinio tendencija – vis dažniau analizei lietuvių mokslininkų pasirenkami kitų tautų kūriniai. Tuomet orientuojamasi ir į didesnę auditoriją – straipsnis rašomas anglų kalba. Tai turbūt pagirtina, tik ar netaps madinga ir naudinga ir apie lietuvių literatūrą rašyti kita kalba, siekiant tarptautinio (pri)pažinimo ir domėjimosi.

Vytautas Martinkus straipsnyje „Lituanistikos intertekstai šiandienos kultūroje“, turėdamas akiratyje vertybinius bei moralinius kriterijus ir istoriniu tęstinumu pagrįstą lietuvių tautinį ir kultūrinį identitetą, svarsto, kas šiandien sudaro lietuvių tautos tapatybės branduolį. Paradoksas – atviroje pasaulyi Lietuvos kultūroje nebeabrėžiamas ir neįtvirtinamas lituanistinių studijų vertingumas: „[P]ostmodernybė linkusi peržengti istorijos pamatus... ir gyvuoti be jų“. Tačiau ar suvokiame, ką prarandame? Globalinės kultūros iššūkiai, kuriems dabar paklūstama, stumia lituanistiką į paribius, kerta per pačią esenciją, pavyzdžiui, reikalaujant lituanistines studijas rašyti anglų kalba. Mums esminga lituanistinių tyrimų erdvė atviros kultūros Europoje tampa ezoteriška, mažai pažįstama. Primindamas lituanistikos svarbą ir lituanistų indėlį suvokiant savo tapatybę, permąstydamas savąją lituanisto patirtį, Martinkus tvirtina, kad lituanistikos intertekstais, jų erdvę turėtume rūpintis patys, tada pasaulyi būsimė įdomūs būtent savo individuacija.

Aukštąją kultūros prigimtį ir vertybes gina profesorius iš Berlyno universiteto Gertas Mattenklottas, straipsnyje „Akultūrizacija per mediatizaciją?“ keliantis klausimą, ar šiuolaikinis medių suklestėjimas nereiškia kultūros domeno susilpnėjimo, juk vietoj kultūros medių priemonėmis yra perduodami tik kultūrą imituojantys efektai. Atsigrįžęs į 1923 m. Ernsto Cassirerio studiją *Simbolinių formų filosofija* jis primena, kad mitų, religijų, meno vaizdiniai, kaip ir kalba, padeda atpažinti realybės „sandarą“. Vidinės mito, religijos ar kalbinės sąmonės struktūros apibrėžiamos kaip jungtys, ryšiai, apibūdinantys subjektų ir jų objektų pasaulį. Simbolinėmis formomis žmogus sukūrė medių ekraną, kuriame atspindi dvasios ir natūros skirtis. Formas kurianti energija siejama su medijomis, tačiau bet koks kultūrinis įsisavinimas yra nuotolio, ne-realumo, iškraipymo didinimas, kartu – kuriančios energijos išlaisvinimas. Mattenklottas viliasi, kad, užuot pasitenkinusi fiktyviais savo produktais, technologiškai galinga, laisva nuo kultūrinių įsipareigojimų mediatizacija nesitenkins formaliais eksperimentais, o primins kultūros teises – gėrio, grožio puoselėjimą.

Pokolonijinę kritiką kaip vertingą aprašomąjį diskursą Rytų Europos kraštams straipsnyje „Teorijos, požiūriai, pritaikymai: galimos kryptys lietuvių literatūrologijai“ siūlo Violeta Kelertienė. Tarp okupacijos ir kolonizacijos nedarydama jokio skirtumo, Kelertienė per socialinės tikrovės atspindėjimo prizmę kūriniuose stebi, kaip tam tikros pasakojimo formos geba pasipriešinti oficialiai ideologiškai įteisintam diskursui. Magiškasis reližmas regimas kaip viena iš pasipriešinimo, antikolonistinių strategijų. Kita kryptis – istorijos perrašymas, suteikiant jai ko-

duojančius, cenzūrą pergudraujančius kontekstus (Vytauto Martinkaus *Negėsta žvaigždė paukščio pėdoje*, Romualdo Granausko *Jaučio aukojimas*, Ramūno Klimo *Gintė ir jos žmogus*) ir taip pateikiant teisingesnę praeities variantą, dažniausiai įgijusį alegorijos formą, kurią adekvačiai perskaityti gali tik laisvas nuo oficialiai propaguojamų ideologinių klišių skaitytojas. Iliustruodama trečiąją oficialaus diskurso išnaudojimo kelią – mimikriją, imitaciją, Dalios Grinkevičiūtės memuarų knygą *Lietuviai prie Laptevų jūros* Kelertienė pateikia kaip mimikrijos, prisitaikymo prie oficialaus diskurso pavyzdį. Dėl tokios traktuotės ir apskritai dėl pokolonijinio diskurso taikymo lietuvių literatūrai galima ir reikia diskutuoti.

Profesorė iš Suomijos Pirjo Ahokas seniai Europos literatūrų ribas peržengusius pokolonijinės literatūros tyrinėjimus pristato kaip paveldėtą ankstesnių komparatyvistinių tyrinėjimų šleifą. Straipsnyje „Protagonistės moters tapatybės tapsmas: Bharati Mukherjee *Trokštamos dukros*, Monica Ali *Plytų gatvė*“ analizuojama Pietų Azijos moterų, gyvenančių Britanijoje ir JAV, kūryba, atspindinti vakarietiškos ir migrantų tradicijų susidūrimą. Remdamasi indės ir bengalės romanais, išleistais ir lietuvių kalba, tyrinėtoja gilina, kaip išėivių moterų kūryboje veikia kultūrų sandūra. Vertindama visų pirma sociologiškai, feministinį ir pokolonijinį literatūrinį diskursą Ahokas praplečia ekstraliteratūriniais socialiniais veiksniais (lyties, rasės, klasės).

Aušra Jurgutienė lyginamosios recepcijos kryptį komparatyvistikoje pristato kaip kultūros komunikacijos tyrimą. Ryškinamos esminės recepcinių literatūros tyrimų metodologinės sąsajos su poetika (sinchroninis kalbos lygmuo) ir hermeneutika (diachroninis istorijos lygmuo), „lūkesčių horizonto“ sąvoka pristatomas svarbus interpretacinis pokytis – literatūros kūrinys ar literatūros istorija naujai suvokiami nebe kaip objektai, o kaip susitinkančių teksto ir skaitytojo akiračių riba – horizontas, kurio negalima pažinti ir aprašyti tiesiogiai, tik kas kart tikrinant suvokimo adekvatumą įtarinėjimu ir dialogu. Atsisakius pozityvistinės ar idealistinės literatūros istorijos projekcijos, hermeneutinė recepcija, besiremianti estetinės komunikacijos ir dialogų istorija, gali tiksliausiai atskleisti literatūros istoriją, turint omenyje, kad „horizontų susiliejimo“ procese kūrinio estetinis išgyvenimas, iškilęs iš jo formos, yra suvokiamas kaip neatskiriamas nuo jo prasminio ir ideologinio išgyvenimo. Audringa skaitytojų reakcija į pasakojimo strategijos kitimus (pvz., Gustave'o Flaubert'o *Madam Bovari* atveju) vaizdžiai rodo, jog „literatūra kartu formuoja ir visuomenės estetinį skonį, ir naują pasaulio suvokimą“.

Kitu kampu į kūrinio recepciją žvelgia estų semiotikė Anneli Mihkelev, tikslinanti intertekstualumo terminą ir, kalbant apie poeziją, siūlanti intersemiotinės sistemos, apimančios ne tik intertekstualų, bet ir intratekstualų veikimą, terminą. Mihkelev pateikia semiotinės Tartu – Maskvos mokyklos mokslininko Peeterio Toropo išgrynintus intersemiotinių sąveikų atvejus: kai skirtingos kalbos ir tekstai egzistuoja atskirai (teatras, filmas), kai tekstai egzistuoja kaip atskiri tekstai (romanas, filmas, performansas, tapyba) ir kai tekstai turi iš anksto nulemtą intertekstinį pagrindą. Skirtingų ženklų sistemų sąveika regima ir kūrimo bei interpretacijos procese dalyvaujant autoriui, skaitytojui ir tekstui. Mihkelev parodo, kaip kultūrinė atmintis, apimanti vizualius ženklus ar vaizdinius, autoriaus panaudojama transformuojant vizualumą į verbalinių ženklų seką. Tai ypač ryšku vaizduojant vietą ar erdvę. Tikros istorinės ir geografinės vietos poezijoje dažnai žymi ne tik vietą, bet gali turėti skirtingas reikšmes, taip pat ir ideologines. Komplikuotus žaidimus su laiku ir erdve Mihkelev aptaria esto Ivaro Ivasko poezijoje, įtaigiai parodydama mentalinių vaizdų įtaką ir veikimą verbaliniame tekste.

Antanas Andrijauskas išsamiai pristato Teksto sąvokos kūrėjo Roland'o Barthes'o idėjas ir asmenybę, parodo teksto sampratos evoliuciją trimis Barthes'o estetinės minties raidos etapais: pokariniu, kurį ženklino susidomėjimas Jeano Paulio Sartre'o ir marksistinėmis idėjomis bei dėmesys meno kūrinio patiriamoms ideologinėms įtakoms, antruoju, išsiskyrusiu struktūralistine ir semiotine tekstų tyrimo metodika, bei trečiuoju, poststruktūralistiniu etapu, numatant vieningo mokslo apie kultūrą atsiradimą. Prie intertekstų prisiliečiama per tekstus, tad Barthes'o idėjų apžvalga atrodo būtina. Potencialiems šio leidinio skaitytojams studentams informatyvus straipsnis bus itin parankus.

Kultūrinių įtakų modelius nagrinėja Živilė Nedzinskaitė („Vergilijaus ir Torquato Tasso poemų įtaka Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus epo *Lechiada* fragmentui“), Ukrainos literatūrologė Irina Arendarenko („Isidoro Vorobkevičiaus *Kleopatra*: intertekstuali literatūrinė analizė“), Rūta Šlapkauskaitė („Ironija kaip kultūrų dialogas Thomaso Kingo romane *Kol žolė žels ir vanduo tekės*“). Intelektualinę intrigą keliantys komplikuoti intertekstiniai ryšiai atskleidžiami pastarajame straipsnyje. Priminusi, jog indėnų tekstai tebevertinami ne indėnų, o Vakarų kultūros kontekste, Kingo pasakojimą autorė pateikia kaip tekstą, demistifikuojantį totalinius praeities naratyvus ir atskleidžiantį ideologinę oficialaus istorinio diskurso bei dogmatiškos kultūros sampratos prievartą. Ironija ir parodija – romano varomosios jėgos, nukreiptos ne vien prieš Vakarų, bet ir gimtosios indėnų

kultūros ženklų dekonstrukciją, apnuoginančią savitą indėnų mitų ir biblinių istorijų, vietos istorijos ir Šiaurės Amerikos kolonializmo, indėnų dvasinių praktikų ir vakariečių stereotipų sistemos sambūvį. Neatpažinęs visų aliuzijų skaitytojas pralaimi intertekstualius, ironija grįstus romano žaidimus ir neišlaiko kultūrinės kompetencijos bei ideologinių implikacijų atpažinimo egzamino.

Antikos ir viduramžių tradicijas aktualizuoja Rasa Šileikienė ir Roma Bončkutė. Straipsnyje „Platonizmo mitas, arba Hipatija Umberto Eco romane *Baudolinas*“ Šileikienė analizuoja, kokius filosofinius, istorinius, literatūrinės mitologijos kodus savo fikciniame romane panaudoja Eco. Kaip svarbi siužetinė ir filosofinė kūrinio grandis išskiriama Hipatijos istorijos versija, taip pat įvairios filosofinės vėlyvosios antikos ir viduramžių idėjos. Turtingas aliuzijų ir intertekstualių citatų romanas, kaip ir kiti Eco kūriniai, čia pateikiamas kaip genialių kompiliacijų ir lakios autoriaus fantazijos darinys, į literatūrinę apyvartą įtraukęs nemaža intelektualių antikos ir viduramžių sandūros problemų ir realiųjų.

Antikinės tradicijos transformavimo pavyzdžių Antano Tatarės pamoksluose straipsnyje „Iškreipto pasaulio topas XIX amžiaus lietuvių didaktinėje prozoje“ ieško Bončkutė. Kultūrinių epochų kitimą žymintis tradicijos pertrūkis XIX a. lietuvių literatūroje pažymėtas iškreipto pasaulio, antikinio *impossibilia*, topu. Pateiktais *impossibilia* pavyzdžiais iš antikinės ir viduramžių literatūros Bončkutė vaizdžiai parodo šio topo įtaigumą, kuriuo pamoksluose ir pasinaudoja Tatarė. Iškreipto pasaulio topas lietuvių didakto tekstuose pasitelkiamas vaizduojant poliarišką kasdienybę, žymint kelius, ko ir kaip gyvenime turėtų siekti žmogus, kad būtų laimingas gyvendamas aukščiausio teisingumo šviesoje.

Lyginamuosius tyrimus inspiruoja ir archetipiniai literatūriniai tipažai. Marija Loskutnikova straipsnyje „Amžinųjų įvaizdžių intertekstualumas Europos literatūrose: Don Žuanas“ tvirtina, kad „amžinieji“ įvaizdžiai yra *a priori* intertekstualūs, susiję su kultūros atmintimi. Ispanų karaliaus Pedro Žiauriojo favoritas Don Juan Tenorio tapo literatūrinio herojaus, amžino grožio ieškotojo, prototipu, o išaugęs nacionalinę priklausomybę, virto „europine“ aukštųjų visuomenės sluoksnių figūra. Don Žuano istorijai svarbūs du tarpusavyje nebūtinai susiję pradai – amžinos grožio paieškos ir bausmė mirusiųjų ramybę išdrįsusiam sudrumsti herojui. Su kita fabulos medžiaga įvairūs kūrėjai gali elgtis savo nuožiūra. Loskutnikova pateikia Don Žuano literatūrinių įsikūnijimų galeriją, aptaria žymiausias rusų literatūroje Aleksandro Puškino tragedijos *Akmeninis svetys* (1830) ir Marinos Cvetajevės eilėraščių ciklo *Don Žuanas* (1917) interpretacijas. Sugretinusi

„amžino“ įvaizdžio traktuotes rusų ir Europos šalių literatūrose, autorė primena ir X a. Japonijoje paplitusį pasakojimą apie jauną žūlų jaunuolį Gendzi, įtikinama, jog Don Žuano įvaizdis yra ne tik amžinas, bet ir archetipinis.

Irina Beliajeva iš Maskvos universiteto nagrinėja Ivano Turgenevo apmąstymus apie archetipines Don Kichoto ir Hamleto figūras. Esė „Hamletas ir Don Kichotas“ Turgenevas išskiria du pradus: nukreiptą į save, egoistinį – hamletišką, ir nukreiptą į žmones, egzistuojantį kitiems – donkichotišką. Donkichotiškumą ir hamletišką Turgenevas suvokia kaip priešingus tam tikros žmonių vertinimo skalės polius, atskaitos tašku pasirinkęs herojaus požiūrį į idealą. Modeliuodamas savo personažus Turgenevas neatsiplėšia nuo hamletiškos donkichotiškos „intonacijos“ (autorės apibūdinimas), iškeliamos Turgenevo romane *Tėvai ir vaikai*. Būtent intonaciniu kai kurių romano scenų nuspalvinimu Beliajeva vadina donkichotišką meilės ir gerumo pajautą, Bazarovo charakteryje išvagdama donkichotiškumo ir hamletiškumo įtampą, subtiliais niuansais ryškindama Shakespeare'o ir Cervanteso kūrinių intertekstinę priartėjimą.

Dėstymo kompaktiškumu išsiskiria Redos Pabarčienės straipsnis „Lietuvių istorinės dramos dialogas su Shakespeare'o tradicija“. Shakespeare'o įtaka regima kūriniuose: Marcelino Šikšnio *Pilėnų kunigaikštis*, Vinco Krėvės *Šarūnas ir Skirgaila*, Balio Sruogos *Milžino paunksmė*, Radvila Perkūnas, Kazimieras Sapiega, nebaigtoje dramoje *Barbora Radvilaitė*, Juozo Grušo *Herkus Mantas*. Daugelio dramų istoriniai siužetai paimti iš beveik tų pačių laikų kaip ir Shakespeare'o, o tai leidžia manyti, kad istorinė medžiaga „prisitraukė“ nusistovėjusią draminių struktūrą. Pabarčienė teigia: „Shakespeare'o pavyzdys leido lietuvių rašytojams išsivaduoti iš siaurų taikomųjų mėgėjų scenos uždavinių ir regioninio kaimiškojo mentaliteto. Jo dėka į literatūrą atėjo egzistencinė problematika, filosofiskumas ir poetinis daugiaprasmiškumas“. Pagrindinis Shakespeare'o ir lietuvių istorinių dramų skirtumas – tematinis pasirinkimas: Shakespeare'as įveda renesansines individo laisvės, orumo, taikos, teisingumo, valdovo atsakomybės už savąjį kraštą idėjas, o lietuvių dramos mitu daugelį metų yra Lietuvos valstybės galia ir savarankiškumas. Keldama klausimą, ar XX a. istorinė poetinė drama nebuvo atgyvena, kūrybingų profesorių šekspyriškos tematikos montažas, Pabarčienė aktyvina recepcinį atsaką: Shakespeare'o dramos – puikus sceninis modelis, iš kurio jauniausioji lietuvių literatūros šaka – drama – pasimokė ir vėliau jį sumodernino, pranoko.

Istoriniai motyvai svarbūs ir Aušrai Martišiūtei. Straipsnyje „Intertekstas kaip tautinio identiteto išraiška XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės lie-

tuvių dramaturgijoje“ nagrinėjami du intertekstualumo tipai Lietuvos istoriją inscenizuojančiose dramose. Pirmajam tipui būdingas tautos atgimimo mitas. Martišiūtė išryškina Aleksandro Fromo-Gužučio dramos *Vaidilutė, arba Žemaičių Krikštas* ir Alberto Vijūko-Kojelavičiaus *Lietuvos istorijos* sąsajas, per kurias atsiskleidžia tautinio identiteto raiška. Dramaturgas ne tik papildo istoriko tekstą, bet ir suteikia istorijai visiškai naują – bendruomenės sąmoningumo – prasminį akcentą. Tautos prisikėlimo idėją (Fromo drama *Kauno pilies išgriovimas 1362 m.* ir Teodoro Narbuto *Lietuvių tautos istorijoje* aprašytas Kauno pilies gynimas) Fromas transformuoja į optimistinę herojiškos kovos apoteozę, intertekstualiai susijusią su Pilėnų gynimo legenda, kurios brandžiausią versiją, Šikšnio tragediją *Pilėnų kunigaikštis*, Martišiūtė taip pat aptaria. Antrasis intertekstualumo tipas – konceptualus požiūris į interpretuojamą tekstą. Vinco Krėvės misteriją *Likimo keliais* (1926) ir Balio Sruogos poetinę dramą *Pavasario giesmė* (1945) autorė pristato kaip Vydūno trilogijos *Probočių šešėliai* (1900–1908) prologo „Anga“ interpretacijas, išryškina menkstančią tautinio sąmoningumo reikšmę ir didėjančią dėmesį nebe tautos interesams, o individo vidinei tikrovei. Egzistuoja intertekstinės Vydūno, Maironio, Krėvės kūrinių ir Sruogos dramos sąsajos, nors Sruogai parankesnis yra ne istorijos, o mitologijos bylojimas. Tautinio sąmoningumo reikšmė nublinksta.

Į XIX a. literatūrą atsigręžusi Eglė Klimaitė-Keturakienė. Straipsnyje „Adamo Mickiewicziaus, Juliuszo Slovackio ir Antano Baranausko kultūros tarptekstinis dialogas: mesianistinė istoriosofinė vizija ir Evangelijos parabolės tekstas“ pasitelkus naratologinio istorizmo nuostatas nagrinėjama, kaip krikščioniškosios istorijos variantai modeliuoja požiūrį į lietuvių ir lenkų tautų istoriją kaip į Išganyimo viziją. 1831 m. sukilimas yra istorinis pretekstas, kurio inspiruoti autoriai vaizduoja ir suvokia tautos išganyimo viziją per egzodo siužetą, itin parankų tautinės bendruomenės istorijos lūžiams įprasminti. Klimaitės tyrime gražiai susijungia kodo – Šventosios istorijos – aiškinimo ir semiotinio bei hermeneutinio jo dekodavimo operacijos.

Skyrius „XX–XXI amžių lietuvių literatūros intertekstai“ fokusuojamas į lituanistams dalykiškai ir chronologiškai artimiausias problemas. Dvilės Švilpienės straipsnyje „Ezoteriniai XX a. pradžios lietuvių literatūros kontekstai (Juozapas Albinas Herbačiauskas ir Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė)“ Herbačiauskas ir Kymantaitė iškyla ne tik kaip lietuvių literatūros modernizavimu susirūpinę inteligentai, bet visų pirma – kaip romantinės ir simbolistinės tradicijos gilinto-

jai, sekę lenkišką „Jaunosios Lenkijos“ estetinę liniją, daug idėjų perėmusia iš XIX a. antrosios pusės kultūrinio klimato – ezoterizmo ir okultizmo piko. Herbačiausko ir Čiurlionienės kūriniai skleidžia radikalai priešingą ezoterizmo raišką: dekonstruotas vertes įkūnijusį gnostinį Herbačiausko pasaulėvaizdį ir Čiurlionienės harmonizuojančio gamtinio panteizmo rekonstrukciją. Švilpienė lietuvių kultūros modernizatorių kūrinis siūlo skaityti ir kaip vyriško / moteriško rašymo ir pasaulėvokos pavyzdžius, kai tuo tarpu Čiurlionienės rašymą galima būtų apibūdinti ir kaip išminties, o Herbačiausko – pikto žinojimo (*gnosis*) diskursą, išaugusius iš gilių ezoterinių, tačiau nesutampančių pasaulėvokos pamatų.

Sklاندžiai lietuvių ir prancūzų poezijos dialogą aptaria Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašelionienė straipsnyje „Tarptekstinis dialogas XX amžiaus aštuntojo dešimtmečio lietuvių lyrikoje: *„Blogio gėlių* vaikai‘. Autorė parodo, kaip visą lietuvių poetų kartą (sąlyginė riba – 1950-ieji) paveikė Charles’io Baudelaire’o eilėraščių vertimai. Tam ji pasirenka sutampančių bodleriškų motyvų ir temų analizę Gražinos Cieškaitės, Almio Grybausko, Onės Baliukonytės, Gintaro Patacko eilėraščiuose, kartu išryškindama ir istorinę kartos pavadinimo kontaminaciją „*Blogio gėlių* vaikai“, nurodančią bodlerišką ir hipišką maištavimo linijas, kurios po 1972 m. publikuotose eilėraščiu rinktinėse vis dėlto buvo gerokai prigesintos.

Virginija Balsevičiūtė-Šlekienė literatūrinių intertekstų ieško Juditos Vaičiūnaitės lyrikoje. Dviejų Vaičiūnaitės eilėraščių „Raudonoji lelija“ ir „Gladiatorių gėlė...“ analize siekiama parodyti, kaip intertekstiniai ryšiai gali būti grindžiami spalva. Akcentuodama poetės jautrumą vaizdiniam eilėraščio planui ir suvokimui, pirmo eilėraščio raudonos ir juodos spalvos įtampą autorė mėgina pagrįsti literatūriniu Stendhalio romano *Raudona ir juoda* citata, pateikdama abstrahuotas spalvų temines vertes ir siedama jas su konkrečiu eilėraščio tekstu. Atrodo, kad šis mėginimas apčiuopti literatūrinę romano įtaką galimas, bet neesminis pačiai vidinei eilėraščio sąrangai, Vaičiūnaitei pranokus numanomas intertekstus vidiniu sau pakankamo kūrinio struktūros organiškumu. Pateikiamos eilėraščio „Gladiatorių gėlė...“ ir gladiolės kilmės legendos sąsajos kur kas ryškesnės ir įtikimesnės.

Gintarė Bernotienė pristato Leonardo Gutausko eiliuotą epitafijų knygą *In fine* – atminties erdvėje mezgamu dialogu su išėjusiais kūrėjais jau savaime intertekstualų reiškinį. Išskiriamos intertekstualios, metatekstualios ir intermedialios sąveikos Gutausko eilėse, pasireiškiančios anagraminiu įrašymu, (archi)metaforomis, metatekstais. Intertekstualūs *In fine* ryšiai atskleidžia platų kultūrinės apytakos ratą,

kurio renkanti ir išsauganti galia yra autoriaus sąmonė, o atsiverianti sambalsių erdvė apima ir gimtosios, ir pasaulinės kultūros kūrėjų dvasios lauką.

Rašydama apie postmoderne nusitrynusias literatūros žanrų ribas, šiuolaikinį esė žanro suklestėjimą, fakto literatūros iškilimą ir poezijos proziškėjimą, Elena Baliutytė esė ir šiuolaikinio eilėraščio dvikovą naujausioje lietuvių literatūroje iliustruoja Neringos Abrutytės *Neringos M. Eilėraščiai* (2003) ir Aido Marčėno *Pasauliai* (2005) pavyzdžiais. Straipsnis aktualus, kaip ir autorės gebėjimas perskaityti kontroversiškus Abrutytės tekstus postmodernioje paradigmoje, kai ir kritiko teiginiai negali pretenduoti į galutinio ir teisingo perskaitymo galimybę. Be ironijos, išvardinami ir kiti Abrutytės tekstų ingredientai: buitiska kalbėsena, afišuojamas eilėraščio ryšys su kasdienybe, naikinamas skirtumas tarp tikrovės ir poezijos, metaforų atsisakymas, sąmoningas poezijai įprasto temų ir stiliaus registro nesilaikymas. Marčėno diagnozė: kūrinio siužetu tapusi autobiografija, autokomentarai, sustiprinantys žodžio vienaprasmiškumą ir orientuojantys į sintagminį, linijinį prasmės formavimosi būdą. Abiejų autorių kūrybai būdingą šiuolaikinės postindustrinės visuomenės nuvertinto žmogaus reikšmingumo res-tituciją per subjektyvumą ir savitumą straipsnio autorė vertina teigiamai.

Danų rašytojos Karen Blixen esė „Apie šiuolaikinę santuoką ir kiti pamąstymai“ intertekstualumo paieškoms pasirinko Ieva Steponavičiūtė–Aleksiejūnienė. Vyro ir moters santykių tema nagrinėjama pabrėžiant meilės kaip žaidimo svarbą. Meilei – žaidimui Blixen suteikia universalią žaidimo kaip meno reikšmę, kuri ir domina Aleksiejūnienę. Blixen savo esė meno kategorijomis siekia aprašyti ne tik sutuoktinių santykių tipus, ji jungia meno ir gyvenimo plotmes, įveda paralelinę apmąstymų giją – meno prigimtį ir ribų svarstymus. Blixen esė pateikiama kaip save komentuojantis metatekstas, pasižymintis visomis geriausiomis meno kaip žaidimo savybėmis – humoru, vaizduote, skaitytojo laisve, intertekstualumu – meilės teikiamomis laisvės dovanomis, sumaniai naudojamomis kuriant prasmės visetą.

Labiausiai nuo literatūrologijos nutolusiais socialiniais pjūviais pavadinčiau Dainiaus Vaitiekūno straipsnį „Literatūrinis Lietuvos įmonių pavadinimų kontekstas“ bei Nin Bižys, Vaivos Zuzevičiūtės ir Vidos Žvinienės lyginamąjį tyrimą, kurio centre – dviejų didžiausių Lietuvos ir Australijos laikraščių modeliavimo strategijos ir skaitymas. Veikiau komunikacijos sričiai priklausančiame tyrime analizuojami tos pačios dienos *Lietuvos ryto* ir *Sydney Morning Herald* straipsniai, pateikiama statistika, keliamos skaitytojų funkcinio raštingumo ir in-

formacijos taikymo problemos. Vaitiekūno tyrime išryškėja pakankamai iškalbus šiuolaikinės Lietuvos visuomenės kolektyvinės savimonės portretas.

Antrosios *Acta litteraria comparativa* knygos skyriuje „Tapatybės klausimai: lytis, tauta, kultūra“ dominuoja literatūros ir sociologijos sąsajomis grįsti tyrimai. Eglė Kačkutė kelia klausimą, ar dar galima rimtai kalbėti apie moterų rašymo tradiciją šiuolaikinėse prancūzų ir britų literatūrose, siūlydama ne tradicijos, o kūrybingos jos tautos šiuolaikinėje literatūroje sampratą. Prancūzų autorės Marie Ndiaye romaną *Žalias autoportretas* (*Autoportrait en Vert*) ir britės Trezza Azzopardi romaną *Slėptuvė* (*The Hiding Place*) Kačkutė traktuoja ne kaip feministinės kritikos iliustracijas: kompozicinės ir teminės naujovės garantuoja kūriniams savarankišką būtį literatūros lauke apmąstant ne tik moteriškąjį identitetą, bet ir identitetą apskritai.

Įdomus Irinos Fadejevos iš Komijos straipsnis „Klaidžiojanti ugnis: simboliniai rusiško interteksto pagrindai“. Pristatydama Rusiją kaip Rytų ir Vakarų kultūrų tarpininkę, Fadejeva rusų kultūrą apibrėžia kaip vakarietiško *Ratio* ir rusiško *Logos* susikirtimo vietą su ypatingu simboliui, kaip apibendrintai filosofinio mąstymo formai, tenkančiu reikšmingumu. Nepaisant, anot Andrejaus Belo, „tragiškos neįkūnijamo gelmės kristališkai racionaliai išreikštame“, simbolis grindžiamas istoriniu Rusijos keliu, jos „vientisu žinojimu“, sutelktumu (*соборность*), bizantiškumu ir pravoslavišku *Logos* pradū. Simbolinių prasmų (bedugnės, stichijos, muzikos) žodyną regėdama kaip aiškinantį hipertekstą, Fadejeva fiksuoja žodžio – simbolio sustabarėjimą ir konceptualizaciją, tarp simbolio ir koncepto įžvelgdama kognityvinę ir metafizinę prarają. Simbolistams rūpėjęs sukurti kodas tapo teoriniu nacionalinės interpretacijos sistemos aprašymu; simbolinių prasmų interpretacija remiasi archetipiškais, aksiologiškais nacionalinės semiosės sluoksniais ir kultūriniais bei istoriniais kontekstais, – galimų tyrimų gaires nužymi Fadejeva viliojančias žaltvykslės paieškas primenančiame pranešime.

Pokolonijinė teorija ir naujausiomis diskusijomis apie šiandienos kultūrinių bendrųjų struktūrą besiremianti Christina Parnell straipsnyje „Transformacija ir identitetas. Lietuvos balsas“ analizuoja lietuviškos tapatybės kitimą po Sąjūdžio. Grupinio identiteto eizėjimas (lietuvių kalbos, istorijos ir kultūros, katalikiško teisingumo ir nacionalinio išsivadavimo judėjimo nuvertinimas/nuvertėjimas/išjuokimas) susijęs su vertybių perkainojimu, atsiveriančiu dichotominėmis poromis: idealizmas/pragmatizmas, jaunystės kultas/patyrimas, socialinė kritika/kultūrinė adaptacija. Šiuolaikinę lietuvių visuomenę preparuojantį Jurgos Iva-

nauskaitės ir Ričardo Gavelio rašymą Parnell lygina su juoduoju humoru, o skaitytojų recepciją – su vojeristo padėtimi. Rytų ir Vakarų įtakų sandūra Lietuvoje nesikristalيزuoja kaip individualizmo ir kolektyvizmo priešara; *kito* ieškoma pačioje tautoje per skirtybes – naujalietuvis/nevykėlis, reketininkas/išnaudojamas, mokslas/vartojimas ir kt. Vietoje nacionalinių ir ideologinių skirtumų iškyla galios ir padėties visuomenėje pakopos. Manipuliacija veikia ir grupinę, ir personalinę identifikaciją. Gavelio „pasaulio užpakalis“ ir Ivanauskaitės „ne vietoje gimęs“ pirmiausia signalizuoja apie dvasinės saviidentifikacijos praradimą, po kurio seka ir protagonistų fizinė mirtis. Simboliška ir skaudu.

Kaip ir kituose tapatybės klausimams skirtuose straipsniuose, Dalios Cidzikaitės tyrime „Žydo įvaizdis pokarinėje lietuvių prozoje“ daugiau dėmesio tenka socialinėms teorijoms bei aplinkybėms nei literatūrinio teksto analizei. Straipsnio pradžioje pateikiama gana išsami žydo įvaizdžio panorama lietuvių kultūroje, užsimenama apie nepakankamą lietuvių teoretikų domėjimąsi *kito* įvaizdžiu. Iškalbinga tylą žydų atžvilgiu išsiskiria sovietinis laikotarpis, kai domėjimasis etninėmis grupėmis Sovietų Sąjungoje buvo nepageidaujamas ir minimalus, be to, okupavus Lietuvą, patys lietuviai tapo mažuma, „[t]odėl nemaža literatūros kūrinių dalis buvo skirta šiai kolonijinei būsenai įvardyti bei apibūdinti“. Ričardo Gavelio romane *Vilniaus džiazas* (1993) sukurtus individualizuotus žydų portretus Cidzikaitė laiko neatsitiktiniu reiškiniu, nes tik Lietuvai atgavus nepriklausomybę į lietuvių literatūros areną vėl įžengia „įkūnytas“ žydas. Cidzikaitei rūpi parodyti, kaip romane sąveikauja tradicinė stereotipinė lietuviška žydo traktuotė ir archetipinis amžinojo žydo įvaizdis. Gavelio sukurti tragiški ir raiškūs žydų personažai tęsia „normalaus žmogiško supratimo reikalaujančią“ tradiciją, išryškėjusią Vinco Krėvės, Šatrijos Raganos, Vaižganto, Bernardo Brazdžionio ir kitų prieškarinio literatūros kūryboje.

Platesnį probleminį kontekstą Antano Škėmos *Izaokui* suteikia Rimas Žilinskas, nagrinėjantis jį JAV etninių literatūrų kontekste. Daugiakultūriškumą JAV matydamas kaip atsaką į baltųjų nacionalizmą (rasizmą), susidomėjęs valstybės primetamų galios santykių problema, Žilinskas kelia žiaurumo ir galios pasidalijimo temą. Taip skaudžiai pajauta asimiliacijos procesų nulemta įtampa aiškiausiai buvo išrašyta Algimanto Mackaus *Augintiniuose* ir Škėmos *Izaoke* – kūriniuose, kuriuose, be kita ko, ryškus susirūpinimas dėl genealogijos ir iškreipto seksualumo (kaip parodo Žilinskas, homoseksualumas traktuotas kaip pavojingas tautinei reprodukcijai). *Izaoke* asociali Gluosnio laikysena demons-

truoja iššūkį Amerikos *middle class* vertybėms ir amerikietiška lietuviškos *middle class* patriotizmui, o antisemitizmo (ir rasizmo) tema atsiskleidžia kaip perkelta iš valstybinio į individo lygmenį. Svarbu, jog Škėma *Izaoką* rašė pačiame Amerikos civilinių teisių sąjūdžio įkarštyje. Apmąstydamas *Izaokę* lietuviškojo nacionalizmo ir asimiliacijos temą, Škėma susidūrė ir su amerikietiško nacionalizmo problema. Straipsnyje Žilinskas pateikia išsamius to meto socialinės JAV tikrovės kontūrus. Škėmos *Izaokę* siūlomas tragedijos sprendimas pristato utopinį daugiakultūrės valstybės modelį ir apeliuoja į tai, jog tautybė nebebūtų naudojama jokiam ideologiniam spaudimui, nes tik taip būtų išvengta žiaurumo.

Keliuose straipsniuose nagrinėjama, kaip stereotipai veikia literatūrą ir tapatumą. Irena Baliulė-Klimašauskienė straipsnyje „Sovietinės moters vaizdavimo stereotipai rusų ir lietuvių prozoje“ sugretina meniškai silpnus, tačiau ideologiškai „teisingus“ kūrinius – Aleksandro Serafimovičiaus romaną *Geležinė srovė* (1924) ir Fiodoro Gladkovo *Cementą* (1925) (abu išversti į lietuvių kalbą 1947) su jų įtaką patyrusiais pokariniais Jono Avyžiaus, Ievos Simonaitytės ir Juozo Marcinkevičiaus prozos kūrinių ir išryškina teigiamos herojės – šlovingo socializmo idėjai atsidavusios moters bruožus bei jų modifikacijas lietuvių prozoje.

Yolanda Caballero Aceituno lygina anglų Laurence'o Sterne'o ir Tobias'o Smolletto kelionių aprašymus, išvelgdama egzistuojantį produktyvų intertekstinį konfliktą, ir parodo, kaip tokiu būdu paneigtos kelionių aprašymų klischė provokuojamam diskursui pelno literatūrinę šlovę. XVIII a. Britų imperijoje kelionių aprašymai buvo paplitę ir kultūriškai reikšmingi, tačiau dažnai apsiribodavę realistiniu kelionės atpasakojimu. Prieš tokį modelį sukilęs Sterne'as kelionės motyvą išnaudojo kaip troškimo išsivaduoti nuo oficialiosios kultūros rutinos metaforą.

Komparatyvistų žvilgsnius prikausčiusi Vladimiro Nabokovo kūryba. Anastasija Marčenko Nabokovo rusiškojo laikotarpio kūrybai itin būdingą geležinkelio motyvą laiko metaliteratūrinės siužeto organizacijos pagrindu. Kūrinių struktūroje autorė išskiria pastovius kelionės traukiniu motyvus, primenančius Vladimiro Propo pasakų funkcijas: tai – atsiskyrimas nuo namų, stotis – soboras, traukinys – fantomas, stotelė „Gyvenimas“, judėjimo algoritmas (tvarkaraštis, ritmas, muzika), iešmininkas Likimas ir stotelė „Mirtis“. Stoties ir maldos namų statinių panašumas grindžiamas erdvumu ir ypatingai apibrėžiama laiko tėkme, signalų dalijama valandų ir minučių tikslumu. Stotis – soboras Nabokovo įsivaizduojama ir kaip sakrali, ir kaip demoniška vieta, *locus*, kartais įgaunanti ir mistinių bruožų.

Mistinė traukinio prigimtis atsiskleidžia traukinio klases suliginus su tarpinėmis pragaro – skaistyklos – rojaus erdvėmis. Traukinio ekspreso, kelionės į nežinią, į metafizinę juodąją skylę motyvas susijęs su rato ir ratų, sūpynių bei lopšio motyvais, autoriaus sąmonėje tapatinamais dėl ypatingo migdančio ritmo, dėl „slėpiningo traukinių ritmo, pakeičiančio poetinę kalbą“. Traukinio ratų muzika ir telegrafo stulpų daina Nabokovo tekstuose reprezentuoja gyvenimo ritmą. Per geležinkelio topų sklaidą Marčenko parodo, jog Nabokovas traukinį įsivaizdavo pagal rusų literatūros tradiciją kaip griaušančio civilizacijos poveikio žmogui įsikūnijimą, turintį demoniškų bruožų ir iškylantį kaip aklo likimo jėga.

Irina Beliajeva straipsnyje „Nabokovo veidrodis: Johno Barθο *Paklydęs juoko kambaryje*“ tyrinėja intertekstinį ir paratekstinį Barθο romano ir Nabokovo romanų *Camera obscura* bei *Juokas tamsoje* dialogą. Skaitymo takeliu pasirinkusi Barθο romano herojaus troškimą tapti rašytoju, autorė Barθο ir Nabokovo tekstų sąveikas nagrinėja pasiremddama Gerard'o Genett transtekstualumo teorija. Atskleisdama aliuzijų grandinę Beliajeva pateikia tokias išvadas: *camera obscura*, sugaunanti savin personažus, Nabokovo kūriniuose yra kinematografo sinekdocha, o Barθο romane toks pat sugaunantis savin yra juoko kambarys, iškylantis kaip literatūros pasaulio, kuriam siekia priklausyti pagrindinis herojus, metafora. Beliajeva mini ir paties Barθο *camera obscura* – romano rašymą, rašytojo vaizduotę, naujai pateikiančią regėtus dalykus. Tekstų koherentiškumą grindžia paslėpti ir atviri romanų epigrafi, kuriuos dešifruodama Beliajeva atskleidžia glaudžias romanų sąsajas ir tinkamą perskaitymo būdą.

Nagrinėjanti Johno Banville'io *Parodymų knygą* Jūratė Butkutė įveda ikonoteksto sąvoką ir intermedialumo problemą sieja su romano naratyvine struktūra. Tokį požiūrį inspiruoja transtekstinėmis sąveikomis pasižymintis Banville'io romanas ir jame susipinančios nuorodos į XVII a. olandų dailininkų Jano Vermeerio ir Franso Halso portretus bei aliuzijos į Nabokovo romanus. Siekdamma nustatyti intermedialių aliuzijų funkcijas romane Butkutė renka empirinės tikrovės reprezentacijos romane aspektą. Su empirine tikrove susijęs „tiesos“ pateikimas romane remiasi *camera obscura* veikimo principu. Banville'ui *camera obscura* – įrenginys, naratyvo organizacijos atžvilgiu tampantis tik vienos apšviestos reginio pusės metafora. Autorė atskleidžia, kaip sąmoningi tikrovės iškraipymai teikia galimybę Banville'io romano herojui laisvai pasirenkamą ir savaip neatsakingą pasakojimą grįsti ypatingu estetizuojančiu regėjimu ir taip pateisinti nusižengimą tiesai.

Straipsnyje „Sapno konceptas XX amžiaus pradžios literatūroje“ Maija Burima aptaria XIX a. pabaigoje įvykusį laiko suvokimo pokytį – laiko suvokimo subjektyvizaciją ir su ja susijusius atminties ir sapno subjektyvaus patyrimo modelius. Sapno koncepto, gebančio subjektyviai modeliuoti laiką, veikimą straipsnio autorė analizuoja norvegų Knuto Hamsuno, latvio Janio Akuraterio ir esto Fridberto Tuglas kūrinuose. Pradėjusi nuo Hamsuno, skandinavų literatūroje įteisinusio sąmonės srautą kaip subjektyvų suvokiamo pasaulio perteikimo būdą, Burima iškelia ankstyvajam modernizmui būdingą mitologinį laiko suvokimo cikliškumą. Sapno ir atminties galią modeliuoti poetinį laiką autorė vadina antrąja modernistinio laiko ypatybe, pabrėždama sapno sąsajas ir su sąmone, ir su pasauline.

Užbaigiančio antrąją *Acta litteraria comparativa* knygą skyriaus „Intermedialumo aspektai“ straipsniuose pristatomos literatūros ir muzikos, dailės, kino meno sąveikos reikalauja ypatingo, iškart kelis menus aprėpiančio tyrinėtojo žvilgsnio. Tuo jos ir patraukia.

Natalija Arlauskaitė lygina literatūros ir kino kūrinio sandarą ir kelia aktualų klausimą, kas vadintina literatūros veikalo ekranizacija. Straipsnį „Mary Shelley ir Thomo Elisono *Frankenšteinas*: nedalomosios liekanos ieškant“ įrėmina „nedalomosios liekanos“ problema: Arlauskaitės tyrimo patvirtintu teigimu, *Frankenšteinas* nelaikytinas Shelley romano ekranizacija, nes tik diskursyvinėje romano ir filmo plotmėje esama funkcinų analogijų, o kūrinių struktūra ir žanrinė priklausomybė labai skiriasi. Autorei, visišką trijų dalių (siužeto, raiškos ir žanro) atitikimą laikančiai idealiuoju literatūros ir kino kūrinių sąveikos modeliu, ta „nedalomoji liekana“ yra Frankenšteino vardo sumitintas vartojimas, per kurį atsiskleidžia „tarsi suspaustas visas mitas“ kartu su naratyviniais, diskursyviniais ir žanriniais ypatumais. Įvairūs romano ir filmo skirtumai straipsnyje ryškinami su bylą tiriančio seklio atida ir nuolat keliamais klausimais, lengvinančiais ir autorės, ir skaitytojų suvokimą.

Literatūros ir muzikos sąsajas tyrinėjanti Rūta Brūzgienė konstatuoja, kad lietuviškame intermedialiosios komparatyvistikos lauke kol kas plyti daug nekultivuotų plotų, ir vieną iš jų – muzikos ir literatūros sąveikų lauką – atveria remdamasi naujausiomis koncepcijomis ir esminėmis šios srities sąvokomis. Pateikta Wernerio Wolfo schema pristato šiuolaikinę muzikos ir literatūros intermedialumo sklaidą. Sąvokas ekstrakompozicinis/intrakompozicinis intermedialumas, transmedialumas ir intermedialioji kompozicija, intermedialioji referencija ir pliurimedialumas schemoje atitinka konkretūs skirtingų muzikos ir literatūros

sąveikų pavyzdžiai. Kiek modifikuota ši schema tiktų ir paralelios srities – literatūros ir dailės – sąsajoms. Aptardama įvairias intermedialumo lytis, Brūzgienė stengiasi priartėti prie atpažįstamos konkrečių sąveikų raiškos. Įteisinti sąvokas, plačiau aptarti klasifikaciją, „įžeminti“ susiejant su konkrečiais pavyzdžiais yra svarbus ir neatidėliotinas darbas, įtvirtinsiantis pasaulinių tyrimų pasiekimus lietuviškoje meninėje terpėje.

Gustavo Klimto nutapyti du viliokės žydės portretai, pavadinti „Judita I“ ir „Judita II“, Leonardai Jekentaitei teikia peno aptarti mitologinius Juditos ir Salomės įvaizdžius. Šventajame Rašte radikalai priešingai vertinama Judita – tėvynės labai pasiaukojusi karžygė, išgelbstinti savo kraštą nuo užgrobimo, ir Salomė – įrankis įnoringos Erodiados rankose bei tiesioginė Jono Krikštytojo mirties kaltininkė. Galvos nukirsdinimą laikydama pagrindiniu siužeto elementu, prie Salomės ir Juditos istorijų Jekentaitei gretina ir Michelangelo Caravaggio paveikslą „Dovydas, nugalėjęs Galijotą“ ir apeliuoja į psichologinių sąmonės mechanizmų sutapimą. Trykštantis erotiškumas, nesuvaldomai pavojingomis darantis ir Juditą, ir Salomę, Jekentaitei yra tramplinas toliau plėtoti temą. Erotizmo ir nukirstos galvos kontaminacijos mene rikiuoja greton Salomėjos Nėries eilėraščių, Gustave'o Flaubert'o „Erodiados“ ištrauką, Gustave'o Moreau drobę „Aprėiškimas“, Franso fon Stucko ir Alphonse'o Muchos personažus. Juditos ir Salomės įvaizdžių sintezę XX a. mene autorė iliustruoja kino (Lilianos Kavani *Naktinis portjė*), baleto (*Raudonoji Žizel*) pavyzdžiais ir Šarūno Saukos bei Eglės Gundos Bogdanienės interpretacijomis. Saukos paveikslo „Žmogžudystė restorane“ vertinimas kaip Juditos, o ne kaip Salomės mito transformacijos atrodo ne visiškai teisingas, nes būtent Salomės istorija Naujajame Testamente grąžina prie puotaujančių nesaikingumo (ir erotinio) temos, o nukirsdinta vyro galva su auksiniu nimbu nurodo veikiau šv. Joną Krikštytoją nei Juditos nužudytą Holoferną, priešų kariuomenės vadą, krikščioniškoje legendoje neturintį jokio šventumo. Tačiau tai tik patvirtina prieštarų įvaizdžių sintezę.

Vizualaus ir verbalinio pradų sąveikos domina ne vieną šiandienos komparatystą. Aleksejus Timaškovas straipsnyje „Bitekstualumas Aubrey'o Beardsley'o kūryboje“ preciziškai ir kompetetingai aprašo verbalinio ir vizualaus tekstų sąveikas generuojant literatūros kūrinio prasmę. Jaunas gabus grafikas Beardsley savo iliustracijomis kuria gretutinį vizualų tekstą, provokuojantį iliustruojamą kūrinį naujoms interpretacijoms. Tad knygą, kurią sudaro literatūros ir grafikos kūriniai, Timaškovas siūlo skaityti kaip bitekstualų vienetą, vienodai raiškiai bylojantį abiejomis kalbomis.

Klasikinės kinų peizažinės dailės, poezijos ir meno teorijos santykius nagrinėja Agnieška Juzefovič. Kadangi meno teorijos ir meno praktikos priešprieša kinų kultūrai nebūdinga, dailės kūrinių, poetinių tekstų ir teorinių traktatų apie meną laukas atrodo vientisa estetinė sritis. Intelektinės ar intuityvias išvalgas fiksavę kinų dailininkai su grožine literatūra ar estetinė mintimi susiję daug labiau nei Vakarų menininkai. Kinų vaizduojamoji dailė eksploatuoja sinestezės principą, tad poezijos ir dailės ryšiai yra glaudūs. Ypatingą žodžio ir vaizdo ryšį kinų mene garantuoja hieroglifinio pobūdžio raštas ir išskirtinis linijos, vadinamos „kinų vizualaus meno siela“, vaidmuo. Linijos spontaniškumą, neužbaigtumą poezijoje atitinka daoistinė nuostata, jog žodis tėra užuomina, nuoroda, pasižyminti tokiu pat neužbaigtumu. Neužbaigtumas peizažinėje lyrikoje ir tapyboje yra esminis kinų meno bruožas. Kaligrafijos, linijos ir hieroglifais užrašomų žodžių dėmė bei kinų civilizacijos atramos – budizmo, konfucianizmo ir daoizmo – idėjos ir lėmė kinų dailės sąsajas su poezija, formavo minimalistinį, apibendrintą peizažinės tapybos stilių.

Jūratė Levina straipsnyje „Vizualių intarpų tekstualumas Virginia'os Wolf romane *Orlando*“ analizuoja portretų, kuriais buvo iliustruotas pirmasis knygos leidimas, svarbą romano perskaitymui. Vizualių intarpų įtaka romano visumai suvokiama skirtingai. Levina pristato keletą romano publikacijų, kurių leidėjai įvairiai traktavo portretus publikuodami jų dalį ar visai jų atsisakydami (taip išleistas ir lietuviškas *Orlando* vertimas). Portretų veikimą siedama ne tik su paviršiniu teksto lygmeniu, bet su jo naratyvinėmis struktūromis, autokomentarais ir kodavimu, Levina pabrėžia, jog portretai, fotografijos bei koliažas romano atžvilgiu yra paratekstai. Wolf sąmoningai pasirinktose romano dalyse portretai leidžia rekonstruoti pagrindinę semantinę romano ašį, tad jie nėra nereikšmingi ekstraliteratūriniai romano komponentai.

Konferencijos „Kultūros intertekstai“ medžiaga, išleista dviem knygomis, rodo, kad komparatyvistiniai tyrinėjimai Lietuvoje pamažu įgauna pagreitį ir geidžiamą solidumą, peržengia siaurus literatūrologijos rėmus. Įvairiakrypčių lyginimų gausa iškelia aktualiausias tyrimų kryptis, skirtingų mokyklų intelektualų pajėgų komparatyvistiniai tyrimai lietuvių literatūrą pateikia netikėčiausiuose kontekstuose. Išryškėję tam tikri programiniai intertekstualios analizės rėmai, tipiški pavyzdžiai būsimiems tyrinėtojams leidžia atsidėti jau nebe karkaso, o subtilaus dekoru studijoms.

LORETA JAKONYTĖ

Socialumo koordinatės

Marijus Šidlauskas, *Orfėjas mokėjo lietuviškai*, Vilnius: Homo liber, 2006, 224 p., ISBN 9955-449-93-4

1990 m. Marijus Šidlauskas konstatavo, jog meno sociologija Lietuvoje „merdėja“. Praėjus penkiolikai metų, jis turi įgijęs ne tik temperamentingo kritiko, išvalgaus literatūrologo, kvalifikuoto vertėjo reputaciją, bet ir pagrindinio šiandienos Lietuvos literatūros sociologo vardą. Naujoji Šidlausko knyga *Orfėjas mokėjo lietuviškai* (2006, Valdemaro Kukulo inicijuotuoje serijoje *Ižvalgos*) leidėjų irgi anotuojama kaip „pirmiausia skirta literatūros sociologijos tyrinėjimams“.

Knygą sudaro 27 tekstai, rašyti 1983–2005 m. Nors Šidlauskas yra kone sentenciškai pasišaipęs, kad rinktinės – tai patentuoti vidutinybės antkapiai (p. 159), skaitytojui šis žanras labai informatyvus: į vieną vietą sutelkti tekstai leidžia pamatyti autoriaus tyrimų akiratį, dominančias temas ir analizės rakursus, mėgstamus objektus ir teorines simpatijas, dažniausias publikavimosi vietas. Į *Orfėją...* atrinkti probleminiai literatūrologiniai straipsniai, analitinės naujausios literatūros apžvalgos, atskirų knygų recenzijos (leidinyje sudarančios kiekybinę daugumą), spausdinti akademiniuose bei platesnio adresato leidiniuose (*Darbai ir dienos*, *Sietynas*, *Veidai*, *Literatūra ir menas*, *Pergalė/Metai*, *Nemunas*, *Poezijos pavasaris* ir kt.). Tyrėjo akis aprėpia įspūdingai plačiai: XIX ir XX amžių pabaigos, poezija ir proza, lietuvių ir užsienio rašytojai, literatūrologinės studijos. Atidžiai skaityti, kai kurie po keliskart recenzuoti ar dažnokai cituoti – Vytautas P. Bložė, Jonas Strielkūnas, Stasys Jonauskas, Jonas Juškaitis, Kornelijus Platelis, Gintaras Grajauskas, Rolandas Rastauskas, Reineris Maria Rilke, Czesławas Miłoszas. Imtasi vertinti sudėtingus mokslo veikalus, verčiančius „žavėtis ir gūžtis, stulbti ir irzti, stiebtis ir klupti“ (p. 192) (kiek pojūčių, rodančių itin gyvą analitiko santykį!) – tekstai apie Donato Saukos, Artūro Tereškino monografijas. Leistasi į teorinius svarstymus apie meno socialumą ir sociologiją, kanono bylą (minimas Émile'is Durkheimas, Vytautas Kavolis, Hansas Robertas Jaussas, Slavojus Žižekas, Stanley Fishas, Theodoras Adorno, Dominique'as

Mangueneau ir kt.). Straipsniuose atsirandantys palyginimai ar aliuzijos siekia dar toliau ir įvairiau, pavyzdžiui, antiką, egiptiečių mitologiją. Kultūros istorijos išmanymas leidžia Šidlauskui dažnai pasinaudoti jo mėgstama literatūrologinė technika: taikliai švystelti jungtį tarp, atrodytų, skirtingų reiškinių ar laikotarpių ir taip nagrinėjamą objektą pasukti netikėtu kampu, rasti vietą kokioje nors tradicijoje ar paprovokuoti istoriškai. Pavyzdžiui, rašydamas apie „kalėjimo mokyklą“ šiandienos literatūroje (prozininkus Edviną Kalėdą, Algį Pelenį, Saulių Stomą), Šidlauskas kaip jos *motto* staiga mesteli Prano Vaičičiaus citatą „Sveiks drūs, kalėjime baisingas!“.

Rinktinė leidžia pamatyti Šidlausko darbų raktažodžius: literatūros sociologija, socialumas, vertybės, estetika, vertikalė, egzistencija, ontologija, transcendencija, prieššrovinis (variacija – priešvėjinis ar keterą atstatantis). Tarp raktažodžių – ir postmodernizmas, vertinamas bekompromisiškai neigiamai. Mokslininkas postmodernizmą smarkiai kritikuoja, vietomis emociškai paburnoja ar net pakeikšvoja už kultūrinį paviršutiniškumą, lengvabūdiškumą, reliatyvizmą, vertybinį pakrikimą, atsisakymą hierarchizuoti, netvarką, manipuliavimą, pragmatizmą (pvz., „postmodernizmui būdingas tekstas rašytojo talentui palaigyti ir skaitymo malonumams dauginti“; p. 205). Tokia nemeilė išsprūsta (o gal tikslingai vis pakartojama) įvairiausiomis progomis, išduodama, kokią numanomą įtampą šiam kritikui kelia postmodernizmas. Viena vertus, toks kategoriškumas kelia skaitančiojo įtarumą dėl siaurokos ar vienpusiškos postmodernizmo sampratos, jam diskutuotinai primetamos atsakomybės už visas nūdienos kultūros kliautis. Kita vertus, paliudija kertinę šio tyrėjo nuostatą – kiekvieną nagrinėjamą objektą perfiltruoti per savo paties pažiūras ir patirtis, profesinį interesą paversti asmenine „sope“, „globalinius ir nacionalinius kultūros rūpesčius suldyti su savąja intelektualine biografija“ (p. 193) ir juos viešinti be baimės prasilenkti su vyraujančia opinija.

Nepaisant to, kad *Orfėjaus...* tekstai atsirado per ilgą dviejų dešimtmečių laikotarpį (per kurį spėjo pasikeisti kultūrinio ir politinio „ūkio“ sanklodos bei literatūrologinės mados), skaitymo aspektai, vertinimai, sąvokynas neturi anachronistinio kvapo. Pavyzdžiui, 1989-ųjų recenzija Donato Saukos knygai *Žemaitės stebuklas* tebėra aktuali Saukos literatūrologijos principų analizė. Šio ir kitų tekstų ilgaamžiškumo priežastis – kruopšti analizė, įtikinantys argumentai, originalios išvados, taip pat – išėjimas į plačius kultūrinius kontekstus, bendresnes temas, komentarai apie literatūros istoriją ir dabartį, nuolatinis priešinimasis

vertinimų inercijai. Antai prieš dešimtmetį rašyta recenzija apie Rilke's *Poeziją* ne tik išsamiai aptaria kūrybos bruožus, bet ir pasiginčija su nusistovėjusia jo kūrybos interpretacija bei turi itin vertingą pasąžą apie Rilke's recepciją Lietuvos literatūroje. Tekstų amžių ryškiau žymi pasikeitusios literatūrinio gyvenimo detalės, pavyzdžiui, akivaizdu, jog pasakymas esą Stasys Jonauskas nelaužo rankų, kad jo poezijos knygos tiražas „tik 2500 egzempliorių“ (p. 149), nebėra šių dienų realija (dabar poetai ir dėl dvigubai mažesnio tiražo rankų nebegražo). Kita vertus, ankstyvieji tekstai nepasenę, tačiau naujieji pakitę, todėl knygoje juos chronologiškai sumaišius, nuosekliai skaitančiajam kartais keistokai kaitaliojasi tekstų pasakotojo balso moduliacijos.

Turiningoje rinktinėje esama daug lietuvių literatūros tyrimams reikšmingų dalykų, kuriuos būtų verta aptarti. Pavyzdžiui, recenzijos žanro tradiciją, idėmaus skaitymo principus, įgudusį ir kūrybišką „meninio vaizdo“, idėjos, poetikos atskleidimą, argumentavimo logiką. Taip pat įtaigią autorinę mokslakalbę, prisodrintą išieškotų žodžių ir šmaikščios ironijos (pavyzdžiui, „Sąlygiškumai ir antri planai nebeveikia, nes pernelyg kliba pirmas planas“, p. 95. Straipsnis „Pavasario prozaizmai“, papešiojantis ir poetus–„eurorašius“, beveik visas skamba kaip smagi literatūrologinė satyra). Tačiau *Orfėjas mokėjo lietuviškai* jau turi savo viešos recepcijos istoriją, pradedant Kukulo straipsniu „Marijaus mąstymo horizontai“ pačioje knygoje ir tęsiant Sigitos Kondratienės, Elenos Baliutytės, Jūratės Sprindytės recenzijomis¹, kuriose jau išgildenta nemaža Šidlausko rinktinės ypatumų, įvertinti konkrečių poetų kūrybos perskaitymai. Todėl šiuokart norisi labiau žvilgtelti į Šidlausko literatūros socialumo traktuotę ir tyrimus, juoba jo, kaip pagrindinio šiandienos Lietuvos literatūros sociologo, knyga reprezentuoja šią tyrimų sritį, jos interesus, dabartinę būklę.

Šidlausko dėmesys literatūros socialumui (tiek tekstų, tiek kultūrinio gyvenimo) matyti jau 9-ojo dešimtmečio viduryje rašytuose tekstuose, pavyzdžiui, užuomina apie Bložės „socialinio rezonanso komplikacijas“ (p. 110). Pradžioje pastebėjimai apie socialinius-istorinius veiksnius šmėstelėdavo epizodiškai, vėliau tapo centrine tyrimų tema, vyraujančiu analizės rakursu, apskritai dominuojančia žiūra į literatūrą.

1 Sigita Kondratienė, „Profesionalo įžvalgos profanės žvilgsniu: (specialiai nepaisant ‚literatūrinio etiketo‘)“, *Klaipėda*, 2006 04 26; Elena Baliutytė, „Dantinga ir stilinga literatūros kritikos knyga“, *Literatūra ir menas*, 2006 07 14; Jūratė Sprindytė, „Nedreifuoti!“, *Nemunas*, 2006 10 5–11.

Teoriniais intarpais ar autoritetais Šidlauskas savo darbų perdėtai nedekoruoja, pasitelkia iš tiesų prirėkus ir naudoja funkcionaliai (bene labiausiai praktikoje pasiremta sociokritiku Maingueneau). Laiko juos pagalbiniais instrumentais, kartais – analizės orientyrais, tačiau nepasikliauja besąlygiškai (anot jo, būna, kai „teorizavimai nebepadeda. Maža to, jie ima terorizuoti, paversdami mus oriais manekonais, kuriems kuo daugiau globalinių problemų, tuo maloniau sureikšminti lokalinį save“, p. 97). Daugiausia svarstymų apie literatūros sociologijos teoriją ir istoriją Vakaruose bei Lietuvoje esama pirmajame, programiniame, knygos straipsnyje „Naujojo socialumo ilgesys“. Kūrybos socialioji plotmė Šidlauskui yra aksioma: „ar menas iš principo gali būti *nesocialus*? Nebent Marse“ (p. 11). Straipsnyje susumuojama užsienio kultūros sociologijos teorinė mintis, XX a. pradžioje apčiuopiama lietuvių literatūros sociologijos pradmenų, atsiribojama nuo sovietmečiu supaprastinto varianto, ieškoma meninės, kritinės socialumo refleksijos. Straipsnyje justis autoriaus polemika su nepripažįstančiais literatūros sociologijos, noras „apginti“, įteisinti tokį tyrimo kelią, parodyti ir įrodyti jo aktualumą bei efektyvumą. Srities plėtotei itin svarbu, kad Šidlauskas išvardija Lietuvos literatūros sociologijai reikalingas tyrimų kryptis:

Naujojo socialumo paieškos šiandieną turėtų ne tik kreipti į literatūros istorinius, politinius, sociokultūrinius kontekstus, bet ir pažinti tikrovės socialinio konstravimo mechanizmus, socialinės sąmonės bei sąsąmonės vingius, remtis ne vien ideologine pozicijos – opozicijos perskyra, bet ir ieškoti jų sąveikos niuansų, smelktis ir į estetinio bei etinio receptyvumo, socialinės psichologijos ir antropologijos sritis. Šitokio žvilgsnio prašosi [...] nacionalinės poezijos ir dramaturgijos situacija, nereflektuojami vertimų srautai, literatūrinės savimonės slinkty s viešajame gyvenime ir daugelis kitų visuomeniškai reikšmingų literatūros apraiškų. (p. 11)

Šiuolaikiniai literatūros sociologai nemėgsta veidrodžių, t.y. jiems nepriimtina literatūros kaip sociumo *atspindžio* samprata. Šidlauskas neabejotinai tokiems priklauso, jam meno priedermė – ne atspindėti, o spinduliuoti. Jam rūpi istoriniai, ideologiniai, socialiniai, biografiniai, psichologiniai kontekstai. Kultūros raidoje ar pavieniam įvykiui Šidlauskas permato sociokultūrinių ryšių tinklus, cirkuliuojančias jėgas, geba įtikinamai įžvelgti, perprasti ar bent spėti literatūros lauko dalyvių intencijas, elgsenos motyvus, sąmoningus ar nesąmoningus žaidimus. Kartais tarsi Vytauto Kubiliaus maniera netikėtai šokteli nuo

poezijos turinio prie socialinės tikrovės, pavyzdžiui: „bendriausią poezijos ir gyvenimo tendenciją apibendrina itin proziški faktai – per pastarąjį dešimtmetį poezijos knygų tiražai Lietuvoje smuktelėjo nuo 2000 iki 200, užtat narkomanų skaičius nepriklausomybės metais išaugo aštuonis kartus“ (p. 96). Kartais literatūros bendruomenei pasiūlo socialinę akciją („nepakenktų ir kietesnė šeimininkiška ranka“ rūpinantis vertimais į užsienio kalbas, poezijos knygų patekimu į bibliotekas ir kt.).

Išskirtinę vietą Šidlausko literatūros sociologijoje užima rašytojo socialumas, ypač autoriaus įvaizdis, asmens legenda, vardo mitas. Jis akyiai „deknebinėja“ (paties kritiko žodis) kultūros figūrų suvokimo stereotipus, įvaizdžių genezę ir funkcionavimą visuomenėje ir kultūroje, pėdsakus kūryboje. Pastanga atskleisti sudėtingą konkrečios asmenybės „kultūrinę bylą“ laikytina originaliu ir Lietuvos literatūros studijoms labai reikšmingu Šidlausko įnašu. Tyrėjo pamatinę prieigą liudija būdinga citata: „reikėtų leisti sau išvysti Kudirkos asmenį ir darbus ne tik kaip spindintį monolitinį granitą, bet ir kur kas spalvingesnėje prieštaringesnėje egzistencinių bei psichologinių įtampų erdvėje“ (p. 31). Tokių tyrimų kulminacija – straipsnis „Poetas ir jo aura. Kas gi sukūrė Radauską?“, analizės meistriškumu ir argumentų pagrįstumu galintis literatūros sociologijos nauda įtikinti ir didžiausius skeptikus. Šidlauskas išnagrinėja Radausko receptiją amžininkų ir vėlesnėje kultūrinėje bendruomenėje, jo asmens ir poezijos mitologizavimą, poeto atsiribojimą nuo socialinio aiškina jautrumu ir dirglumu pasauliui. Itin svarbu, kad problemišką socialumą susieja su eilėraščių ypatybėmis, įžvelgia kompensacinius mechanizmus, kai poezijoje susikuriama tai, ko stinga socialinėje tikrovėje.

Į lietuvių literatūros sociologijos klasiką pretenduoja ir straipsnis „Skaitytis su skaitytoju“, kuriame sukonstruojami bendrieji rašytojų ir skaitytojų bendravimo modeliai (pasitikėti ir megzti ryšį ar nepasitikėti ir neigti) bei atskleidžiama tų santykių praktika XX a. antrosios pusės Lietuvoje. Kaip būdinga Šidlauskui, socialinius argumentus papildo psichologiniai (mokslininko manymu, viešai neigdami skaitytoją, rašytojai slepia publikos ilgesį ir populiarumo siekį).

Šidlauskas tiki socialumo buvimu ir svarba, bet jo nesuabsoliutina. Interpretuodamas kūrybą, neišsitenka vien socialume, visuomet kalba ir apie estetiką. Ilgametį literatūros sociologų teorinį ginčą dėl visuomeniškumo ir estetikos plotmių, ribų, traktuotės Šidlauskas išsprendžia jungtimi: literatūra yra socialinis ir estetinis reiškiny („socialumas autentiškiausias tuomet, kai [...] į estetinę

vaizduotę bei fiktyvumą žiūri ne kaip į priešininką, o kaip į būtinąją savo gyvybingumo sąlygą“ (p. 9). Toks požiūris artimas nūdienos literatūros sociologijos teorijai, siekiančiai naujai aktualizuoti estetikos parametą, tačiau praktinis to įgyvendinimas Šidlausko darbuose turi savą specifiką. Nors tyrinėtojas teigia nematęs „galimybių patikimai šnekėti vien apie estetines prasmes, reikšmes, visiškai užmiršdamas, kaip jos egzistuoja, kaip randasi, kaip nyksta“², kai prieina prie konkretaus autoriaus ar knygos, be papildomos savistabos imasi vertinti jos estetinę kokybę, nekvestionuoja savo paties estetinio skonio ir kriterijų istoriškumo. Šidlauskas yra vertinantis sociologas, iš poezijos laukiantis egzistencinės ir ontologinės „žinios“, matuojantis pasaulėvaizdžio minorą ar mažorą, transcendencijos gylį, moralės aukštį, socialumo dermę. Perprasdamas galios srautus literatūros lauke, nevengia pabandyti įvesti tvarką – moralinę, estetinę. Normatyvinių akademikų salonuose rizikinga atvirauti, jog „egzistencine prasme, kad ir kiek gudrautume, turime rinktis“ (p. 201), minėti neapibrėžtą „sveiką protą“, tačiau toks pasirinkimo savitumas neabejotinai žavi. Perfrazuojant patį mokslininką, jo literatūros sociologija „randa autentišką formą ir yra asmenybiškai priešrovinė, o ne madingai dreifuojanti“.

Sociologiškai interpretuodamas kultūrą, Šidlauskas taiko (tiksliau, pats kuria) bent dvimatę koordinačių sistemą su horizontaliąja ir vertikaliąja ašimi. Jis tiria visuomenės/kultūros struktūras, bet palieka erdvės individui (iš čia – ir meno psichologijos inkluzai), o literatūros socialumo sampratoje siekia išlaikyti, įtvirtinti ontologinę ir estetinę vertikalę, mąsto apie „idealiąjį arba vertikalųjį socialumą, atsiremiantį į transcendentines egzistencialumo koordinates“. Literatūros sociologo užmojis steigti estetines hierarchijas kviečia įdomioms teorinėms diskusijoms, o vertikalaus socialumo idėja itin intriguoja ir leidžia viltis naujų šio mokslininko darbų.

2 Rimantas Kmita, „(Ne)akademiniis Marijaus Šidlausko irklavimas prieš srovę“, http://www.filosofija.ktu.lt/literatura/lt.php/urnalas_skaitymai/archyvas/urnalas_skaitymai/portretai/neakademiniis_marijaus_idlausko_irklavimas_prie_srov/549

IMELDA VEDRICKAITĖ

Laiko patina ir neoromantizmo spindesys Antano Vaičiulaičio archyvuose

---

Antanas Vaičiulaitis. Archyvai, sudarytoja ir teksto autorė Virginija Paplauskienė, konsultavo Giedrius Viliūnas, Aldona Ruseckaitė, redagavo Regina Pupalaigytė, dailininkė Inga Paliokaitė-Zamulskienė, fotografas Zenonas Baltrušis, Kaunas: Maironio lietuvių literatūros muziejus, 2006, 230 p., ISBN 9955-711-00-0

Kol kas vienintelė monografija apie Antaną Vaičiulaitį liudija šiltą jos autoriaus Vytauto Kubiliaus santykį su rašytoju: „šviesia galva“ vadinamas Vaičiulaitis, atrodo, bus įkvėpęs literatūros istoriką ir kritiką jaustis tos pačios galvosenos, tos pačios meno garbintojų ir piliečių „kraujo grupės“ nariu. Maironio lietuvių literatūros muziejus 100-osioms rašytojo gimimo metinėms paminėti išleido panašia energija emanuojančią knygą – *Antanas Vaičiulaitis. Archyvai*. Ji priklauso šio muziejaus leidžiamai serijai, kuri skirta muziejaus kaupiamiems rašytojų archyvams ir jų tyrimams. Anksčiau publikuota: *Išėję sugrįžti: Lietuvių išeivių kultūrinis literatūrinis gyvenimas Austrijoje ir Vokietijos DP stovykloje 1944–1950 metais* (parengė Virginija Paplauskienė), 2002; *Salomėja Nėris. Archyvai* (parengė Ina Aleksaitienė, Raminta Antanaitienė), 2004.

Kataloginio pobūdžio leidinys *Antanas Vaičiulaitis. Archyvai* pirmą kartą visuomenei pristato muziejuje kaupiamą archyvinę medžiagą: pateikiama dalis dokumentų, rankraštinio palikimo, epistolinio palikimo, memorialinės bibliotekos knygų bei memorialinių daiktų nuotraukų ir iki šiol mažai kam žinomų rašytojo piešinių, kuriuos jis dažniausiai atlikdavo pieštuku ar tušu. Pati knyga yra sumaketuota taip, kad rašytojo rankraščiai, nuotraukos ir piešiniai suskamba tarpusavyje kaip gyvas čia ir dabar besišnekantis tekstas: vienur kitur fone atitolinti fragmentai leidžia solo išsiskirti labiau priartintiems eksponatams. Tuo būdu knyga, kurianti chronologinį rašytojo gyvenimo atspindį, įgyja antro žiūros rakurso perspektyvą. Ji suaktualina ne tik sudarytojo, intencionalaus medžia-

gos atrinkinėjo, bet ir skaitančiojo poziciją, ir jam leidžia žvilgtelėti į rašytojo gyvenimo, turtingo įvykių, pažinčių ir kelionių, iki šiol daugelio nepažintą pusę. Parodą primenantis Vaičiulaičio daiktų, rankraščių demonstravimas suteikia biografijos faktams rega apčiuopiamo konkretumo, sugyvena ir priartina prie nūdienos. Vaičiulaičio prisiminimų ir laiškų bei straipsnių citatas palydi adresatų nuotraukos, kartą net jo pieštas draugiškas Jono Aisčio šaržas. Tuo būdu anonimiškas laiko, skiriančio mus nuo kalbamų įvykių, atstumas pranyksta, o atsiveria albuminį intymumą gerokai pranokstanti dokumentinė, Vaičiulaičio kūrybos kontekstus liudijanti ir rašytojo asmenybę bei kūrybą populiarinanti knyga.

Dera pastebėti, kad ši perskaitymo galimybė liko neįvertinta *Naujajame Židinyje* pasirodžiusiame Miko Vaicekausko kritiškame atsiliepime. Jo nuomone, leidinys parengtas skubotai, archyvo apžvalga „itin striuka ir neinformatyvi“, trūksta rašytojo bibliografijos ir archyvų fondo signatūros. Vargu ar kas kitas be pačių muziejaus darbuotojų galėjo susipažinti su dar neapdorota Vaičiulaičio archyvo medžiaga, taigi ir jos apimtis įvertinti bei ją adekvačiai aprašyti. Be to, būtų keista tikėtis archyvinių fondų signatūros tuomet, kai patys fondai dar nėra galutinai sutvarkyti, nuolat pasipildo, o knygoje skelbiama tik jų dalis, parengta jubiliejinei parodai¹. Kadangi leidinį muziejus skyrė „ne tik pedagogams lituanistams, bet ir mūsų literatūra bei kultūros istorija besidomintiems skaitytojams“, suprask, platesniam skaitytojų ratui, iš leidėjų gal ir nedera reikalauti fundamentalesnės apžvalgos, juoba kad pateikta dokumentinė medžiaga yra ganaėtinai iškalbinga, o dar lydima kiekvieną skirsnį apibendrinančių, mano nuomone, pakankamai išsamių rengėjos komentarų. Nors, tenka pripažinti, detalesnė bibliografija praverstų dažnam skaitytojui (knygoje pateikti rengėjai atrodė svarbiausi Vaičiulaičio kūrybos ir gyvenimo įvykiai bei datos), tačiau išsamesnės informacijos, tikėtina, sulauksime rengsimuose Vaičiulaičio raštuose. Jų leidimą finansuoti ketina Vaičiulaičių šeima, beje, funduojanti nuo 1995 m. gyvuojančią literatūros premiją už geriausią apsakymą ar novelę, išspausdintą žurnale *Metai* per pastaruosius dvejus metus.

Recenzento pastebėti trūkumai nenustelbia knygos pažintinės ir estetinės vertės: tai knyga, kurią tiesiog malonu atsiversti dėl jos dailaus dokumentinės medžiagos pateikimo būdo. Ji šiek tiek primena kai kurias Zbigniewo Herberto, irgi didelio antikos meno ir viduramžių katedrų architektūros mylėtojo, knygas,

1 Mikas Vaicekuskas, [Rašytojo 100 metų jubiliejui išleistas leidinys], *Naujasis Židinys*, 2006, birželis–liepa, Nr. 6–7, p. 286.

ilustruotas paties autoriaus piešiniais, daugiausia sukurtais jo kelionių metu (pavyzdžiui, Herbert, *Człowiek, historia, sztuka, podróże*: Cytaty z tekstów Z. Herberta, wyboru dokonały C. Judek, J. Liskowska, Szczecin, 2002, ar Herbert, *Epilog burzy*: Informator o wystawie 17 marca–31 grudnia, autorstwa M.D. Piekowskiej, Warszawa, 2000) bei Wisławos Szymborskos atvirukų koliažus, išleistus atskira knyga, kurioje tokio tipo korespondencija nužymi ilgoką poetės biografijos tarpsnį (pati poetė šį savo pomėgį atskleidžia *Przekrój*, 1993, Nr. 15: „Zawsze miałam serdce do kiczu. Stare pocztówki Wisławy Szymborskiej“).

Aistra fiksuoti matomą pasaulį piešiniu būdinga daugeliui žodžio meistrų. Vaičiulaitis yra vienas tų, kurie eskizu ir fotografavimu estetizavo kasdienybę: knygoje matome jo pieštas Vilniaus, Romos bažnyčias, kalnų peizažus, portretus. Mes, skubantys dabartiniai, netenkantys pasimėgavimo ne tik piešinio štrichu (įsiziūrėjimo akimirka), bet ir paties rašto, laiško užrašymo momentu, panyrantys epistolikoje, unifikuotoje elektroninių laiškų šriftais, šiame leidinyje turime retą progą dirstelti į praėjusio amžiaus iškilios asmenybės rankos brūkštelėjimo pėdsaką. Vaičiulaičio akiniai, parkeriai, fotoaparatas, pypkė, dūdelės, spausdinimo mašinėlė, portfelis, jo bibliotekos knygų su autorių autografais puslapiai, meno ir mokslo žurnalų viršelių grafika, paties Vaičiulaičio knygų pirmųjų leidimų atvaizdai (...ir sentimentali kriauklytė, pakelta Italijos pakrantėje) teikia progą pažinti jo epochos gyvenamosios aplinkos stiliaus bruožus, kurie įsispaudžia ir to laikmečio nuotraukose, ir žmonių aprangoje (ko vertos jau vien elegantiškos vyrų skrybėlės ir „varlytės“ ar Brazdžionio garbanėlė – turėta laiko pasidžiaugti kasdienybės ritualais), jų laikysenoje, jų sustingusiose pozose prieš fotoobjektyvą.

Kaip rašo knygos sudarytoja, „plačiai išsišakojęs žymaus menininko gyvenimo ir kūrybos kelias“ leidinyje chronologiškai atspindėtas „griežta keturių dalių struktūra“: Lietuva–Prancūzija–Lietuva (1906–1940), Vatikanas–Italija (1940), JAV (1940–1992), Lietuva (1979, 1986, 1988). Griežto mokslingumo intonacijos šiuose populiariančiuose komentaruose atrodo kiek priverstinės – jas sušildo pats eksponatų išdėstymas, kai kur vien keliomis laiškų ištraukomis nušviečiantis ištisą istorinį virsmą, laiškų ir oficialių raštų sąsajomis atidengiantis skaitytojui nepažįstamus kultūrinio ir diplomatijos pasaulių užkulsius. Ne vietos ir laiko kaita, struktūruojanti šią knygą, o menininkų, diplomatų ir mokslo žmonių susitikimai ir idėjų apytaka yra šio Vaičiulaičiui skirto leidinio esmė. Gausios laiškų ištraukos liudija intensyvų redaktoriaus darbą *Ateityje* (1929–1932) ir nuo 1930-ųjų recenzento *Židinyje* (pasirašinėjo Aug. Raginio slapyvardžiu), redak-

toriaus – *Dienovidyje* (1938–1940), draugystę ir bendradarbiavimą su Juozu Ke-liuočiu, Sakalo knygų leidimo bendrovės steigėju Antanu Kniūkšta (pas kurį su-sitikdavo Kazį Borutą, Bernardą Brazdžionį, Joną Aistį, Petrą Cvirką), redakto-riais ir vertėjo iš prancūzų, vokiečių kalbų Lietuvos telegramų agentūroje ELTA prie Užsienio reikalų ministerijos, jau Amerikoje *Studentų žodyje* (1941–1943), *Amerikoje* (1945–1947), *Vytyje* (1946–1947), *Naujojoje Aušroje* (1947–1949), *Aiduose* (1950–1964), darbą *Amerikos balso* lietuviškame skyriuje (1951–1976). Atsiminimų ištraukos pabrėžia jo garbinantį mokinio santykį su profesoriais Jonu Jablonskiu, Jonu Mačiuliu-Maironiu, Juozu Eretu, Vincu Krėve, Vincu Mykoliaičiu-Putinu, Stasiu Šalkauskiu, Pranu Dovydaičiu (Kaune, VDU Teolo-gijos-filosofijos fakultete), diplomatais – Petru Klimu, Stasiu Lozoraičiu, Sta-siu Girdvainiu, literatūros ir mokslo pasaulio šviesuliais – Oskaru Milašiumi, Bernardu Berensonu; Pauliu Valery, Pauliu Claudeliu, Georges'u Duhameliu, François'u Mauriacu, Jacques'u Maritainu (Sorbonos universitete); Jacques'u Chevalier, Antoninu Duraffour (Grenoblyje). Suvokiant Vaičiulaitį supusių au-toritetų reikšmę nebestebina ir jo paties intelektualinis potencialas – mokinys buvo pasiruošęs perimti mokytojų išmintį. Antai Milašiaus kūrybos vertimai ir tobulinimai paruošė Vaičiulaitį susitikimui su literatūros meistrų: atsiminimų fragmentai rodo idealizuojant mokytojo asmenį, jis lyginamas su „senų laikų al-chemiku“, priartinamas Vaičiulaičio aprašytas jo portretas... Pateiktas rankraščio fragmentas liudija, kad tekstą apie susitikimą su Milašiumi Vaičiulaitis numatė išviešinti – tekstas gerokai paredaguotas. Dar „Žiburio“ gimnazijoje užsimezgę ryšiai su Petru Karuža, Juozu Senkumi, Motiejumi Lukšiu, Aleksandru Arminu ir vėliau „Šatrijos“ draugijoje – su Juozu Grušu, Juozu Paukšteliu, Petronėle Orintaite, Salomėja Nėrimi, Vincu Ramonu, Ignu Skrupskeliu, Bernardu Braz-džioniu, Stasiu Būdavu, Aleksiu Dičpetriu, Gražina Tulauskaite, Antanu Ma-ceina, Česlovu Grincevičiumi, Leonardu Žitkevičiumi, Vytautu Mačerniu, Julija Švabaite, Alfonsu Nyka-Niliūnu. Iš Brazdžionio laiško Vaičiulaičiui matyti, kaip prasiplečia pastarojo pažintys Balio Sruogos vadovaujamame teatro seminare:

Babrauskas, Radauskas, Jankauskas, Pulgis Andriušis, Gustaitis, „Ronkus, Stonkus, Stalioraitis ir plaukuotasai Gustaitis“, kaip sueiliavo Radauskas, – visi tokie lyg sąmok-slininkai ten kartą į savaitę sugūžėdavom... Bet argi viską išpasakosi! Man dabar labiau rūpi tie antro ir trečio aukšto studentai literatai, kurie po Griniaus, Grušo, Paukštelio, Salomėjos Nėries augo kaip nauji daigai mūsų jaunos literatūros tuo metu, kai senieji,

virtę „klasikais“, sėdėjo kažkokiose Parnaso aukštybėse (dar aukščiau negu šių rūmų antras, trečias ir ketvirtas aukštas), o literatūrinį gyvenimą judino ir įvairiais balsais užpildė Dičpetris, Petras Karuža, Gr. Tulauskaitė, A. Vaičiulaitis, Pr. Naujokaitis, Vincas Ramonas, B. Rutkūnas, Stasius Būdavas, A. Tyruolis, A. Paplauskas, Juozas Lingis ir Jonas Kossu, A. Miškinis, K. Inčiūra, A. Briedis, H. Radauskas, Viktoras Kantičius, S. Anglickis, J. Banaitis, Jonas Šukys ir kiti. O Kairiajame fronte – A. Venclova, Br. Raila, J. Šimkus, P. Cvirka, K. Korsakas, K. Jakubėnas, Julius Būtėnas. (p. 29)

Su kai kuriais jų Vaičiulaičio ryšiai nenutrūko ir emigracijoje, kurią pasirinko, kaip rašo laiške Aisčiui, dėl galimybės išlaikyti žodžio ir minties laisvę. Vaičiulaičio susirašinėta su beveik visais iš Tėvynės pasitraukusiais žodžio meistras. Kaune atradęs lietuvių kultūrinio gyvenimo Parnasą, Vaičiulaitis studijavo Sorbonoje ir Grenoblyje, keliavo po Vakarų Europos šalis, o Lietuvos viziją išsaugojo kaip lygiavertę lankomų meno ir mokslo šventovių fone, tą liudija rašytojo kelionių apybraižos, tai vienur, tai kitur knygoje cituojamos kaip dokumentas. Rašytojo kūryba nepriklausomoje Lietuvoje Vaičiulaičio archyvų knygoje perbėgta recenzijų fragmentais – knygos sudarytojai ji yra labiau pretekstas pažadinti ano meto kritikams būdingą jauseną, stilių. Štai Keliuočio recenzija *Valentinai*, iš nūdienos retrospektyviai žvelgiant, yra pasidengusi laiko patina, vietomis ženklinančia kritiko leksiką ir sintaksę, panašiai kaip ir blunkančios romano herojės prototipo Elenos Skinkytės nuotraukos (berods Vydūno laišakai Vaičiulaičiui yra kone labiausiai senoviškos kalbos ir kaligrafiškai kruopštūs). Ištisą lietuvių kultūros epochą knygoje nušviečia nepakartojama erudito likimo linija, brėžianti skausmingą lankstą ties 1940-aisiais, kuriuos rašytojas praleido Romoje, panašiai kaip Jurgis Savickis bei Ignas Šeinius derindamas diplomato ir kūrėjo darbą. Totalitarinių režimų įsismarkavimą rašytojas stebi Benito Mussolinio mitinguose Romoje ir atgarsiuose iš Lietuvos, be kitų ir Brazdžionio bei Cvirkos laiškuose, kuriuose vienas ironiškai komentuoja socialistines importines permainas literatų gyvenime, o kitas atvirai agituoja Vaičiulaitį grįžti ir dirbti naujos santvarkos labui, netgi pradžiai darydamas nuolaidą rašytojui, paveiktam „užsienietiškos mūsų naujo gyvenimo priešų propagandos“. „Jei apsispręsi negalįs kol kas rašyti – galėsi versti klasikus“. Vaičiulaičio laiškas Aisčiui liudija autorių puikiai atspėjant pinkles, o jo parengtas protesto raštas Užsienio reikalų ministerijai Kaune, kad ir spausdintas mašinėle, išduoda spausdinusiojo susijaudinimą: rašte simptomiškai praleisti skyrybos ženklai, pasipiktinimo žodžiai

springsta vieni kitais, (virpančių rankų?) nuspausti gretutiniai klavišai... Laiške Aisčiui Vaičiulaitis aiškiai suformuluoja būsimos gyvenimo krypties gaires, neabejotinai atspirties semdamasis „Šatrijos“ idėjose: „Rašyk, jei niekas dabar ir neregėtų Tavo šauksmo: prieš istoriją, prieš ateitį, prieš Dievą Tu turi šaukti, kad jų akivaizdoj bent būtum teisingas ir pristatytum amžinybės tribunole teisingas, paneikinto krašto ir nekaltų žmonių bylą“ (p. 91). Šio laiško, siųsto dar iš Romos, datą ir Vaičiulaičio atvykimą dėstyti lietuvių ir prancūzų kalbų į Marianapolio kolegiją Thomsone, miestelyje prie Niujorko, skiria mėnuo, o atsitiktinai pasikartojantis Marijos miesto pavadinimas Vaičiulaičio biografijos ritme susieja ateitininko gimnazisto kadaise prisiimtas idėjas ir egzodo situacijos rašytojui keliamus tikslus: „Turime išlikti fiziškai ir dvasiškai nepalūžę, savo kultūrinėmis ir dvasinėmis savybėmis turime įnešti indėlį į tą vietovę ir tą kraštą, kur mes gyvename; turime pasisavinti kaip dvasines, kultūrinės, taip ir materialines vertybes, kurios mums tuose kraštuose yra prieinamos“ (p. 95). Kaip mums dabar, atstunuo romantizmo įkvėptų idealų, be kitokių emigracijų patiriantiems ir tautos intelektualų emigraciją, skamba šie žodžiai, aiškiai skiriant laisvą ir priverstinį pasirinkimą; ar tuščiai nemoralizuodami galime deramai suvokti Vaičiulaičio, romantinės pasaulėjautos žmogaus, desperaciją, liudijančią kūno ir tautos, kūrėjo ir kalbos (skaitytojų) ryšio būtinybę; iš laiško Aisčiui:

Kai Tau sakau tauta – motina, tai aš fiziškai matau ir jaučiu. Tai lyg mano mama kentėtų – geroji, senoji mūsų visų lietuvių mama. Aš neturėjau sunkesnių dienų už anas, kada užsidaręs, parkritęs verkiau savo šalies – motinos, ir kada Dievui, Romai, Popiežiui rėkiau: „Už ką, už ką?“ Kad būčiau galėjęs stoti veidas į veidą prieš Dievą jo auksiniame soste, būčiau šaukęs: „Pasakyk, už ką?“ Būčiau plėšte išplėšęs teisybę. Ir, Jonai, visi šitie žodžiai yra gryna teisybė. Ir aš prieš nieką nesibijau už juos atsakyti. Dėl to jokiam krašte nepritapsiu ir būsiu svetimas. Gražu šen ir ten keliauti ramiais laikais. Žinaisi vėl į savo lizdą parskrisi. O dabar... [...] Metai bėga, o nieko nepadaryta. Visa tik pažadai, ateities perspektyvos, atsidėjimas laisvesnei progai. [...] Žinau, aš esu kaltas, kad dirbu smulkmenas – straipsnius, apysakaite, kelionės įspūdį, o išsitiesti neišsitiesiu... Gal dėl to, kad nėra į ką atsiremti, kad didžiuose plotuose aplinkui nėra kam visos širdies parodyti, nėra tikro draugo. (p. 103)

Pirmasis draugas, kuriuo pasitikėdamas Vaičiulaitis atrado rašymo šaltinį, buvo Didžiųjų Šelvių, gimtinės, obelis („Buvo gegužės mėnuo, saulėtas sek-

madienio rytmetis, žydėjo sodai, po obelīm prie durų stovėjo išneštas stalas... Susiradau popieriaus, plunksną ir sėdau laukdamas. [...] Aną gegužės rytą versmė atsivėrė neįjuntamai“ (p. 57). Ją mini ir laiške Kubiliui, atsakydamas į profesoriaus klausimą apie prancūzų autorių įtaką jo kūrybai: „O aukščiausia pastatykim suvalkietį – tėviškės peizažą, girių tolumas, pasakos ilgesį ir namų slėpinius. Ir dar reikėtų minėti tokius dalykus, kaip ta gegutė, kuri, atlėkusi pavasario dieną, kukavo prie pirkios durų, tupėdama obelies šakose“ (p. 221). Po šia obelimi Vaičiulaitis praregi „dėsnius, kurie niekad negęsta“. Vaičiulaičio sugrįžimai į Lietuvą – laukimas stebuklo ženklų, patvirtinančių, kad ją nešioja savyje (sesers bijūnų puokštė, pražydusi anapus Atlanto). Bėlieka tikėti, kad tauta kartkartėm sulaukia Dievo dovanos – žmonių, spinduliuojančių harmonija, kuri suburia po pasaulį išbirusių kūrėjų konsteliacijas.

Jubiliejiniai renginiai, proginiai leidiniai ir visa, kas susiję su ritualine, todėl labai dažnai negyva kultūrine gestikuliacija, gali atstumti dar nesuspėjus jos patirti. Tačiau knyga, skirta Vaičiulaičio 100-osioms gimimo metinėms, yra dovana ne tik rašytojo atminimui, bet ir tiesos atsklanda tiems, kurie jo kūrybos ir gyvenimo kontekstus ima pažinti tik iš vienaip ar kitaip užrašytų tekstų.

Klasiškasis literatūros tyrėjas ir tekstologas

Kokia proga? – dažniausiai klausiam savęs, pamatę pokalbį. – Jokia, tiesiog iš noro pašnekinti. Vytautas Vanagas, studijų apie Antaną Strazdą, Dionizą Pošką ir realizmą, lituanistų parankinio *Lietuvių rašytojų sąvado* autorius, vienas iš *Lietuvių literatūros enciklopedijos* redaktorių, tekstologas, iš tolėliau žvelgiant, regis, idealiai atitinka klasikinį, XIX amžiuje susiklosčiusį mokslininko įvaizdį. Skaitant Vanago tekstus atrodo, kad kiekvienas žodis pamatuotas devynis kartus, o minimi faktai paremti bent dviem šaltiniais. Visada ramus ir neleidžiantis sau nė minutei išjungti sveiko proto. Žmogus atviras žinių šaltinis. Lietuvių kultūros istorijos patarėjas. (Gal per skambu, bet kad teisybė.) Bet negi tai ir viskas? O kas anapus parašytų ar parengtų tekstų? Turėtų būt kontekstas: aplinkybės, paskatos, abejonės, mintys, kurių nebuvo reikalo užrašyti, pagaliau – šiek tiek ir tiesiog gyvenimo. --vg--

---

Virginijus Gasiliūnas: Pradėkim nuo nuotraukos, kurią gerai prisimenu iš *Literatūros ir meno*: pusplikio lauko, kurio vidury stovi Vytautas Vanagas ir žiūri į fotografuojantį Praną Vasiliauską. Kelinti tai metai? Kada buvot nuvažiavęs į Tėviškę?

Vytautas Vanagas: 1997–ųjų Žolinės dieną, beveik prieš dešimtmetį. Daugiau turbūt neteks ten būti. Tiesa, buvau dar dukart – 2000 ir 2002 m. vasarą, bet nebe toje vietoje, nes vienais metais ten buvo kultūrinė žolė, kitais vasarojus, nepadoru šliaužiot po nenupjautą lauką. Pabendrau tik iš tolo.

V. G.: Gudiškio nebėra?

V. V.: Nebėra. Paskutinis jo gyventojas buvo mano tėvas, kuris 1983 m. spalio 9 d. išžygiavo iš tos vietos, išvežėm į Vilnių.

V. G.: Kokio gilumo toj vietoj buvo Vanagų šaknys?

V. V.: Toje vietoje negilios. Vanagai, mano seneliai, ten atsirado XX a. pradžioje ar pačioje XIX a. pabaigoje. Tėvo tėvas buvo svėdasiškis, tėvas irgi gimęs Svėdasų parapijoje. Motina iš kito krašto – nuo Panevėžio, iš Raguvos parapijos. Seneliai greta Gudiškio turėjo savo nedidelį ūkėlį. Atsimenu, buvo gražus sodas.

Paskui jie ūkelį pardavė, išsikraustė, prasidėjo gyvenimas Svėdasuose, senelis ten ir mirė. Mano tėvas, 1905 m. gimimo, atsiminė Pirmąjį pasaulinį karą (kaip vokiečių kareiviai iš rūgusio pieno sukdavo sviestą), pokarį, pirmuosius Nepriklausomybės metus. Jis pas ūkininkus bernavo.

V. G.: Tai nedaug žemės buvo?

V. V.: Nedaug. Ir tėvo motina buvo mirusi, nuo mažens augo prie pamotės. Gudiškis buvo ne kaimas, o dvaras; tame krašte buvo daug palivarkų. Jie jau seniai išnykę. Pavadinimai buvo daugiausia tokio tipo, kaip ir Gudiškis – Jurkiškis, Mažeikiškis, Viktoriškis. Gudiškis įkurtas XVIII a., priklausė baronams Rosenams. Paskui šeimininkai keitėsi, kaip ir daugelyje Lietuvos dvarų, prasidėjo bajorų nykimas, apsigyveno lietuviai nuomininkai. Buvo tą dvarą išsinuomoję ir tokie Trumpauskai. Baigiantis Pirmajam pasauliniam karui, o gal tuoj po jo, jie atvažiavo nuo Panevėžio ir atsivežė į Gudiškį mano motiną – kaip kambarinę, „pakajavą“. Ten motina susitiko su mano tėvu ir susivedė.

V. G.: Kas Gudiškį pribagė – kolchozai?

V. V.: Kolchozai. Dvarą nupirko Jonas Masiulis – žinomas žmogus, pagal išsilavinimą agronomas, tremtinių vaikas. Masiuliai kilę nuo Užpalių, po 1863 m. ištremti į Rusiją, į Čiornąją Padiną. Masiulis ten gimė ir užaugo, mokslus baigė. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą jis atsirado Lietuvoje, dirbo Vilniaus laikraštyje *Žemdirbys*, buvo išrinktas į Steigiamąjį Seimą, paskui tarnavo banke Kaune. Masiulio likimas – kaip koks užkeikimas: tėvas buvo tremtinys, ir jis liko tremtiniu: 1941 m. gegužę sovietinis teismas nuteisė už tariamą pyliavų nevykdymą ir, atrodo, tais pačiais metais jis mirė Rusijoje, Vladimiro kalėjime. Dvarą nacionalizavo, išparceliavo dar 1940-aisiais, Masiuliui paliko 30 ha. Paskui ūkininkavo jo sūnus Vytautas Masiulis su žmona, abu agronomai, mokslus baigę Dotnuvoje. Bet jie pabuvo tik karo metais, Vytautas 1944 m. mirė, neturėdamas nė 30 metų. Buvo medžiotojas, aš ir kiti vaikėzai važiuodavom kartu kiškių ir lapių varyti.

V. G.: Buvot varovai?

V. V.: Taip, kaip skalikai per sniegą iki kelių eidavom per mišką. Jis gal bemeždžiodamas peršalo, gavo difteritą. Išvežė į Rokiškio į ligoninę, operavo gerkle, įdėjo vamzdelį, bet neišlaikė, mirė. Vytauto žmoną su dviem mažamečiais vaikais 1949 m. ištremė, Sibire jie surusėjo, vaikai nebegrižo. Po karo dvaro žemė

vėl buvo išdalinta, sklypai iš karto atmatuoti rėžiais – buvo suplanuota kolchozinė gyvenvietė, kiemas prie kiemo, kaip seniau būdavo ūlyčia. 1941-aisiais jau kirtu ir vežė mišką tų kolchozinių gryčių statybai. Iš dvaro (trys dideli klojimai, tvartai, XVIII a. rūmos, naujas XIX a. rūmos, svirnas) nieko neliko – klojimus uždegė vokiečių „mesersmitas“, tvartus perkūnija, kolchozas ardė, vežiojo, kūreno. Dabar ten likę tik šiek tiek medžių.

V. G.: O Margėnai? (Einam Antano Strazdo link...) Esat minėjęs, kad nuo Gudišio 20 kilometrų. Ar Astravu vadindavot, ar Margėnais?

V. V.: Astravas buvo senas pavadinimas kaimo, įkurto XVII a. prie Sartų ežero. Tai slaviškas pavadinimas – nuo žodžio *ostrov* (sala). Kai Nepriklausomybės laikais vietų vardus lietuvinu, Astravą pavadino Margėnais.

V. G.: Kada pirmą kartą ten atsiradot jau žinodamas, kad čia gimė Strazdas?

V. V.: Atsidūriau vėlai, jau dirbdamas Lietuvių kalbos ir literatūros institute – važiauvau į Kriaunas, į bažnyčią pas kleboną dokumentų žiūrėti, dairiausi po apylinkes.

V. G.: Kai sužinai, kad gimtines tik 20 kilometrų skiria, gali pradėt galvot, jog taip ir tema pasirinkta. Kaip iš tiesų klostėsi su kandidatine disertacija? Kodėl Strazdas?

V. V.: Tema disertacijai man buvo priimtina, bet ji buvo ir Instituto planuose.

V. G.: Strazdas sovietmečiu buvo lyg ir priimtinas: 1952 m. pasirodė vieni *Raštai*, 1957 m. – kiti, Jūsų sudarytieji išėjo 1963 m., o monografijos nebuvo. Kai atėjot į Institutą, taip ir pasiūlė: imk, rašyk apie Strazdą?

V. V.: Ne, ne iš karto. Gal metus pabuvus pasiūlė imtis Jono Bretkūno. Sutikau, bet dabar žiūrint, tai buvo nerealu, darbas ne mano jėgoms net ir vėliau (buvau ką tik atėjęs iš Universiteto). Tačiau gerus metus sugaišau: rinkau medžiagą bibliotekose, studijavau Viktorą Falkenhaną. Buvo manoma, kad Bretkūno Biblijos vertimo rankraštis neišliko, paskui paaiškėjo, kad jis vis dėlto yra atsidūręs Vakarų Vokietijoje. Tuomet Instituto direktorius Kostas Korsakas temą iš karto anuliuo – esą nėra ko į ją leisti teturint to rankraščio kopiją.

V. G.: Ar todėl, kad tektų minėti Vokietijoje esantį originalą?

V. V.: Ne vien. Reikėtų jį ir pamatyti, t.y. nuvažiuoti į Vakarų Vokietiją, o tai padaryti buvo beviltiška. Korsakas temos atšaukimo man nemotyvavo. Kai ta tema atkrito, galvota apie Gotfrydą Ostermejerį (mano diplominis buvo apie šį pirmąjį lietuvių literatūros istoriką), net apie Mykolą Olševskį, bet dėl senosios rašties ideologinio „neaktualumo“ jų atsisakyta. Tada sustota prie Strazdo, kuris tuo metu buvo smarkokai iškeltas.

V. G.: Kokia galėjo būti Strazdo „populiarinimo“ priežastis? Ar buvo galima iš jo padaryti jeigu ne revoliucionierių, tai bent maištininką?

V. V.: Kone revoliucionierium ir socialinio maišto kėlėju Strazdą imta daryti jam priskyrus anoniminių eiliavimą „Varnas“: *„Jau prikalta daug yr plieno. / Nebetoli jau ta diena, / Kai iš jų nebus nė vieno“*. Tai paskelbė Vladas Abramavičius, vadovavęs Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraštynei. „Varnas“ buvo visur cituojamas kaip svarbiausias Strazdo motyvinis kūrinys. Tokia tonacija apie Strazdą rašyta ir vėliau, net ir *Lietuvių literatūros istorijos* I tome, iki 1963 m., kai buvo švenčiamas jo gimimo jubiliejus.

V. G.: Kas vadovavo disertacijai?

V. V.: Vadovavo Korsakas, bet vadovavimas buvo minimalus. Kai parašiau didžiąją darbo dalį (per 100 mašinračio puslapių), jam atidaviau. Grąžino ilgokai palaikęs. Dėl to užlaikymo dar nemalonumų turėjau – Alberto Zalatoriaus inicijuotame Instituto bendradarbių žurnale „Lituanistas“ Korsakui anonimiškai buvo papriekaištauta, kad „marinuoja“ mano darbą. Turėjau jam aiškintis, jog priekaištas atsirado be mano žinios.

V. G.: Instituto žurnalas?

V. V.: Taip, jis yra Instituto rankraštyne – mašinėle rašytas nemažo formato ir apimties žurnalas. Atiduodamas mano darbą, Korsakas padarė svarbią pastabą dėl nepakankamai tvirto Strazdo dainų autentiškumo problemos sprendimo. Dar padirbėjau, pasitelkiau daugiau teorinės literatūros ir kai ką radikaliai atmečiau kaip ne Strazdo sukurta, visų pirma tą nelemtąjį „Varną“.

V. G.: Daiktą, kuriuo grįstas visas sovietinis Strazdo įvaizdis.

V. V.: Taigi. Dar disertacinei knygai neišėjus, 1966 m. *Pergalė* paskelbė mano straipsnį „Ką parašė ir ko neparašė Antanas Strazdas“, kuriame išdėščiau, ką reikia

Strazdui pripažinti, dėl ko galima paabejoti, o kas visiškai ne jo. Į tą straipsnį reagavo tuometinis Mokslų akademijos viceprezidentas Juozas Žiugžda, man buvo metami kaltinimai dėl Strazdo sumenkinimo, ypač dėl „Varno“ nurašymo. Bet vis tiek niekas jo nebegrąžino, ir paliko Strazdas be „Varno“, be revoliucinio patoso.

V. G.: Iš esmės kalbant, kokia Strazdui priklausytų vieta XIX a. lietuvių literatūros istorijoje?

V. V.: Nemenka, kaip ir Dionizui Poškai, Simonui Stanevičiui. Strazdas yra mūsų lyrinės poezijos pradininkas, liaudies dainos ir individualių eiliavimų sintetintojas, pagaliau nepamirškime, kad jis šv. Mišių unvertiūros – giesmės „Pulkim ant kelių“ – žodžių, o gal ir melodijos autorius.

V. G.: Pirmoji autorinė Jūsų knyga – *Antanas Strazdas* – išėjo 1968 m. Monografijos redaktorius buvo Kostas Korsakas, su *Vagos* leidykla jau buvot turėjęs reikalų (sudarėt *Lietuvių poezijos* I tomą, 1967). Atrodytų, turėjo slyst pro leidyklos redaktorius lyg sviestu patepta – pats Korsakas palaimino...

V. V.: Kiek atsimenu, niekas neužkliuvo. Korsakui kai kas buvo neaišku (pabaigoje pridėjau archyvinių dokumentų sąrašą, juos truputį atskleidžiau, susiejau su tekstu), bet aš jam tą sistemą išaiškinau. Leidykloje irgi nekliuvo (redaktorius buvo Čiurlys), nes nebuvo tokių vietų, kad bijotų GLAVLIT'o ar ko. Ta knyga išėjo nesunkiai.

V. G.: Kaip atsitiko, kad Jūsų habilitacinis darbas yra apie Pošką, o ne realizmą (1978 m. išleidot knygą *Realizmas lietuvių literatūroje*)?

V. V.: Ši knyga tam reikalui netiko. Institutui reikėjo habilitaciją, tuometinis jo direktorius Jonas Lankutis primygtinai ragino, bet aš kategoriškai atsisakiau. Knygą apie realizmą rašant teko laikytis tam tikrų sovietinės literatūrologijos nuostatų. Nors stengiausi išvengti nusibodusių schemų, bet vis tiek jų ten yra. Rimvydo Šilbajorio recenzijos („Apie realizmą lietuvių literatūroje: Primityvios teorijos rėmuose“, *Akiračiai*, 1980, Nr. 2, p. 6–7) kritika gal kiek perdėta, bet iš esmės pagrįsta. Tad 1992 ar 1993 m. einant su ta knyga habilituotis galėjo būti nemaža kliūvančių dalykų. Tiesa, ją rašydamas siekiau kiek galima ribotis nuo schemų. Man buvo labai svarbu iškelti lietuvių realizmui būdingą tautinę problematiką, rasti tokį jos sprendimą ir nusakymą, kad neužkliūtų. Leidykloje praėjo. Tiesa, užkliuvo kai kurių pavardžių eiliškumas (turėjo būti reikiama

gradacija – kas iš rašytojų pirmas, kas paskutinis). Kitas dalykas užkliuvo labai negeru momentu, kai knyga buvo jau gatavas laužinys ir turėjo eiti į spaustu-
vę. Paėmė vyriausiasis leidyklos redaktorius, pasižiūrėjo į pavardžių rodyklę ir
pamatė Roger Garaudy.

V. G.: Prancūzą, kuris atsimetė nuo komunizmo.

V. V.: Taip, revizionistas pasidarė. Buvo išėjusi į rusų kalbą išversta jo knyga *Re-
alizmas be krantų*, kurioje paneigta pozityvistinių laikų realizmo samprata, labai
išplėsti jo rėmai. Matyt, Lietuvoje šio prancūzų filosofo pavardė buvo „sausai“
uždrausta, nors Rusijoje to nedaryta. O redaktorius buvo Kazys Ambrasas. Mano
knygoje Garaudy koncepcija buvo išdėstyta vienoje vietoje, gal koks puslapis.

V. G.: Jeigu puslapį reikia mesti, tai juk būtina perlaužyti, dar ne kompiuteriai
buvo.

V. V.: Davė vieną naktį.

V. G.: Pašalinti Garaudy?

V. V.: Pašalinti tą puslapį ir pridėti lygiai tiek pat, kad sutaptų visos eilutės.

V. G.: Ką įdėjot?

V. V.: Turėjau nusipirkęs čiliečių marksisto, kritiko, karšto Salvadoro Aljendės
šalininko Fernando Alegrijos rusiškai išverstą knygą *Realizmo horizontai*, savo
koncepcija artimą Garaudy. Tai per naktį sukurpiau tekstelį ir Garaudy pakeičiau
į Alegriją. Tokią knygą ginti kaip habilitacinę nenorėjau.

V. G.: O pats realizmas, kaip rašymo, pasaulio matymo principas, Jums priimtinas?

V. V.: Turim didelę realistinę literatūrą, ypač prancūzų, vokiečių, rusų, – kas
gali ją nurašyti ar paneigti? Tai yra realybės kopijavimas ar imitacija. Gyvenimas
gali būti fotografuojamas, gali būti imituojamas, bet jo formos išlieka. Dėl to ši
literatūra nesumenkėja. Po realizmo įsigalėjo subjektyviosios filosofijos, jis buvo
natūraliai atmetamas – žmogus nenori kartoti, kas buvo daug kartų sakyta, nori
kažko naujo. Tačiau man atrodo, kad realistinė literatūra europiniu, pasauliniu
mastu vis tiek yra, ko gero, kapitališkiausia.

V. G.: Kapitališkiausia?

V. V.: XIX a. apskritai kapitališkas – jo literatūra, muzika, dailė. Amžiaus pradžia – romantika, didelė literatūra, pozityvizmo laikų – irgi; ji šviečianti, mokanti, ugdanti, bet kartu – ir didelis menas, žmogaus būties išraiška. Tokio fundamentalumo naujaušiu laikų literatūra, deja, stokoja.

V. G.: Monografija *Dionizas Poška* išėjo 1994 m. Kelerių metų tai darbas?

V. V.: Gal penkerių. Pradėjau 9-ajam dešimtmečiui einant į pabaigą, po *Lietuvių rašytojų svaždo* (1987). Pirmiausia nemažai pasidėjau Vilniaus ir Kauno archyvuose.

V. G.: Ar monografija apie Pošką buvo Instituto planas, ar būdamas Instituto senbuvis jau pats rinkotės?

V. V.: Pats tos temos norėjau imtis.

V. G.: Kodėl būtent Poška? Juk buvo ir kitų rašytojų be monografijų.

V. V.: Tema artima. Tuomet jau buvau sukaupęs šioki toki patyrimą, raštijos šaltinių pažinimą. Institutui irgi buvo priimtina, galvota: yra monografijos apie Antaną Strazdą, Liudviką Rėzą, Simoną Stanevičių, tai reikia ir apie Dionizą Pošką. Atėjau į Institutą jam plečiantis, įsteigus du literatūros skyrius. Mane, profesoriaus Jurgio Lebedžio rekomenduotą (jo vadovaujamas rašiau diplominių darbų), priėmė kaip būsimą senosios literatūros tyrinėtoją. Maniau, toliau XIX a. pradžios neisiu, o matai – su realizmu reikėjo ateiti iki 1940-ųjų.

V. G.: Iš ko Vytautas Vanagas mokėsi tyrinėti senąją lietuvių literatūrą?

V. V.: Iš Jurgio Lebedžio.

V. G.: Save vadintumėt jo mokiniu?

V. V.: Vadinčiau. Žinoma, reikėtų pasiklausti velionių profesorių, ar jis sutiktų mane laikyti savo mokiniu. Nežinau, ką pasakytų. Daugiau nebuvo senosios literatūros mokytojų. Mykolas ir Vaclovas Biržiškos tada buvo „ne madoj“ ir nelabai prieinami; Vincas Mykolaitis-Putinas, tiesa, pokariu nemaža rašė. Vienintelis Lebedys dirbo nuosekliai.

V. G.: Kokie svarbiausi dalykai būtini literatūros istorijos darbui? Ką literatūros istorikas turi pasakyti apie pasirinktą objektą, žmogų ar reiškinių? Kokie klodai turi sugulti, kad galėtum pasakyti: ištyrinėta?

V. V.: Reikia, žinoma, nemaža ko. Reikia darytis politinio, ekonominio, visuomeninio gyvenimo istoriku; reikia suvokti kultūros istoriją. Neturint laiko fono, negalima interpretuoti literatūros ir ypač portretuoti atskiros rašytojo. Net ir esetiškai be to fono nelabai įmanoma. Ypač imant daugiažanrį rašytoją, pavyzdžiui, Pošką, kuris yra ir žodynininkas, ir istorikas, ir poetas. Taigi reikia lingvistinio išmanymo, tenka greitosiomis griebtis specialios literatūros, susipažinti su anų laikų žodynais, jų rašymu ir t.t., su senąja istoriografija, jos metodikomis. Jeigu rašai apie senesnių laikų lietuvių rašytoją, tai būk malonus, eik į archyvus, be to nieko nebus.

V. G.: Bet pagal tokį maksimalistinį planą per gyvenimą galėtum parašyt tik vieną gerą darbą.

V. V.: Man monografijos pavyzdys yra Jurgio Lebedžio knyga *Mikalojus Daukša* (1963). Jo *Simonas Stanevičius* (1955) irgi panašaus tipo, bet ši monografija rašyta labai juodais sovietiniais laikais, todėl joje gausoka ideologinių perkūnsargių, odiozinių pavardžių. Sovietiniais laikais, ypač pokariniu dešimtmečiu, buvo lengviau tyrinėti labiau nutolusius literatūros objektus negu artimesnius tuometinei dabarčiai.

V. G.: Apie ikimarksinius laikus, kad Marxo su Engelsu nebūtina būtų cituot?

V. V.: Taip, o kuo arčiau į naujuosius laikus, tuo sunkiau. Todėl keturių tomų *Lietuvių literatūros istorija* (1957–1968), redaguota Korsako, iki antro jos tomo imtinai visai pakenčiama, o XX amžiaus, ypač Nepriklausomybės metų literatūros aprašymas, darosi gerokai kreivų veidrodžių karalystė.

V. G.: O jeigu būtų pasiūlę pereiti iš ikitarybinės į tarybinės literatūros skyrių?

V. V.: Nebūčiau ėjęs. Į spaudą, tiesa, rašinėčiau. Redakcijų paprašomas recenzavau keletą dešimčių įvairaus pobūdžio knygų, tarp jų prozos ir poezijos. Bet tai marginalijos, kurios kritiko vardo autoriui nepelnė.

V. G.: Ar istorikas būtų aukštesnė literatūros tyrinėtojo kokybė negu dabarties rašymų apmąstytojas?

V. V.: Nebūtinai kokybė, bet istoriko pasirengimas turi būti universalesnis. Kritikui gal mažiau reikia socialinių, istorinių, politinių dalykų pažinimo.

V. G.: Dar kantrybės? Kieto užpakalio, kad išsėdėtum tekstą?

V. V.: Tai yra *condicio sine qua non*. Reikia ir darbštumo, ir disciplinos. Išraiška turi būti tiksli, bet kartu bent minimaliai literatūriškai graži, kad tekstas turėtų estetinį klodelį. Pavyzdžiui, Zalatorius turėjo tą estetinę pagavą, kurios reikia tekstui kurti ir interpretuoti, ir kartu mokėjimą viską pasakyti tiksliai, giliai, įžvalgiai. Man pavyzdys yra lenkų literatūros istorikai, turiu nusipirkęs nemažai jų knygų. Mes neįstengiam taip istorijų rašyti, nebent Vytautas Kubilius mokėjo, bet jis kiek per daug nukrypavo į emociją, metaforizaciją. Lenkai viską tiksliai ir gražiai išdėsto – ir aiškią informaciją gauni, ir skaitai kaip gražų stilingą tekstą. O mūsų literatūros istorijos remiasi daugiau kultūrinės-istorinės mokyklos metodika.

V. G.: Lieja pamatus, kad kas nors kitas namą statytų.

V. V.: Pradžiai neblogai ir taip.

V. G.: Pašnekėjom apie knygas, šnektelkim apie žmones. Jūs Institutą atėjot tiesiai iš Universiteto, ir kai jau atėjot...

V. V.: ...taip ir sėdžiu iki šiol, kol palieps išeiti ar pats nugriūsiu, lipdamas stačiais Vileišio rūmų laiptais.

V. G.: Kas tie žmonės, su kuriais anais laikais persimesdavot kad ir žodžiu, bet, žiūrėk, iš pusės žodžio vienas kitą supranti. Kas buvo artimiausi?

V. V.: Artimiausi amžininkai, savo kartos žmonės. Kai 1957 m. rudenį atėjau dirbti, Institute jų buvo keletas – Algimantas Radzevičius, Justinas Kačiulis, Jonas Kaminskas, netrukus atsirado Albinas Jovaišas, Albertas Zalatorius, Ričardas Pakalniškis, Algis Samulionis. Šie žmonės buvo branduolys, su kuriuo bendrauta. Jonas Lankutis, Vytautas Galinis, Kostas Doveika – jau kita karta, jie buvo skyrių vadovai, vyresnieji bendradarbiai, o aš iš pradžių buvau laborantas, paskui didžiąją laiko dalį – jaunesnysis bendradarbis. Nesu labai atviras žmogus. Artimiausiai draugaudavom su Jovaišu, Kaminsku, Radzevičium. Mūsų būrelį paskui pastebėjo saugumo akis – jam kilo įtarimas, kad kažkas mezgama, kuriama kažkokia organizacija. Šaukė apklausai, ir man teko apsilankyti tuose rūmuose.

V. G.: O jūs kūrėt organizaciją?

V. V.: Žinoma, ne, eidavom kartu pietaut į „Kregždutės“ valgyklą Antakalny.

V. G.: Čia toji Juozo Keliuočio valgykla?

V. V.: Taip, Keliuotis ten viršuje gyveno, esu pas jį buvęs. Valgykloje užimdavom bent du staliukus, bet kalbos buvo atsargios, nors kažkas užkliuvo.

V. G.: Saugumas nė prie vieno neprikibo?

V. V.: Kalbininkas Bronys Savukynas nukentėjo – jį liepta atleisti iš Instituto.

V. G.: Eikim prie tekstologijos. Esat parengęs daugybę knygų. Pagal tomų skaičių pats grandioziškiausias projektas turbūt yra Vaižgantas. Ant Jūsų stalo guli rengiamas dvidešimtas tomas. Šitoks darbas, o atgarsio lyg ir nėra. Ar nekyla kartais mintis: kurių galų? kam šito reikės? kam dirbu? Ar būna kartais beviltiškų minčių?

V. V.: Gal kartais ir šmėkšteli, bet šiaip ne. Dabar daugybė knygų išeina nepastebimos, nerecenzuojamos, gula į lentynas be jokio reagavimo, jų funkcionavimas minimalus. Bet yra tikslas surinkti viską, ką Vaižgantas parašė, paskelbė ir nepaskelbė, apdoroti, susisteminti, padaryti knygomis ir pastatyti į lentyną. Ateičiai. Dievas žino, kaip bus ateity, kaip bus žiūrima į praeities literatūrą, gal nelabai kas pajudins iš tų lentynų, o gal ir pajudins. Mūsų kultūros istorija sunki, daug ko tiesiog nebuvo galima padaryti ir jėgų ne taip daug buvo, o dabar būtina tvarkyti visą literatūrinį ir kultūrinį palikimą (dar daug pilnų raštų leidimo laukia).

V. G.: Tiesiog reikia dirbti ir per daug nesukti galvos?

V. V.: Taip, jei galima, jei valstybė padeda leidybai. Vaižganto dar apie dešimt tomų likę parengti (kritika, laiškai, dokumentai, užrašai, pamokslai), iš viso jų turėtų būti apie trisdešimt. Vaižgantas yra vienas didžiųjų lietuvių, ir visų jo raštų išleidimas turėtų būti laikomas svarbiu mūsų kultūros uždaviniu.

V. G.: Ką įdedat į tą „lietuvi“?

V. V.: Tai valstybinę, tautinę, pilietinę, visuomeninę sąmonę turintis žmogus. Valstybininkas, kuriam svarbu savo valstybė, tautininkas, kuriam svarbu savo tauta, jos išlikimas, pilietininkas, kuriam svarbu, kad visuomenė būtų pilietiška, visuomenininkas, kuriam svarbu dalyvauti visuomeniniame gyvenime, daryti jam įtaką. Toks buvo Vaižgantas. Iki 1905 m. jis nelabai tikėjo, kad Lietuva gali

atgauti valstybingumą. *Tėvynės sarge* tereikalavo grąžinti spaudą, už tai žadėdamas lietuvių paklusnumą rusų sostui. Jį paskui bolševikai kaltindavo, kad pataikavo carui. O kai jau pamatė, kad įmanoma galvoti apie nepriklausomybę, atsidavė jos idėjai. Paskutiniuosius penkiolika savo amžiaus metų jis kaip reta kas gyveno ir sirgo valstybe tapusios Lietuvos ūgio, stiprėjimo ir šviesėjimo reikalais.

V. G.: Dar vienas Jūsų pradėtas didelis darbas – Valančiaus *Raštai*. Pradžioj buvo didžiausias tarpinstitucinis projektas, tačiau Valančiaus raštai išbyrėjo – Istorijos institutas parengė *Namų užrašus*, „Baltos lankos“ išleido kaip albumą, Jūs su Birute Vanagiene parengėte du tomus.

V. V.: Ketinimai ir planai primiršti. Trečias tomas dar parengtas ir išspausdintas, o toliau nežinia. Norint visus raštus išleisti, pirmiausia reikėtų juos surinkti, tekstus susisteminti. Ketvirtu tomu būtų galima išleisti *Psalmių* vertimus (Valančius yra išverstęs psalmes eiliuotai ir neeiliuotai), toliau *Žemaičių vyskupystę*, politines brošiūras, paskiau imtis teologinių darbų, kurių tekstai svarbūs kalbininkams, dialektologams, kalbos istorikams.

V. G.: Pabaigoje apie tai, apie ką būtina Vytauto Vanago paklaust, – apie futbolą. *Lietuvos rytas* straipsniui apie Jus galėtų uždėti tokią antraštę: „Motiejaus Valančiaus raštų rengėjas, kurio aistra – futbolas“. Ar mėgot vaikystėje žaisti?

V. V.: Nelabai, fiziškai buvau niekam vertas. Futbolu „iš tolo“ pradėjau domėtis būdamas gimnazijoje, spaudoje matydavau rezultatus, rungtynių aprašymus, ėmiau juos sekti. Kai atvažiavau į Vilnių, įstojau į universitetą, pradėjau į stadioną eiti, pasidarė nenutrūkstantis hobis.

V. G.: Nuo kelintų?

V. V.: Nuo 1952-ųjų. Bilietas buvo penki rubliai (senieji, ne po reformos), studentui jau šis tas. Tai, būdavo, eini su vienu rubliu, duodi kontrolieriams (būdavo dviguba kontrolė – du nešies). Taip ir eidavau, nežiūrėdavau nei lietaus, nei vėjo, ar šalta, ar sniegas. Iki pat 1990 m., kai Lietuva paskelbė Nepriklausomybę ir baigėsi „Žalgirio“ dalyvavimas čempionate. Dabar seku rezultatus, dar pykstu, kai pralaimi, bet jau nebeeinu, Lietuvos pirmenybių futbolas menkokas. Tačiau dažnai žiūriu Londono televizijos kanalą, kuris transliuoja gerą futbolą. Sovietiniais laikais į stadioną vaikščiojau svarbiausia dėl to, kad rungėsi paprastai lietuviai – rusai. Laimėjimas ar pralaimėjimas mums turėjo ne vien sportinio rezultato prasmę.

V. G.: O dėl paties žaidimo? Juk iki šiol žiūrit į anglus, kur nebėra už ką sirgti.

V. V.: Inercija. Futbolas ir krepšinis yra dvi sporto rūšys, man įdomios kaip reginys ir veiksmas. Žiūriu į aikštę, žaidėjų judėjimą, seku, kur turėtų būti kamuolio perdavimas, jei ne ten paduoda, baruosi. Šiaip sportu domiuosi kaip tautininkas, kaip Vaižganto taučius. Man malonu, kai mano gentis, mano tauta kuo nors geru pasižymi, ką nors laimi.

V. G.: Tikram taučiui mokslo ir futbolo lyg ir mažoka. Dar reiktų bent noveles ar eilėraščius rašyt...

V. V.: Rašinėjau eiles kaip nereta gimnazistams ir šiaip apyjauniems žmonėms. Bet siekimo eiti į viešumą nebuvo. Tokie eiliavimai vos atsiradę darosi literatūriniu palikimu ir kartais paviešinami tiktai po autoriaus mirties, suprantama, jeigu jie ko nors verti, o nėra žinomu vardu pavadinamos manijos rezultatas.

Šio numerio autoriai:

BERNOTIENĖ GINTARĖ

hum. m. dr., Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Šiuolaikinės literatūros skyriaus mokslo darbuotoja; gintare.bernotiene@takas.lt

GASILIŪNAS VIRGINIJUS

Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Šiuolaikinės literatūros skyriaus redaktorius; virggas@liti.lt

JAKONYTĖ LORETA

hum. m. dr., Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Šiuolaikinės literatūros skyriaus mokslo darbuotoja; loreta.jakonyte@takas.lt

JURGUTIENĖ AUŠRA

hum. m. dr., docentė, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Šiuolaikinės literatūros skyriaus vyresnioji mokslo darbuotoja; ajurgutiene@hotmail.com

KALNAČS BENEDIKTS

hum. m. habil. dr., Literatūros, tautosakos ir meno instituto prie Latvijos universiteto direktoriuss, Liepojas pedagoginės akademijos profesorius; benedikt@inbox.lv

OLESK SIRJE

hum. m. dr., Estų literatūros muziejaus (Tartu) darbuotoja; sirje@kirmus.ee

PELURITYTĖ AUDINGA

hum. m. dr., Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedros docentė; audinga.tikuisiene@flf.vu.lt

SAUKA DONATAS

hum. m. habil. dr., profesorius

STRIOGAITĖ DALIA

hum. m. dr., docentė; dalaite@splius.lt

VAIČIULĖNAITĖ-KAŠELIONIENĖ NIJOLĖ

hum. m. dr., Vilniaus pedagoginio universiteto docentė; vlk@vpu.lt

VANAGAS VYTAUTAS

hum. m. habil. dr., Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tekstologijos skyriaus vyriausiasis mokslo darbuotojas

VEDRICKAITĖ IMELDA

hum. m. dr., Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Šiuolaikinės literatūros skyriaus mokslo darbuotoja; verlibras37@hotmail.com

ZABORSKAITĖ VANDA

hum. m. habil. dr., profesorė; zaborskaite@gmail.com

Išleido Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius, Lietuva
www.liti.lt

Spausdino UAB „Petro ofsetas“
Žalgirio g. 90, LT-09303 Vilnius
www.petroofsetas.lt

ISSN 1822-3737